

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1972

A TARTALOMBÓL:

BERTÓK LÁSZLÓ
DALOS GYÖRGY
PÁKOLITZ ISTVÁN
VAS ISTVÁN
VERSEI

*

ALBERT GÁBOR
CZELE GYÖRGY
KOLOZSVÁRI
GRANDPIERRE EMIL
SZÉPPRÓZAJA

*

INTERJÚ
VAS ISTVÁNNAL

BERTHA BULCSU:
BALATON

GRANASZTÓI PÁL:
VÁROSOK, ÁLMOK, ZENE

JUHÁSZ FERENC:
A FOLTÁMADT MAGYAR
KÖZÉPKOR

POMOGÁTS BÉLA:
A DERÉKHAD ÍRÓI

VÁRKONYI NÁNDOR:
PERGŐ ÉVEK

9

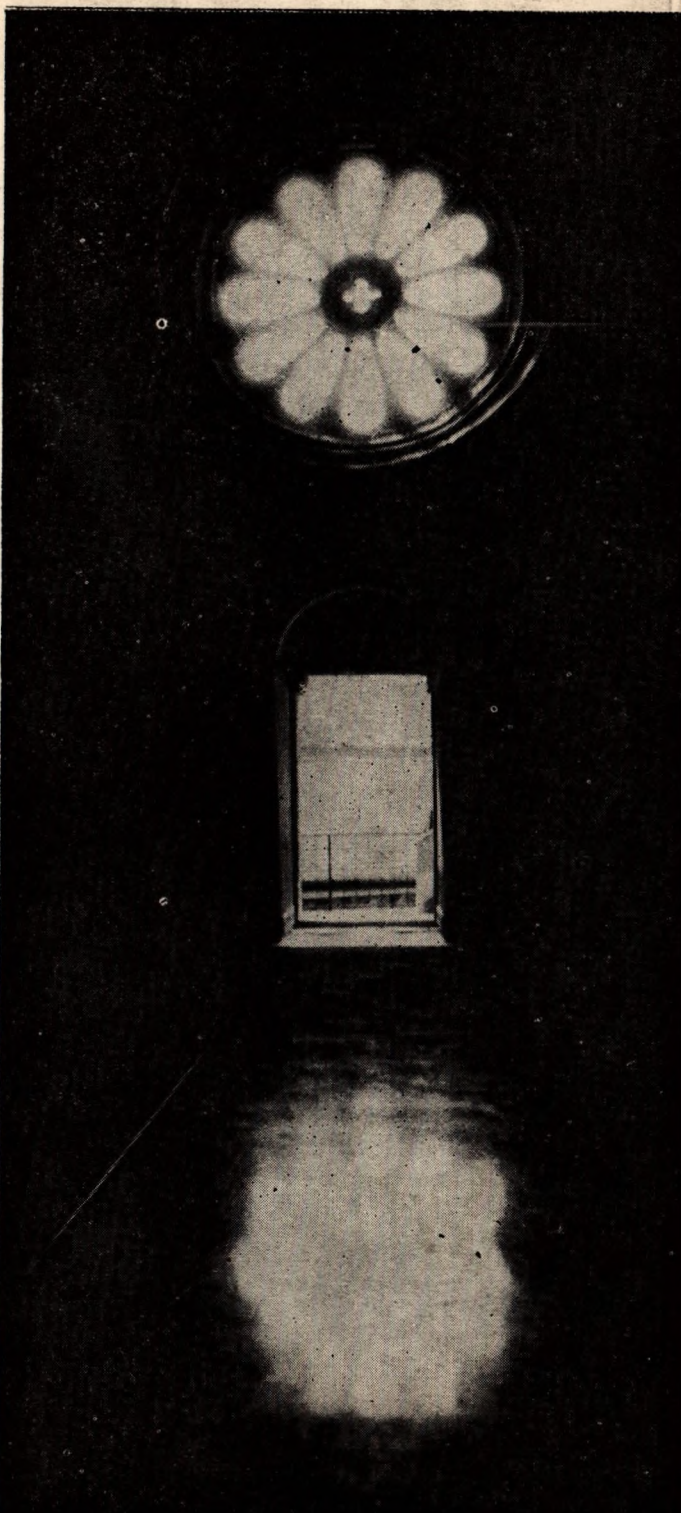
6,—Ft

SZAMUNK SZERZŐI:

ALBERT GÁBOR
ANGYAL ENDRE
BERTHA BULCSU
BERTÓK LÁSZLÓ
CZELE GYÖRGY
DALOS GYÖRGY
FUTAKY HAJNA
GRANASZTÓI PÁL
JUHÁSZ FERENC
KÁLDI JÁNOS
KISS DÉNES
KOLOZSVÁRI
GRANDPIERRE EMIL
LACZKÓ ANDRÁS
LORÁND IMRE
NAGY GÁSPÁR
ORSOVAI EMIL
PÁKOLITZ ISTVÁN
POMOGÁTS BÉLA
SIK MIHÁLY
SIMON ZOARD
TUSKÉS TIBOR
VAS ISTVÁN
VÁRKONYI NÁNDOR

KÉPEK:

MÓSER ZOLTÁN

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XV. ÉVFOLYAM 9. SZÁM

1972. SZEPTEMBER

TARTALOM

VAS ISTVÁN: Hát nem furcsa? (vers) - - - - -	771
BERTHA BULCSU: Interjú Vas Istvánnal - - - - -	773
*	
PÁKOLITZ ISTVÁN: Trónbeszéd (vers) - - - - -	783
NAGY GÁSPÁR: Gyönyörű bünt (vers) - - - - -	785
ALBERT GÁBOR: Remény (elbeszélés) - - - - -	786
CZELE GYÖRGY: Mit várhatsz az éjszakától? (elbeszélés) -	790
SIK MIHÁLY: Vasárnap (vers) - - - - -	798
KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL: Az utolsó hullám (XI. rész) - - - - -	799
BERTÓK LÁSZLÓ versei: Vaskonty a fején, Vízszintesen -	805
DALOS GYÖRGY versei: Előjegyzés holnapra, Pókháló... -	807
BERTHA BULCSU: Balaton - - - - -	808
*	
JUHÁSZ FERENC: A föltámadt magyar középkor (<i>Móser Zoltán kiállításának megnyitója</i>) - - - - -	813
ORSOVAI EMIL versei: Nem hiszek abban... , Mozdulat -	816
VÁRKONYI NÁNDOR: Pergő évek (II. rész) - - - - -	817
GRANASZTÓI PÁL: Városok, álmok, zene - - - - -	829
KÁLDI JÁNOS versei: Hiába mondogatom, Láttad-e? - -	837
LORÁND IMRE: Könyvek, könyvterjesztők és olvasók - -	838
POMOGÁTS BÉLA: A derékhad írói (tanulmány II.) - -	845

FUTAKY HAJNA: Költészet és megismerés (Somlyó György, Devecseri Gábor és Szécsi Margit új köteteiről) – – –	853
KISS DÉNES: Ténagy Sándor: Sóhajom vérem – – –	858
SIMON ZOÁRD: Bede Anna: Kelj fel és járj – – –	859
TÜSKÉS TIBOR: Lázár Ervin: A fehér tigris – – –	859
LACZKÓ ANDRÁS: Thierry Árpád: Gladiátorok kora – –	862
ANGYAL ENDRE: Csuka Zoltán: „Mert vén Szabadka, áldalak...” – – – – – – – – – – –	863

KÉPEK

Válogatás Móser Zoltán „Ómagyar testamentum”
c. fotókiállításának anyagából

Csempezkopács (772), Ják (785), Nagyörzsöny (815)

Műmellékleten

1–2. Vas István-portrék
(Móser Zoltán fotói)

3–6. Bélapátfalva, Egregy
Bélapátfalva, Felsőörs

A borítón

1., 4. Esztergom
2–3. Tihany-altemplom

J E L E N K O R

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja
Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő: PAKOLITZ ISTVÁN

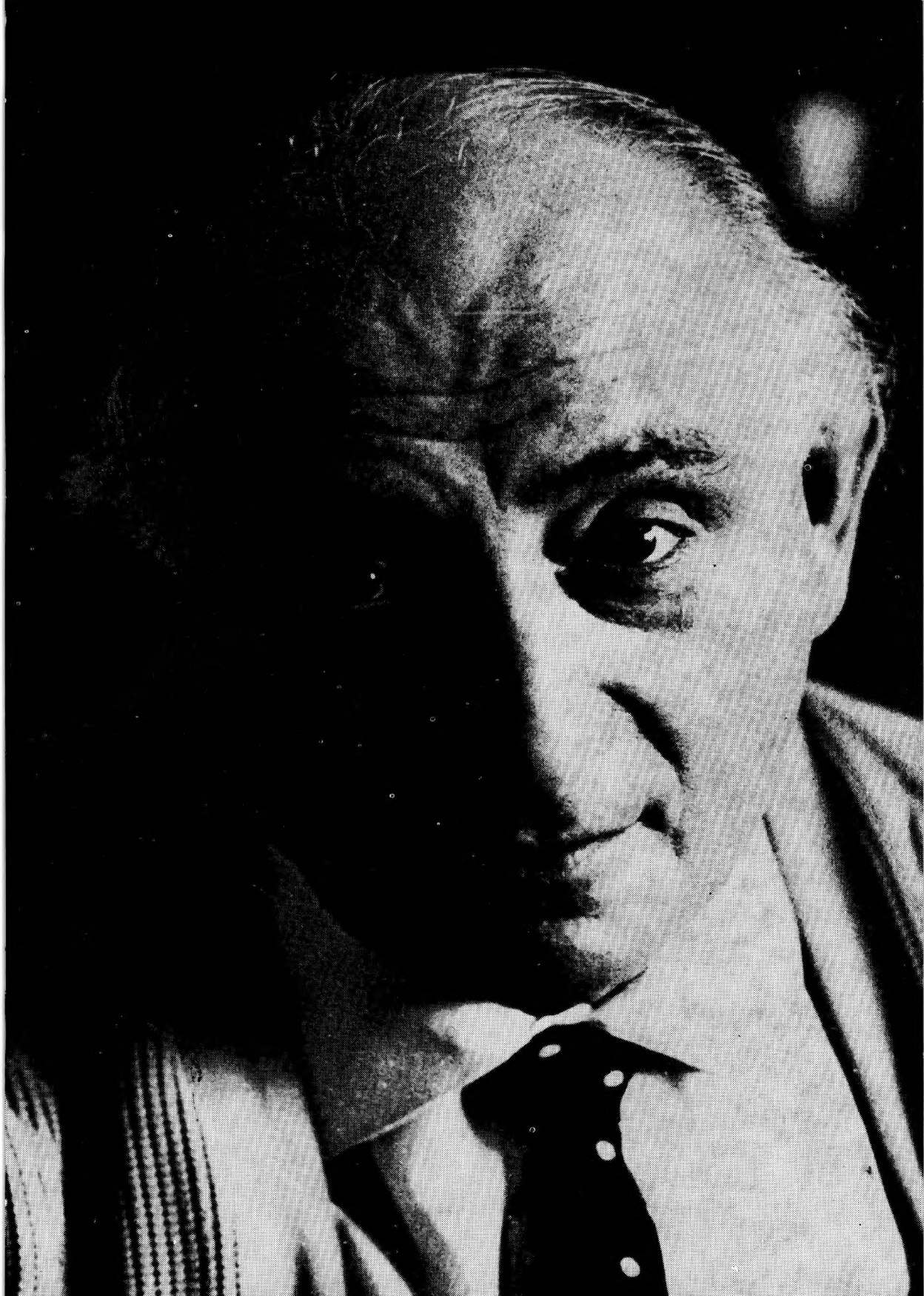
Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000. F. k.: Braun Károly
Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

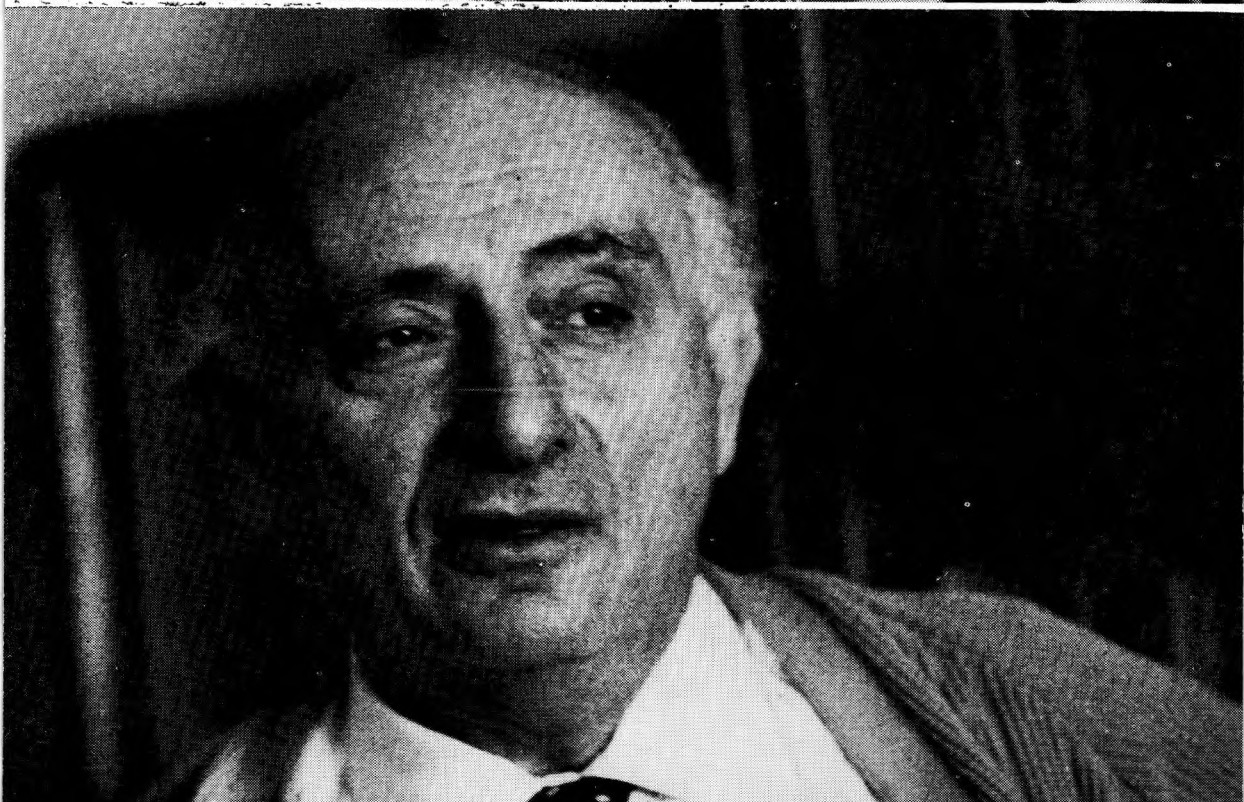
Kéziratot nem örzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál (Buda-
pest V., József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215—96162 pénzforgalmi jelzőszám-
lára. Évi előfizetési díj 72.— Ft.

72-3337 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906

Hát nem furcsa?

1

*Hát nem furcsa hogy
Még ez a tavasz is itt talál?*

*Ahogy fölfele száll a víz
Szaga széles Dunának partinál.*

*Alacsony a szintje.
Vélnéd látni szinte
A folyó tenekét.
A rakparton a száradó kövek.*

*A szag a víz a kő
Mindennek hirtelen
Jelentése van
Fenyegető.*

2

*Meg a házak!
A cirádások, régiek.
Mennyi utálat
Ami a piszokkal együtt azóta
A kövekre a kacskaringókba
Leülepedett!*

Ezt tudtuk utálni?

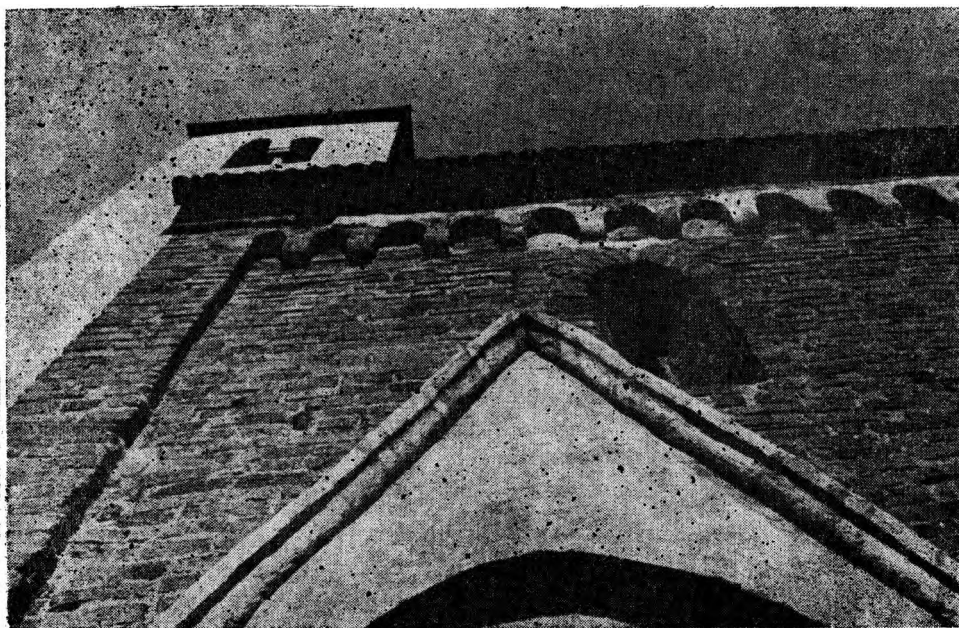
*Hát nem ezeregyéjszaka volt
Hát nem az a bizarr bazár
Ama boldogtalan Bagdad*

*Tetézett temető
Fenyegető
Titkokat kibeszél
A márciusi szél
Nem soká várhatunk*

*Felírja a bazárra
A temető kapujára
Feltámadunk*

No és a nők
A nők micsoda új
Áradat szakadatlanul
És mennyi minden
Innen onnan
Szagok párák kövek kilehelése
És a szél és a bazári tömkeleg
Holtak elevenek
És a mégis és a mégse
És a kívül a mikor a hol

Minek a kormányod
Már nem kell helytállnod
Csak sodortatol
A torkolatáig
Vagy mit tudhatod
Talán túl is ahol
Egy új képletbe fölállít
Hát nem turcsa hogy

Interjú Vas Istvánval

Végre belebuktam az interjúgyártásba... A nyugalom előtti agyamat, testemet, mintha csak fagyasztanának, altatnának a nagy műtét előtt. Most már biztos, hogy abbahagyom, nem erőltetem tovább ezt a műfajt. Ha csak azokhoz tudok közel kerülni, akiket mindig is értettem, megéreztem, mit ér az egész? Hány Vas István-verset olvastam? Sokat, keveset? És egyáltalán fontos ez? Vas István Nehéz szerelem című önéletrajzi könyvében a következőket írja:

... Most is a homályban ültünk, ha távolabbra néztem, a kinti fény fáj a szememnek, le kellett hunyni.

Kassák letette az utolsó papírt.

– Urám, mágá költő – fordult hozzám szigorúan, jellegzetes felvidéki tájéjtésével... ”

Igy indult a húszas-harmincas években egy írói pálya. Később Vas István azt is leírja, hogy mit kaptak Kassáktól azért, mert Szilveszterkor bort merészelték inni.

Idegenként állok a Gróza Péter rakparton. Fél órával korábban érkeztem. Éppen elélt a zápor. Fülledt meleg párállik elő az aszfalton összegyűlt tócsákból. A sarkon, Vas István lakása és az Erzsébet-hid között leülök egy névtelen eszpresszó teraszára. A vastag platánfáról még csepeg a víz. A Duna vizére bámulok, s igyekszem felfedezni valamilyen couleur locale-t, ami Vas István világát, életét motiválhatja. A túlsó parton a Duna Hotel Interkontinentál szürkül, mint egy szétesett, romladozó lakodalmas torta. A Vigadó csak sejlik. A lakodalmas torta előtt hajók horgonyoznak. Az egyik ősrégi, lapátkerekes hajó, a neve Kossuth, a másik modern, mai hajó, így aztán a felirata Druzsba. Mindegyik tele néppel... Elsőnek a Kossuth szedi fel a horgonyt, s nekivág ár ellen a Dunának. A Druzsba még vár valamire. Éppen árad a Duna. Nagy ágakat, fatörzseket hömpölyget a moslékszinű víz. Be is írom a noteszomba, hogy ha Vas kinéz az ablakon, olyan ártéri berekfákat lát, melyek valahol a Fekete-erdő táján zuhantak a vízbe, s a Fekete-tengerben süllyednek el. De alig figyelek a leírt szavakra, s értelmükre. Nem tudom, hogy Vast mennyiben érdeklik ezek a feketére dagadt uszadékfák... Engem nem érdekelnek. Állandóan csak Kassákra gondolok. Mit tudott ez az ember? Hogyan szerezte meg a hatalmat? S hogyan tartotta meg? Mi az, hogy „urám, mágá költő”. S akkor az? Hol van ma egy ilyen ember?

Be kell vallanom, hogy ismertem Kassákot... Pontosabban találkoztunk, mi több, interjút is készítettem vele az egyik vidéki újság számára. Űlt az üdülő társalgójában és szikár, süvöltő hangon hirdette ki a nézeteit. A közeli menekültek a kövér, söröző, kártyázgató szakik, s asszonyaik... Pár nap múlva újra találkoztunk egy kávéházban, majd egy magánlakásban is. A bronzarc, s a kedélytelen igazságkeresés felejthetetlen élményem maradt. Az interjú megjelent. Egy hét múlva fegyelmet kaptam miatta... Kassák aztán meghalt. Látszólag. De ahová csak lép az ember, Kassákba ütközik. Visszhan-

gozzák az arcok, a művek, s a beszéd fordulatai az esti társalgások idején. – Mindez engem elképeszt, megriaszt, kirekeszt egy világból. Idegenként állok Vas István ablaka alatt. Miért mutatta meg Kassáknak a verseit? S ha Kassák azt mondta volna, hogy „urám magá nem költő”, akkor mit csinál? Abba hagyja? Reméljük nem, hiszen Vas István költészete nélkül szegényebb lenne a magyar irodalom. Ma persze, ha egy fiatal költőnek ezt mondja a szerkesztő, hogy „urám, magá költő”, a legény vállat von, ha azt mondja, hogy „urám, magá nem költő”, a legény röhög . . . De hol van most a szerkesztőségekben egy Kassák? Talán sajnálom, hogy az irodalom manapság nem a nagy művész és politikus egyéniségek karcsapásaitól hullámszik, viharzik, de még ez a sajnálkozás sem elégséges a korábbi korok viszonyainak, emóereinek megértéséhez. Zelk és Vas egyaránt beszámolnak róla, hogy száműzte őket Kassák kávéházi asztalától . . . Amikor ezt hallom, olvasom, nem tudom hogyan kell nézmem, viselkednem . . . Hol van ma egy kávéházi asztal? S ha lenne is, mi történne az asztal körül?

Igy aztán idegenül állok Vas István ablaka alatt. Bár tudom, hogy hatvankét éves, textilesnek készült és költő lett. Tudom, hogy hívő, bizó költő. Tudom, hogy tiszta ember . . . Tudom, hogy a háborús évek kínzó szenvedései után, a konjunktúra éveiben sem vált a gyors sikerek élvezőjévé. Nem a külső lehetőségekhez, hanem belső mértékrendszeréhez igazította vágyait. Tudom, hogy jó verseket írt és ír ma is . . . És az ismert, látott, kitapintható világról beszél költeményeiben. Éhségről, ízekről, szobrokról, szerelemről, a test értelmetlen fájdalmáról. 1948-ban Baumgarten-díjjal tüntették ki, 1951-ben, 1956-ban és 1961-ben József Attila-díjjal. 1962-ben kapott Kossuth-díjat. Művei: Őszi rombolás (versek, 1932); Levél a szabadságról (versek, 1938); Menekülő múzsa (versek, 1938); Kettős örvény (versek, 1947); Római pillanat (versek, 1948); Hét tenger éneke (versfordítások, 1955, 1962); A teremtett világ (versek, 1956); Elvesztett otthonok (elbeszélés, 1943, 1957); Trisztán (dráma Illés Endrével, 1956, 1957); Évek és művek (tanulmányok, 1958); Rapszódia egy őszi kertben (versek, 1960); Egy szerelem három éjszakája (zenés tragédia Hubay Miklóssal és Ránki Györggyel, 1960); Római rablás (versek, 1962); Összegyűjtött versei (1963); Rendetlen bűnbánat (dráma Illés Endrével, 1963); Nehéz szerelem (a líra regénye, első rész, 1964); Földalatti nap (versek, 1965); A félbeszakadt nyomozás (a líra regénye, második rész, 1967); Megközelítések (tanulmányok, 1969); Nem számít (versek, 1969); Mit akar ez az egy ember? (összegyűjtött versek, 1970); A kimondhatatlan (válogatott versek, 1971).

Ezt az interjút valójában a múlt évben akartam Vas Istvánnal elkészíteni, de akkoriban még kórházban feküdt. Letaglózta a betegség. Már féltünk. De talpra állt.

A költő felesége, Szántó Piroska, a kitűnő és köztiszteletben álló festőművész nyit ajtót. Vas a háttérben áll, mosolyog . . . Utoljára az Írószövetség közgyűlésén láttam, de most nem erre emlékszem . . . Néhány esztendővel korábban a Csendes vendéglőben kellett találkoznom valakivel . . . Nézelődtem . . . Ott ült Vas, rakott asztal előtt. Ételek, italok. Olyan illúzióm támadt, hogy szereti a vidékies élvezeteket, s a betegségeket még hírből sem ismeri.

Elindulunk a nagy, zezugos lakásban. A dolgozószobában Vas hellyel kínál, aztán bort tesz elem, poharakat hoz. Vakarom a fejemet: Mi lesz, ha a kritikusok megtudják, hogy megint bort ittunk interjúkészítés közben? Lesz, ami lesz, koccintok Vassal, kortyolunk egyet.

A szobát mustrálgatom. Jó nagy szoba. Az ablakai a Dunára néznek. A falakon Szántó Piroska képei. Körben barnára pácolt könyvespolcok. A könyvek mélyen ülnek a polcokon, mint a betegeskedő ember arcában a szemek. Az ablak közelében széles heverő áll, úgy tűnik, az egyik lábát vastag könyvek helyettesítik. Az ágy előtt kerek zsúrkocsi szolgál éjjeliszekrényként. A szoba másik felét az íróasztal foglalja el. Az asztalon könyvek, papírok hevernek szerteszét, egy mustáros pohárból ceruzák nyújtózkodnak a magas mennyezet felé. Az asztalon nyitott irat- és egy pénztárca is hever. Az íróasztal mögött hatalmas hanglemeztár foglalja el a helyet. Én a szoba másik felében egy biedermeier garnitúra kényelmét élvezem. Balra tőlem üveges könyvszekrény, a kisebb asztalokon is mindenütt könyv, könyv. A parketton keleti szőnyegek hevernek, a mennyezet közepén bronz pajzs feszül, a pajzsból öt lámpatest ereszkedik a tárgyak fölé. A bútorzat és a méretek a polgári lakások kényelmét idézik, de Vasnál az elegáns, finom kopottság tompítja ezt az érzést.

Vas jókedvű. Megfog valamit, talán egy sajtoslaskát, vagy a poharat... Bizonytalankodik.

– Még nem szoktam meg, hogyan lehet cigaretta nélkül élni, írni. Fordítani már tudok – mondja.

– *Úgy emlékszem, valahol már nyilatkoztál erről a lakásról, házról... Ki építette ezt a keskeny házat? És kié volt?*

– Talán csak legenda, hogy valamelyik Ypsilanti herceg építette, de az tény, hogy a némafilmek régi sztárjának, Petrovics Szvetozárnak ez volt a palotája. De nagyot züllött azóta – mondja Vas, aztán feláll és az ablakhoz lép. – Az a jó itt, hogy Pestre látni. Korábban az Eötvös Loránd utcában laktunk, azt nagyon szerettem. Ott szemben volt a Castrum, hajdan ott folytak a vásárok a barbárokkal... Az ott a szerb templom, az a zöld tornyú pedig a belvárosi plébánia...

Kint újabb zápor készülődik. Vas visszatér a biedermeier garnitúrához, s nagyot sóhajt. Megszólalok:

– *Betegséged híre megijesztett bennünket. Volt az egésznek valamilyen irodalmi vonatkozása?*

– Hát kérlek, irodalmi csak az, hogy abba hagytam a cigarettát. Össze volt kapcsolva az írással... Nagyon sokat szívtam. Ötvenet... Van ebben valami kétségbeejtő, mert ha elveszíti az ember valamelyik hozzátartozóját, barátját, tovább tud élni, írni. De ha a cigarettát abba hagyja, nem tud tovább írni. Ma már ott tartok dühömben, hogy ha ettől függ, akkor inkább ne írjak többet.

– *Miről kell most lemondanod? Van valamilyen kedvenc ételed?*

– Semmiről, de kevesebbet eszem a gyomor bajom miatt. Nem szabad hiznom, mert az veszélyes. Hogy én mit és mennyit ennék, ahhoz képest kopllok. Én annyi mindent szeretek, hogy azt nem lehet felsorolni. Mindent... Internacionalista vagyok. Szeretem a magyar kosztot, a paprikásat, de a rákot és az osztrigát is szeretem, csak ritkán jutok hozzá.

– *Hogyan kezdted újra az életet? Pihenéssel? Munkával? Budapesten? Szentendrén?*

– Az újrakezdés itt volt, Budapesten, de most Szentendrén vagyunk, kiköltöztünk oda. Én nagyon szeretem ezt a Pestet, városi vagyok. Szentendre

a legutóbbi időkig nem az enyém volt, hanem Piroskáé. Tavaly szerettem meg. Az én életem ez (a pesti partok felé int). Budát is szeretem, de az én gyerekkoromban az egy másik város volt. Én pesti vagyok.

– *Most min dolgozol?*

– Peter Weiss Hölderlin című darabját fordítom. És a Nehéz szerelmet szeretném folytatni. Tavaly már elkezdtem ezt, a folytatást, aztán egy mondat közepén abbahagytam – olyasmiről írtam, ami kínos volt számomra. Még aznap éjszaka megbetegedtem. Meg vagyok róla győződve, hogy ennek a félbeszakadt mondatnak szerepe volt az összeroppanásomban. Szóval ezt csinálnám most, ha volna hozzá bátorságom és erőm.

– *Mikor írsz és hol?*

– Általában inkább este, éjszaka. De most felborult az egész világrend. Szentendre más, ott nappal is dolgozom. Minden megváltozott, amióta nincs cigaretta . . . Fekve soha nem cigarettáztam. Ennélfogva most gyakran elfog az álmoság, és lefekszem. Minek fent maradni, ha nem cigarettázhatok? Tulajdonképpen ez a szervezetemnek már egy esztendő sztrájkja, amit megpróbálok letörni.

– *Könnyen írsz vagy nehezen?*

– Allati nehezen . . . Nagyon nehezen. Kérlek szépen, anyám furcsa lény volt, maliciózus szellem. Tizennyolc éves lehettem, amikor egyszer benézett a szobámba. „Nem is lehet az igazi költő, aki így rágja a ceruzát” – mondta. Néha én magam is ezt gondolom. Nézd, kérlek szépen . . . Én látszólag egyszerűen írok. Nagyon nagyra becsülöm az egyszerűséget. Ezen nem azt értem, amit mindenki meg tud érteni . . . Én Mallarmét és József Attilát is egyszerűnek tartom. Van, akinek ez könnyű. De nekem nem természetem az egyszerűség. Például amikor a Nehéz szerelmet írtam, Szentendrén le-föl jártam egy délelőtt, és lett belőle néha csak két mondat. Komplikáltan írni könnyebb. Az nem megy könnyen, hogy a mondat úgy hasson, mintha egyszerű lenne, de persze nem is egyszerű. Lehet, hogy valaki olyan istenáldotta természet, hogy könnyen tud egyszerűen írni. Én rettentően szeretem Proustot, szívemhez nagyon közel van. Tolsztoj és Proust. Mindenki azt mondja, hogy Proust bonyolult, de hogyan kezdődik Az eltűnt idő nyomában? „Longtemps je me suis couché de bonne heure”. És Thomas Mann Jákobja? „Mélységes mély a múltnak kútja”. De németül még egyszerűbb: „Tief ist der Brunnen der Vergangenheit.” Ezek az első mondatok, az egyszerű kezdések a legnagyobbak. Nagyon szeretem ezt a két regénykezdetet. Tudod, melyik a harmadik? Imádom a Karenina Anna kezdetét. Emlékszel, hogyan kezdődik?

– *Nem.*

– Hát isteni. – Vas felugrik, kiszalad, hozza a regényt. Megáll a biedermeier garnitúra előtt és kinyitja a könyvet. Lassan, tagoltan felolvassa a Karenina Anna első két bekezdését. Aztán széttárja a karját, bágyadtan az asztalra ejti a könyvet. – Sajnos, az újabb időben nem tudok prózát olvasni, kimerült az olvasási kapacitásom. Spórolni kell vele. Nagyon tönkretett a több évtizedes lektori munka. De verset mindent, ami a szemem elé kerül elolvasok.

– *Hány órát dolgozol egyfolytában?*

– Nincs rendje . . . Dolgozni . . . Mit nevezel annak? Nagyon sok az olyan munka, ami technikai. Nyugdíjba mentem, de ma is lektorálok. És a korrek-túrák, a javítások . . . Csak példának mondom, ha megjelenik egy Shakespeare

fordításom tizedik kiadása, azt is korrigálom, javítgatom, mert nincs szívem kiadni a kezemből látatlanul. Ez az utolsó év nem mérvadó. Mondtam már, hogy amikor a Nehéz szerelmet írtam, volt úgy, hogy egész nap dolgoztam, és lett belőle egy mondat. Az élet felásása hosszú és nagyon kínos munka. Furcsa az, hogy könnyen, nehezen . . . Azt mondják, hogy a macskának a nemi élet fáj. Aztán ott vannak az imádkozó sáskák, a pókok. Ezt ma már nem illik mondani, a költőnek bevallani, de jár az alkotómunka valami mámorral, ugyanakkor, amikor rettenetesen kínos. Én nem tartozom a boldog írók közé. Mégis az írásnak van ilyen ópiuma . . . Nemcsak jobb híján beszélünk ihletről, műzsárol, de ezt te is tudod . . . Ez mindenkinél másképp megy. Radnótit sokszor figyeltem. Az utolsó éveiben ő volt a legjobb barátom. Kínosan, lassan dolgozott, babrálva, farigcsálva. Én meg úgy vagyok a verssel, hogy gyötrődöm hónapokig, aztán hirtelen megvan, s akkor egyszerre, egy óra alatt. Azt mondják rám, hogy racionális, individuális, személyes lírát művelek . . . Talán van ebben igazság. Az a jó, amikor úgy érzem, ezt nem én írom, ezt súgják valahonnan . . . Nem is írhatnám én . . . De ez az, amikor sikerül, amire azt mondják, ihlet. Rossz szavak, de azért nem használom az újakat, mert azok sem jobbak. Érted? Ezt valaki üzeni, nem én írom . . . Sokszor csodálkczom, milyen szemérmetlen dolgokat írtam le, de azokat nem én írtam, nem magamról írtam. Ezen mindenki nevetni fog, ha leírod, mert azt mondják rólam, hogy racionalista vagyok . . . Jó, az ember közben persze gondolkodik, ezt a szót ki kellene cserélni, ide egy másik jelző kellene . . .

– *Mit és mennyit jelent neked az élmény? Melyik döntőbb a számodra, az élet- vagy kulturális élmény?*

– Én nagyon ritkán írtam műveltségi élményekről. Ellenkezőleg, nagyon egyszerű dolgokról írok, betegségről, egészségről, testi dolgokról. De amikor Velencében megdöbentett egy Tintoretto-kép, az volt olyan élményem, mint az, hogy osztrigát vagy rákot ettem. Nem mondhatom azt, hogy a rák primér személyes élmény. Tintoretto viszont intellektuális. Ott van a Velasquez Vénusza című versem . . . A képet másolatokon, reprodukciókon sokszor láttam. Olyan átlagosnak látszott. Amikor a londoni National Galery-ben megláttam az eredetit, nagyon megdöbentett, mert azonos volt egy ismerős nővel, egy női testtel. De ezt a női testet nem írhattam meg másképpen, csak Velasquez Vénuszán keresztül. Örültem hát az ürügynek. Hogy intellektuális? Ezek a különbségtévesztések nevetséges dolgok . . . És a primér élmény nálunk? Írt például az egyik költő a mezőről. Mit látott ott? Mi volt az élménye? Sinka, Erdélyi, szóval a betű.

Kint a Dunán megszólal egy hajókört. Pest ónszürke párában úszik. Vas feláll, kiszagol az ablakon. Hátraszól:

– Micsoda pocsolyaszag jön fel, mint Velencében . . . – aztán a túlsó partra pillant és így folytatja: – Most tagadnam le, hogy ismerem Pest múltját? Mi ebből a primér, és mi ebből az intellektuális?

– *A költő, szerinted, befolyásolhatja a világ eseményeit?*

– A természetes válasz az, hogy nem. Az ember fogalmazza meg rögtön, hogy nem befolyásolhatja. Akkor aztán mondja meg, hogy igen, de ez nem ilyen egyszerű. Most nem arról beszélek, hogy Magyarországon nagy szerepe volt a költészetnek, bár ez igaz. Nagy volt a porhintés is. De nagyobb szerepe volt, mint a mai nyugati országokban, mégsem erre gondolok. Nem befolyásolhatja, de titkon biztos vagyok benne, hogy befolyásolja. Ez olyan dolog,

mintha azt kérdeznéd, hogy hiszek-e a feltánadásban? Az ember azt mondja, nem. Ki van mutatva. De e nélkül a titkos hit nélkül nem lehetne tovább élni. Nem tudom, hogyan halhatatlan a személyiség, és hogyan hat a költészet. Nem abban hiszek, hogy a költő kiáll, elmond egy verset valamiről, és . . . Petőfi . . . Nem tudok nagyobb példát mondani. Kiállt, elmondta a Talpra magyar-t, hatott. Ilyent az én életemben még nem láttam. Mégis jobban hatott Petőfi azzal, hogy olvasták, és akik igazán olvasták, azokba fölszívódott, hogy hogyan kell élni, milyen az élet. Rilke azt mondja: Meg kell változtatnod az életedet. Abban hiszek, hogy Ady megváltoztatta az emberek szerelem-élményét és felfogását, még azokét is, akik nem olvasták. Persze, aszerint, hogy egyenként milyen volt a felvevő készülékük. Hatás a hajszálereken át. Ha engem kérdezel, kérlek . . . A világnak az a létjogosultsága, hogy verset írnak benne és róla. Persze, ez képtelenség. Ha egy költő azt mondja, hogy ő értelmet ad a világnak, akkor le kell köpni. Az előbb arról beszélünk, hogy valaki súgja a verset. Összefügg ez? Hogyan írsz, gyorsírással?

– *Nem.*

– Kosztolányi gyorsírással írt.

– *Az emberek általában azt hiszik, hogy egy villanyszerelő hasznosabb, mint egy költő. A technikai civilizáció korszakában a költészet vajon megtartja régi rangját?*

– A villanyszerelő . . . ? Hát persze, hogy hasznos. Minden suszter hasznos. Hasznosak . . . Csak amit mondtam az előbb . . . A világ nem volna, ha költészet nem volna. És a költészet rangja? Ne tartsa meg a rangját. Mi a rangja? Olyan ez, mint az egyház rangja. Ezt a rangkérdést rettenetesen utálok. A középkorban nem így volt? Akkor mennyivel hasznosabb volt egy mesterember . . . Ha valami veszélyt látok, akkor azt, hogy maga a művészet vált nagyüzemi iparrá. Ha valamit ilyen tömegesen lehet gyártani, akkor nem lehet rangja. A költészetet át az Isten – vagy helyettesítsd ezt a szót bármi mással – üzen valamit a világnak, az emberiségnek . . . De ennyit üzen, amennyi költő van? Magyarországról nem is beszélek, nálunk hemzsegnek az igazi költők, de ha szétnézek a világban, hogy mennyi elsőrangú költő van . . . Az Isten ennyit üzen? Ez nem megy. Viszont abban sem hiszek, hogy marad kettő-három, aki ér valamit. Nem igaz, hogy így van. Nem az a lényeg, hogy kis költő vagy nagy költő. De van egy-egy vers, ami rettentően fontos. Például egy névtelen latin költő verse a hanyatlás korából: „Pervigilium Veneris . . .” Én azt hiszem, a költészet egészét véve kollektív és személyeken túli. Nem személytelen, az más. Például, mint egy katedrális . . . Rettenetes pazarlással dolgozik az irodalom.

– *Az író társadalmi helyzetét milyennek látod? S helyét és lehetőségeit a közéletben?*

– Hogy valami nagyon népszerűtlen dolgot mondjak, az én közérzetem jó. Az írók társadalmi helyzetét nagyon jónak találom Magyarországon. Senkit nem csuknak le, senkit nem deportálnak, nem visznek munkaszolgálatosnak, senki sem éhezik. Magyarországon ez óriási dolog. Tudom, hogy nálunk nem ezt nevezik az író társadalmi helyzetének. Hogy az írónak, mint írónak, társadalmi helyzete legyen, ezt anomáliának tartom. Az írónak ne legyen társadalmi helyzete. Mint író társadalmon kívüli lény. Ez nem azt jelenti, hogy semmi köze a társadalomhoz, hogy nem a társadalomnak, a társadalomról ír . . . Nem ezt jelenti. Csak kérlek szépen, ne kívánja a társadalomtól,

hogy külön társadalmi helyzete legyen. Én már azt is anomáliának érzem, hogy az ember Magyarországon költészetből él. Tudom, ez ellentmondás. Én is elfogadom a honoráriumot, kívánom is. De abszurdumnak tartom. Inkább legyen az embernek földbirtoka és abból éljen. Abszurdum, hogy megír egy verset, az húsz sor vagy kétezer, s attól függ a megélhetése. A legegészségsőbbnek azt tartom, ha az írónak van valamilyen társadalmi helyzete, s amellett ir. De ez nehezen megvalósítható.

– *Milyennek érzed a generációd helyzetét?*

– Elég szerencsétlen generáció. Tudom, mindegyik generáció ezt hiszi magáról. A mienk azért szerencsétlen, mert nem generáció. Hiányzott az a törekvése, hogy társadalmi helyzete legyen. Ennek a generációnak nem voltak ilyen értelmű ambíciói. Nem is érdekelte annyira a társadalom, mint az előttünk járókat. Nagy volt a veszélye annak, hogy az ilyen társadalmi érdeklődés kisiklik, és visszaélésekre ad alkalmat. Kényesebbek voltunk, a kisebb politikai nézeteltérések jobban elválasztottak bennünket, mint az előttünk járókat a nagyobbak. Nem is szerveztünk külön lapot, mert jól éreztük magunkat a Nyugatnál. Hol egyikünket, hol másikat értékelik, de mint vonulatra nem figyelnek ránk, pedig nagyon sajtóságos vonulat. Radnóti, Weöres, Jékely, Zelk, Takáts Gyula, Csorba Győző, Hajnal Anna, Kálnoky, Rónay, magamat is beleértem. Még mindig nem jöttek rá arra, hogy ez összetartozó vonulat. Mi magunk sem ébredtünk rá eléggé.

– *Ha betejezel valamit, mihez kezdesz? Van valamilyen passziód?*

– Engem minden leköt, pláne most, hogy felgyógyultam. Annyira élvezem az életet, hogy részint ettől sem írok. Élvezem minden mozzanatát. Persze mondhatnám azt, hogy nagyon szeretek zenét hallgatni és az utcán járni . . . Iszonyúan szeretek kihajolni az ablakon és nézni. Ez annyira érdekel, hogy állandó eufóriában élek. Idestova nyolc éve lakom itt, és még mindig állandó izgalmat okoz az ablak. Szentendrén is a kert . . . És szeretek bemenni a kiadóba, szeretek kedves, okos fiúkkal beszélgetni . . .

– *Ki volt boldogabb, az Újpestre villamosozó könyvelő, vagy most a Kossuth-díjas költő?*

– Nézd kérlek szépen, ha az ember visszanéz, azt kell mondanom, hogy a hajdani könyvelő. Akkor aránylag egészséges voltam, mindent ehettem, ha volt, nyugodtan cigarettázhattam, fiatal voltam, Eti élt. Azt gondolom, akkor boldog voltam. De akkor ezt nem tudtam, szerencsétlenség éreztem magamat, a szegénység miatt, a csúnyaság miatt, a pálya nehézségei miatt. Most viszont, hogy tudom milyen kevés van hátra, meg tudom becsülni az életet . . . Ma boldogabbnak érzem magamat. Itt él Piroska. Vagyis akkor nem tudtam úgy megbecsülni magát az életet, mint ma. Majdnem aggódom is, mert az embernek nem természetes állapota, hogy boldog legyen. Emlékszem, Sztálinnak volt egy mondása: „A szocializmus nem a boldogság szürcsölése”. Az élet sem az. A boldogságot most majdnem véteknek, baljóslatú dolognak tartom.

– *Vannak beteljesületlen terveid, vágyaid?*

– Jaj kérlek, rengeteg. Felsorolni sem lehet, mert nekem annyi vágyam volt . . . Radnótival sokszor ültem a Kis Ilkovicban. Radnóti elég szegény volt, én akkoriban még szegényebb . . . Ott ültünk és Radnóti hosszú vívódás után megevett egy minyont. Én nem . . . Radnóti ilyenkor azt szokta mondani, hogy milyen fegyelmezett vagyok. Mondtam, hogy nem, mert te csak egy

minyonra vágysz, de én kolbászra, pogácsára és alkoholra is vágyakozom. Sokkal több vágyam volt, mint a legtöbb embernek, a beteljesülés ezért kevesebb.

– *Van valamilyen tárgy vagy érték, amit szeretnél megkapni?*

– Nincs.

– *A nappalokat szereted jobban vagy az éjszakákat?*

– Mindent szeretek most már . . . Legjobban szeretem mégis az alkonyatokat. Azt a bizonyos órát, amire az angolok azt mondják, hogy a „kék óra”. Tudod, amikor sötétedik, de még látni lehet. Az ilyen vakító meleget nem szeretem . . . Nagyon szeretem, amikor villanyt látok és lombokat. A villanyfény a lombon nekem a békét jelenti.

– *Emberi lakhelynek mit tartasz alkalmasabbnak, a falut vagy a várost?*

– Általában kérdezed? Így nem lehet kérdezni . . . Én a várost szeretem . . . Igen, ha ez egy város lenne, ahol élni lehet. De ez a város egyre jobban elveszti a város jellegét. Rettenetes ez a tömeg, az autók . . . Városban szeretek élni, de én azt szeretem, hogy a városban megy az ember az utcán és gondolkodik . . . De ez most már lehetetlen. Ma már ott tartok, hogy jobban érzem magamat Szentendrén, de már ott is ez kezdődik. Tudod, mi a város? Francia regényekben olvasta az ember, hogy a boulevardon megy egy férfi sétapálcával és nézi a nőket . . .

– *Hol tudnál még élni a földön?*

– Sehol . . . Szégyenkezve mondom. Nem tudom elképzelni, hogy olyan helyen éljek, ahol nem beszélnek magyarul. Talán elméletileg London, Trieszt, de egyik helyen sem beszélnek magyarul. Nem tudom elképzelni, hogy a nyelv, amit állandóan hallok, ne magyar legyen. Rettentően bámulom a külföldön élő magyar költőket, hogy költők tudnak maradni úgy, hogy nem ebben a közegben élnek. Mostanában látom, hogy van egy-két tehetséges magyar költő is nyugaton.

– *Amikor Bécsben a kereskedelmi főiskolára jártál, éreztél honvágyat?*

– Igen, nagyon . . . Ott kezdtem megismerni, az embernek mit jelent az, hogy magyar. Hallottam erről korábban is . . . Olyan nagy honvágyat csak rövid ideig éreztem, mert tavasszal összekerültem az első feleségemmel. Ő azt szerette volna, ha kint maradok Bécsben, de aztán ő jött haza Budapestre.

– *Melyik évszakot szereted a legjobban?*

– Azelőtt az őszet szerettem . . . De ez kezd elmúlni, mindent szeretek. Ezt a borzalom meleget nem szeretem, s télen a nagy szeleket sem . . . Külön minden évszakot szeretek. Mégis általában a szeptembert . . .

– *Mikor sirtál utoljára?*

– Nem tudom . . . Furcsa, de vannak versek, amiktől sírok. Ezek majdnem, mint a tantusz. Csak be kell dobni. József Attila, Arany János . . . Valódi tényeken? Abban a buta férfi-nevelésben részesültem és nőttem fel, hogy a férfinak nem szabad sírni. Utoljára, amikor Tersánszky darabját, a „Kegyelmes asszonyt” néztük . . . A bemutatón el kellett mennem a páholya elé. Gratuláltam neki, megöleltem. Tersánszky is megölelt, de az ő régi, mozgékony arca akkor már merev volt. Amint tovább léptem, elkezdtem sírni . . .

– *Szenvedéyleid vannak?*

– Én szenvedély nélkül nem tudok élni. Olvastam az interjúdban, hogy Illés Endre feszültség nélkül nem tud élni. Én feszültség nélkül igen, de szen-

vedély nélkül nem. Szenvedélyesen szeretem az életet, a cigarettát, a nőket, a verseket, képeket és a zenét . . .

– *Van olyan ünnep, ami számodra különösen fontos?*

– Nincs . . . Azelőtt, bizonyos személyes okokból a Karácsony volt. Most már a hétköznapiakat is annyira szeretem, hogy nincs kedvem az ünnepekhez.

– *A szorongás ismerősöd? Életed melyik szakaszát kísérte?*

– Volt . . . Nagyon sokszor . . . Mindenféle volt . . . Én nagyon rövid időt töltöttem munkaszolgálatban, de a szorongásos álmaimnak ez van a mélyén. Ez testesíti meg magát a szorongást. Ebben összpontosult.

– *A háború alatt, gondolom, sokat szenvedtél és nélkülöztél. Mi történt veled?*

– A „nélkülözés” nem jó szó. Azelőtt is nélkülöztem, s a háború alatt sem többet. Én a háborúban lettem optimista. Annyi emberi nagyságot, barátságot, tisztaságot tapasztaltam benne, nem sokaknál, csak keveseknél, amit nem tételeztem fel, hogy az életben fogok találni. Voltaképpen rettenetes förtelmeket tapasztaltam emberek tömegénél, de ez nem lepett meg, mert ezt már a háború előtt is tudtam. De nem tételeztem fel annyi tisztaságot, barátságot, amit néhány embernél tapasztaltam. A háború alatt jobb lett a véleményem az emberekről.

– *Hányszor voltál életveszélyben?*

– Annyiszor voltam, hogy azt nem lehet egy interjú keretében elmondani. Voltaképpen az én helyzetemben állandóan életveszélyben voltam a háború alatt, anélkül, hogy a fronton lettem volna. Konkrét helyzetekben is nagyon sokszor. Annyiszor, hogy a legevidensebb életveszélytől, a bombázásoktól nem is féltem. Nem mentem le az óvóhelyre. Nem azért, mert bátor voltam, hanem más dolgoktól féltem.

– *Hiszel az emberiség haladásában, abban, hogy jobbak lesznek az emberek?*

– Nem tudom, hogy hiszek-e az emberiség haladásában. De azt tudom, hogy úgy kell élni, mintha hinnék az emberiség haladásában. Legalább száz éve van egy divat, ami kigúnyolja az ember haladásáról vallott hitét. Elég alantas hit . . . Ennél alantasabb már csak egy van, amelyik meg tudja mondani, hogy nem haladunk, és ne is csináljunk semmit, mert nem érdemes. Nem szeretem a progresszivistákat, de utálok az antiprogresszivistákat.

– *El tudod képzelni, hogy más bolygókon is élnek emberek?*

– Nem . . . Nem tagadom a lehetőségét, de én nem tudom elképzelni. De kérek szépen, nekem nem nagy a fantáziám, és konzervatív fantáziám van.

– *Hiszel a barátságban?*

– Igen. Rettenetesen fontos dolog. Minden barátságnak rettenetes bajai vannak, hajótörései, de ami megmarad belőle, az fontos.

– *Gyűlöltél már valaha valakit?*

– Igen, sokakat . . . De addig nem jutottam, hogy gyűlöletben a halálát kívánjam valakinek. Többnyire nem is személyes gyűlöletek voltak, hanem politikaiak . . .

– *Ellenségeid vannak?*

– Igen, persze . . . Miért éppen nekem ne lennének, amikor mindenkinek vannak? Másrészt voltam olyan helyzetben, ami kiválthatja az ellenségeskedést. Aki lektor volt, vagy akiről azt hiszik, hogy sikerei vannak . . .

– *A nőkről is mondhatnál valamit . . .*

– A nők, nők . . . Én a legtöbbet nekik köszönhetem. Óriási a szerepük az életemben. Mint író, költő is sokkal vagyok adósuk. Egyszer azt mondtam erről, hogy szellemi strici vagyok.

– *Sokat hallottam a Hold utcáról . . .*

– Most Rosenberg házaspár utca. Tudod, melyik az? . . . Nagyon sokat írtam erről a házról és a lakásról. Jobbat nem tudok mondani róla, mint Granasztói Pál a Budapest-könyvében. Ott áll a fényképe, s alatta: „Romantikus bérház a Rosenberg házaspár utcában”.

– *Milyen volt a gyermekkorod? Miből éltek a szüleid? Valami régi emléket, nosztalgikus érzést felidézhetnél a múltból?*

– Az igazi életem tizennyolc éves koromban kezdődött. Nem szeretem a gyermekkoromat. Az apámmal nekem sok bajom volt . . . Veszekedések, ellentétek . . . Nem követtem őt. Kereskedelmi pályára szánt, így aztán én az ő szemében lázadó voltam. Később rájöttem, hogy nem én, hanem ő volt az igazi lázadó, mert a nagyapám, és az ő nagyapja falusi rabbi volt. Apám is szegény fiúnak született . . . De elkerült Fiuméba és elvégezte a kereskedelmi akadémiát. Amikor odakerült, nem tudott olaszul, de rövid idő múlva már olasztanításból élt. Később, pályája tetőpontján, ami csak néhány évig tartott, egy kereskedelmi vállalat igazgatója volt. Ahogy éltünk, én akkor azt nagyon nagy jólétnek éreztem. Nem volt az, és nagyon hamar összeroppant. Várj . . . Mit mondjak, mit lehet mondani? A Hét évszázad magyar verseinek első kiadásában az életrajzi jegyzetek szerint az egész hét évszázadban egyedül én voltam polgári származású . . . Talán majd Piroska . . .

Vas feláll, átszól a szomszédos szobába. Szántó Piroska a segítségünkre siet. Vezetéssel kivonulunk az előszobába. Egy, a falon függő, kinagyított fényképre mutat. Barna kontúrok, ódon stílus. A képen egy négyéves kisfiú áll, kamásliban, télikabátban, sapkában és kardot tart a kezében. Vas István, annó 1914-ben.

– Látott már egy gyereket ilyen rettenetesen felöltöztetni? – kérdi Szántó Piroska, aztán a kardra, majd a kép mellett lógó török jatagánra mutat. – Én mindig tudtam, hogy kard van a kezében, és ezért nagyon tisztellem . . . Ezüstlakodalmunkra ezért kapta ezt az igazi kardot.

Szántó Piroska leemeli a falról a jatagánt és átnyújtja Vas Istvánnak. A markolat színes kővein megcsillan a fény. Vas átveszi a fegyvert, aztán az előszobában, a bútorok négyszögében hadi mozdulatokat végez. Fénylik, suhog a meztelen penge. Döböntően bámulom a jelenséget.

A szelíd Vas Istvánt azóta is így látom magam előtt. Kivont karddal a kézben, sokat sejtetően, mosolyogva.

Trónbeszéd

*Barom hátába bélyeg, fejembe tüzes vaskorona.
Valahogy így dukál.*

*Zsivány becsüsöktől nem féltem az irhám:
ribanclelkű bitang dölyfösük
silányítottak engem királlyá,
holott nem kacsingattam aranyszékre
és bíbor baldachinra.
Igazságot tenni küldettem,
világcsútjára, akár a Töviskoronás.
Osztozom sorsában:
az Igykelletlenni bizonyosságával országolok,
de nem vállalhatom irgalmas szelidségét,
elleneimnek soha meg nem bocsátok;
kifogyhatatlan parasztvérből csordul
tajtékos bosszúm, tizedizigler,
a Sátántól se tellhetne irgalmatlanabb;
gögös bestye urak kísértet-zsarnok-királya leszek,
irmagjuk se marad,
haló-poromban is beteljesedik az én időm.*

*Jobbágnak sok, kutyabőrösnek kevés,
BÜDÖS PARASZT:
olyat merészelt, amit senki más;
trágyaszagom húsom büzével keveredik
égre kormozódó nevemben;
észveszejtő kinomon nyeríthetsz, himringyó Zápolya,
de nem szerzem meg azt az örömet,
hogy nyáladzó alázkodásomban kedved telljék!
Nem a te kezvedbe tétetett föloldozásom hatalma,
életem nem az enyém:
kárhozatos glóriám, példám-sorsom
a megdézsmáltak és cédává nyomoritottak
a deresre húzottak és keresztre feszítettek
a máglyán üszkösödők és fölnyársaltak
a földöntutók és nádásokban megbívók
jövendő élete.*

*Még akkor is, ha most nem tudtunk győzni,
még akkor is, ha zsvány győztesek tipornak rajtunk;
még akkor is, ha pörzsölt húsomat marcangolják
sohajólnemlakott örökkééhes kiveim,
a farkasokká züllesztett hajdan-hű kutyák – –
Oh, a véres csikaszfogú halált zabálók
kimarhatják-e nyomorult életüket
maradék-életemből?!*

*Jól rájgátok meg minden keserű falatot,
mert megfekszem ehült bendőtöket
és kiokádtok
feneketlen gyomrú, vicsorgó unokáitoknak!*

*Piríthatnak lassú tűzön, ájtatos zsoltosma közben;
föltalhatnak síp-dobos-nyüszítő-dübögő toron;
csontjaimat megtörhetik a roncsaimon táncolók;
keresztgyalázó püspöki áldásadással
szélbeszórhatják maradék poromat:
izzó vaskoronám és fáklya-jogaram
örök világosságát
nem olthatja ki többé szánó-émlékező könny,
se történelmi jégeső;
eléghetetlenül égek, édig lobogva,
tűz-vér-forradalom-vörösen!*

*Vagyok immár mindétiglen
Talpig nehéz vasfegyverben
Megátkozva kitagadva
Torzómban is eltorzítva
Testem pokol parázsára
Lelkem a kutyák koncára
Örökségem eloroznád
Vakcsillagú Magyarország
De titkolva égen-földön
Megmaradok mindörökkön
Szerteágazó gyökérnek
Kasza-csorbulásban élnek
Hamuban hűnyó paráznak
Lőrinc papok füstélyának
Mementónak lázadásnak
Látomásnak tagadásnak
Csillagtűzü reménységnek
Maradok fenyegetésnek
Ige-megtestesülésnek
Igric ajkán bújtó ének
Cégére kiharcolt Jónak
A Majdegyszervirradónak
Szolgasorsot pusztítónak
Halálból föltámasztónak!*

*Vagyok a sorsos vigyázó Strázsa,
iszonyú igazságtevésre szegődött Zsoldos;
Forrás tengere, Tenger forrása,
Vezér serege, Sereg vezére,
minden letiportak Testamentuma!*

*Édig csap a láng, fojtogat a füst.
Mára elég, holnap is lesz nap.
Szavakon és máglyafüstön,
bozótos-vérizamos századokon túl
sejlik az Ígélet Földje.*

NAGY GÁSPÁR

Gyönyörű bűnt

*Torkig hull a korona-tűz,
derékig fűrösz a fájás;
szenes húsomba kényszerítik
fogaitok árulását.*

*A homlok nem perzselődik,
idegeim rághatatlanok;
hát iszonyúbb kint viselek
annál, mit reám szabtatok.*

*Gyönyörű bűnt hagytam rátok,
a lázadást, mely több mint Dózsa György;
mit bánom, ha több az áruló,
de lázadót is teremjen e föld!*

Remény

Szokatlan nagy volt a csend, csupán hárman maradtak a szobában, ő, a flugos pincér és a kályha közelében a szótlan paraszt bácsi, ki minden este ki-sántikált a vécébe, behozta magának éjszakára a kacsát, utána leült az ágy szélére, és az imakönyvből olvasott magában, ami az idősebb nővéreknek nagyon tetszett, a fiatalabbak mosolyogtak rajta, az egyik meg is kérdezte, hogy „talán valami krimi olvas a bácsi”, de ő csak annyit szólt rá, hogy „nem, kedvesem”, és tovább olvasott. A flugos pincér két kezét a feje alá tette, olvasni szeretett volna ő is, de a délutános nővér otthon felejtette a szemüvegét, és éppen az övét találta megfelelőnek. Dehogyan merte volna azt mondani, hogy nem adja kölcsön, hisz ők főztek neki minden reggel szívességből feketét, a kétszemélyesben, amelyből ő természetesen csak az egyiket itta meg, cserében dupla adag teát kapott reggelire a közösből, ami ugyan szerinte, mint cukrosnak, amúgyis járt volna, de nem érdemes ujjat húzni velük, inkább jó képet vágott a dologhoz, ha most bosszankodott is, hogy se nem olvashat, se nem beszélgethet, mert nincs kinek vagy kivel, a folyosón alig lézengtek páran, néhányan már hazamentek, akik meg következő nap reggel kapják meg a papírukot, csak egyetlen témájuk volt, hogy mi mindent csinálnak majd otthon, és ezt nem szívesen hallgatta, a kártyaparti feloszlott, Győző bácsi miatt újjászervezni sem lehetett, hiszen az elkülönítő ajtaja mindig nyitva állt, az asztalt csak közvetlenül az ajtóban lehetett körülállni, a pad is csak ott fért el, de most senki sem ücsörgött rajta, a beszélgetők, a sakkozók áthúzódtak a folyosó másik végébe, minél távolabb az elkülönítőtől, s inkább ácsorogtak, mint-hogy Győző bácsi lihegését hallgassák, Garai bácsi is szokatlanul vidáman támogatta a falat, a könyökét még mindig fájlalta ugyan (vérvétel után elcsúszott a kályha mellett egy olajfolton), de a másnap reggeli hazamenetel kárpótolta mindenért, felvillanyozva beszélt, bár az arca ilyenkor sem pirult ki, sápadtságát még csak fokozta a kiütkező hófehér szakáll, a sötét háttérből az orra élesen ugrott ki, és erős, kissé lelógó álla, amit – maga sem tudta volna megmondani, miért, – ellenszenvesnek érzett, nem várta meg, míg befejezi az ipari tanulók csinytevéseiről szóló történetét, betegeskedése előtt ugyanis szakmai ismereteket tanított, de már két éve más sincs, egyik kórházból a másikba, valószínűleg itt szerezte ijesztően beteges színét, amely már ömagában is elég ok lett volna az idegenkedésre, ehhez jött még ez a történet, az a fajta humor nélküli felnőtt-értetlenség, amelyet nehezen tudott elviselni szó nélkül, de most semmiképpen sem akart vitát kezdeni, és mielőtt még megszólalhatott volna (ameddig uralkodni tudott magán) otthagya a beszélgető társaságot, a mérleg felé sétált, ahonnan be lehetett látni Győző bácsi szobájába. A faltól el volt húzva az ágy, a deszkák nem zavarták, úgyhogy pontosan szembe nézett vele, az infúziós folyadék még nem fogyott ki, a párnáját túlságosan magasra vetették, szinte ült az ágyban, a szeme be volt csukva, az álla kissé leesett és nyitott szájjal szedte a levegőt, valószínűleg nem volt rosszabbul, mégis nehezen tudta elfelejteni a bársonyos tapintású sárga arcot, s villanyoltás után is ott

vibrált előtte, mintha még mindig ott feküdne a szomszédos ágyban, oda kellett néznie, pedig fáradt volt és aludni szeretett volna, de ez a kép nem hagyta, hiába feküdt az oldalára, és hiába próbált visszaidézni valami kellemeset, a szoba nem süllyedt el körülötte, pedig erőszakosan odakényszerítette magát az ablakhoz, kihajoltak mind a ketten, már a könyökük is megfájdult, a hátuk elgémberedett, de el nem mozdultak volna, vártak valamire, hogy jön valaki, és nekik lesz bátorságuk leszólni, amit az utcán talán nem tennének meg, de itt bármikor visszaléphetnek, a szoba tökéletes védelmet nyújt, hiszen nem is ők, csak a fejük van kinn az utcán, az is éppen hogy csak, és miért ne szólnának ki, ha véletlenül erre jön valaki, ahogy jött is, meghozzá ketten, és erősen alkonyodott, azt már nem tudja, hogy mivel kezdte, de benn a szobában rettenetes volt a meleg, kívülről az autók verte porral hűvösség áradt be és megbeszélték, hogy visszajön, mert a barátnőjének haza kell mennie, ugyan neki is lenne dolga, de egy félórája van még, csak akkor lép szolgálatba, éjjeles, amit felesleges is volt mondania, mert már tudta, hogy csakis nővér lehet, de hogy miből és hogyan, arra képtelen volt visszaemlékezni, hiszen olyan meglepő és hihetetlen volt az egész, ők ott az ablakban, azok meg lenn a járdán, egyre közeledtek, féloldalt felpislantottak rájuk, elnevettek magukat és azonnal megálltak, a nyakukat hátravetették és nekik folytatni kellett, ha el akarta kerülni a szembeköpködést, amit rég és többször megígért magának, ha elszalasztja az alkalmat, vagy akárhogy is, de rajta múlik, mert már végképp túl akart lenni az egészen, és még akkor sem hitte igazán, mikor meglátta visszafelé jönni, és később a hegyoldal felé tartva, ahol már senkivel sem találkozott, erősen besötétedett, és ő még mindig nem tudott a lényegre térni, még a kezét sem fogta meg, nemhogy . . . csak beszélt, nagyokat nyerített idegességében, a lány is fel-felnevetett néha, de korántsem látszott olyan izgatottnak, pedig jócskán elmúlhatott már az a félóra, és ő egész idő alatt attól rettegett, hogy megkérdi az időt, mielőtt rátért volna, vagy legalábbis átmenetet teremtett volna, amelyek közt nem lehetett, és úgy látszik, nem is kellett ilyen átmenetet konstruálni, maga a kétségbeesett szükség oldott meg mindent, mikor végezetül kifogyott a szóból és szinte a mozdulatból is, mert azonnymódon megállt, a lány szembe fordult vele, az arcát nem látta, talán a szeme is csukva volt, mikor hirtelen átölelte, sokkal gyorsabban és váratlanul, mintha ellenkezésre számított volna, de az arcát most sem tudta elképzelni, Győző bácsi sárga bőre, fejéhez tapadt ősz haja tolakodott be közéjük, de nem hagyta magát, érezni akarta a lány melegségét, ahogy tiltakozás helyett hozzátapadt, szinte rácsimpaszkodott, hogy két-három lépést kellett tennie, máskülönben elesett volna, mielőtt az út szélére szédültek, ahol kis mélyedés volt, talán árok vagy inkább gyepes lapály, s ideges ujjai majdnem eltévedtek a ruha között, de a másik kéznek – miközben az ő bőrén kalandozott és a gombok útvesztőjében megtalálta az izgató utat –, arra is volt ideje, hogy az övét irányítsa, s a hosszú körmök az ágyéka körül véres barázdákat szántottak, markának a szorítása sokkal erősebb volt és villanyozóbb, mint ahogy korábban elképzelte, s olykor fájts is, de hagyta, pedig sürgette a tapasztalatlanság, csak a másik raffineriája tartotta vissza és ajándékozta meg olyan kézzel, amely után a nyers, természetes öröm kétszeresére növekedett, eltűnt a gyep és a sötétség, zuhanások és hirtelen emelkedések váltogatták egymást, valóságos szédülés és hirtelen, teljes üresség, amiben minden egyformává vált könny és szeretet, hideg és evés, a félig meztelen, lecsukott szemű nő mellette, a tenyere alatt megbújó puha mell, a hűvöskés levegő és tegnapi, nőt szomjazó

ártatlansága, mintha semmi különbség sem lenne köztük, úgy vették körül, de erre is csak az esze tudott visszaemlékezni, az ágy melege csak álmatlanságot jelentett, és valami teljesen érthetetlen lelkiismeretfurdalás-félt, amely nem hagyta tovább feküdni, belebújtatta lábát a gumipapucsba, végig kényszerítette a folyosón, hogy magát is becsapva legalább egyetlen pillantást vessen az elkülönítőbe, és lássa azt, amit az ajtón való kilépésekor azonnal tudott (az éjszakai csendben Győző bácsi lihegése végigkigyózott a folyosón), hogy él, hogy a feje hátra van esve, és a szája sötét folt, nyakig be volt takarva, de a vállig csupasz karok azt jelezték, hogy a takaró alatt teljesen meztelen, már a fordított pizsamát sem adták rá, de legalább nem nyugtalankodott, aludt, ha ugyan ezt az önkívületi állapotot alvásnak lehet nevezni, pihent és nem érzett semmit, az arcvonásai is kisimultabbnak, már-már reménytelenül megbékéltnek látszottak, amit akkor szinte természetesnek érzett és csak jóval később döbönt rá ennek a békének a jelentésére, néhány óra múlva, mikor az ablakok még szürkülni sem kezdtek, a fűtő sem zörgette olajos kannáit, de a folyosón nehéz bakancsok dobogtak végig, s mintha valami nehezet cipéltek volna, kicsit csúsztatták a lábukat, az egyik előrébb mehetett, a másik hátul, és lepedőbe bugyolált valamit szorongathattak a hónuk alatt, csak illendőségből nem káromkodtak, mert nem volt rajta fogás, elől sárga láb, hátul félig ökölbe szorított sárga kéz lógott ki a lepedőből, és még arra is vigyázni kellett, nehogy beleakadjon valamibe, túlságosan nagy zajt ne csapjanak, nehogy felébresszék a többieket, el kell kerülni a bonyodalmakat, amely az ilyesmikkel természetszerűleg együtt jár, és érthető módon riadalmat okoz a többiek között, akik vagy kegyetlen részvétlenséggel nézik a fehérbe bugyolált csomagot, vagy képtelenek nem azonosítani magukat azzal a valamivel, s akkor a lepedő fojtogat, a bánásmód megalázó és durva, s nemcsak a keze, lába fájdul meg az ijedtségtől, nemcsak a szívét markolja meg az önsajnálát, az önféltés, hanem a lázgörbét is felkergeti, az orvosság sem olyan hatásos. Nem volt ereje fölkelni, mintha a hangok odakötötték volna az ágyhoz, meredten feküdt, de azért mindent látott, a mögöttük futkározó nővért, ahogy egyetlen batyúba fogta össze Győző bácsi holmijait, hogy egyszerre túl legyen rajta, hogy a reggelt úgy kezdhessék, mintha semmi sem történt volna, mintha soha, senki sem feküdt volna abban a szobában, abban az ágyban, és még hangokat is hallott, visszafogott beszédet, de akkor hirtelen ugrött a kép, mint a rosszul összeragasztott filmeknél, a nővér hozta a lázmérőt, idétlenül mosolygott, de megkérdezni nem mertte, s mikor másodszor jött be, magától kezdett beszélni, hogy éjszaka, vagy talán hajnalban valami baj történt, szegény Garai bácsinak félreáll a szája, alig tud beszélni, pedig délelőtt hazamehetett volna, a papírjait is megírták már, de Győző bácsit most sem említette, csupán azt, hogy Garai bácsit át fogják hozni, ilyen állapotban nem maradhat egyedül. A nővér a hóna alatt ölelte át, és Garai bácsi elnézően próbált mosolyogni, de csak féloldalt húzódott el a szája, a foga kivillant, az arca máskülönben mozdulatlan maradt, szájalmas és ijesztően komor, a lábak alig engedelmeskedtek, jobb keze tehetetlenül csüngött, beszélni szeretett volna, de a nyelv összegyűrődött a szájában, értelmetlen hangok gurguláztak ki a torkán, és mindenáron segítség nélkül akart lefeküdni, az erőlködéstől meg a szégyentől csorogtak a könnyei, amit szintén nem tudott letörölni, hanem kibukva a szem szögletén végigcsorogtak az arcán és összegyűltek az összes szőrrel körített fülkagylóban. Közben állandóan szabadkozott, hogy bocsáss... nem te-te-te... csak szeg feleségem... amiből akár megértettek valamit, akár nem, a flugos pincér felelete

mindig ugyanaz volt, hogy emberrel fordul elő ilyesmi, és majd meglátja, hamarosan jobban lesz. A hátán feküdt, feje a magas párnán, arcát előreszegezte, s így, szemüveg nélkül erőszakosan kegyetlen volt a profilja, de valami hiányzott belőle, talán a jellegzetesség, vagy a színek ereje, bár az orr fehérsége mindenképpen mértékletességre vallott. Az elesettség és a béna szigor, a bocsánatkérő grimasz és a fülkagylóban összegyűlő könny érthetetlen ellenszenvvel töltötték el, majdhogynem utálattal, és ez még csak fokozódott, mikor észrevette, hogy béna kezén mozgatja az ujjakat, mintha tornásztatná, megremegett a sápadt kéz, az előregedett körmök, ugye nem haragszanak rám, valami ilyesfélét erőszakolt ki magából és újra sírt, a könnye összekeveredett a ne-haragudjanak-érté-vel, amely úgy terjengett az arca előtt, mint fényképen a cigarettafüst, mereven és alaktalanul, az arca is merev volt és ellenszenvesen agresszív, mint a nyomdászok csuklóban levágott kezei, pedig azokban talán nem is az agresszivitás, hanem az az egyöntetű, önmagát ismétlő személytelenség bosszantotta, amit erről a profilról semmiképpen sem lehetett elmondani, s a kavargó füstrel még kevésbé, amely mögül Anyus nézett szembe a lencsével, bizonyos mértékig kihívóan, zavartan és félszégén erőszakot téve, jobb kezében cigarettával, arca előtt pedig a hinárként úszó megmerevedett füsttel. Valamit mondott is, hogy ne fényképezzen, és nevetett közben, a csikos posztórékli új volt, még nem piszkolódott el, mint abban az időben, mikor a fecske berepült a szobába és eltörte a csillár tányérját, mert akkor már csak titokban cigarettázott, és egyre gyakrabban jött be révetegen a szobába, állt meg a szublót előtt, megigazitott egy-egy csipketerítőt, és csak állt tétlenül, mintha elfelejtette volna, miért jött, vagy nem merne szólni, s lopva, alázatosan nézett rá, lesve, hogy mit szól, hogy őt nézi-e, hogy észrevette-e és megkérdi-e újra, hogy mi értelme van ennek, látod, Anyuskám, magad sem tudod, mit akarsz, és ő már mondta is, mert ezt az alázatos tekintetet nem tudta elviselni, pedig benn valami azt súgta, hogy oltári nagy szemétség, de legyűrhetetlen volt a bosszús ellenszenv, és elég volt meglátnia az öregasszony arcát, azon ezt a szánandó tehetetlenséget, a bocsánatkérést, abban a pillanatban szinte megbénult és a felgyúlt feszültségtől olvasni sem tudott, képtelen volt másra gondolni, s csak ez zakatolt a fejében, a legszivesebben megrángatta volna a fülét, hogy folyjon ki belőle az a sok könny, ráütött volna az orrára, hogy megszűnjön a bénaság, megrázta volna a vállát, de kinn a folyosón azonnal nekiütközött a homlokának a hang, le kellett hajtania a fejét, a lihegés, ugyanúgy feküdt az elkülönítőben, mint éjszaka, az ágya mellett Lajoska állt, meztelen karját fogta és beszélt hozzá, a vaságason ott himbálózott az elmaradhatatlan infúziós üveg, Győző bácsi álla leesett, arca megnyúlt és a néhány napos szakálltól még nyüz-zottabbnak látszott, s Lajoska, laposra tört orrnyerge, kopaszra nyírt tüskés feje, bizarrul gyengéd dumája (apuskám, ne birizgálja már a karját), amiből Győző bácsi semmit sem érthetett, s ő is inkább magának mondta, meg a tisztesség kedvéért, mindezek együtt megnyugtatták, és valami reménység-félével töltötték el, s visszatérve a szobába, a csend már nem volt olyan üres és elviselhetetlen, a flugos pincér a fal felé fordulva aludt, és az ablakon beszűrődő fényben egyedül Garai bácsi megbékélt arca derengett.

Mit várhatsz az éjszakától?

A csengetés megöli az álmod. Az órára csapsz. Dühösen csapsz rá, mintha valamiről is tehetne.

Sóhajtasz, kinyitod a szemed. Rádöbbsz, hogy hétfő van. Enyhe hányingert érzel. Bal lábaddal kilépsz a takaró alól. Mindig a bal lábaddal; megpróbálsz dacolni a babonával. A szőnyeg hűvös, érdes tapintású. Fázol. Egész éjjel nyitva volt az ablakod és még hidegek az éjszakák.

Az első cigaretta. Keserű, mint az epe. Mindig keserű, minden reggel. Nem is kívánod, csak éppen rágyújtasz, mert el kell valahogy kezdeni a napot. Tompának érzed az agyad. Gyenge a karod. Ujjaid közül kis hiján kihullik a cigaretta.

Négy fal van a szobádban, egy ajtó és egy ablak. Teljesen közönséges, hétköznapi szoba. Időnként gyűlölöd, elmenekülsz otthonról. De ez sem használ. Aporodott füstszag van a szobádban. Megszoktad már, mindig ezt a szagot érzed. Kevés bútorod van. Zsúfolt szobában képtelen lennél mozogni.

Arra gondolsz, hogy odakint süt ugyan a nap, de most is biztosan fúj a szél. Újabban mindig fúj a szél. Utálod a szelet. Az ablakod pontosan a tetőre nyílik. Kis, háromszögletű darabját látod a napfénynek. Sápadt sárga színe van. Örülsz egy kicsit annak, hogy legalább süt a nap.

Felgyújtod a villanyt a fürdőszobában. Hunyorogsz az erős, fehér fényben. A csempével kirakott falak visszadobják rád a fényt, mint egy hólabdát. Belenézel a tükörbe. Íme, a reggeli arcod. Hajad bozontos, összeragad a városi portól. A szemed bedagadt, az arcod kissé puffadt. Rosszszíű a szád, mintha rohadna a nyelved. Leveszed a polcról a fogkeféd, vizet veszel a szobába és kiköpöd. Krémet nyomsz a tubusból a kefére. Dörzsölöd a fogad. Szereted, ahogy sajog az ínyed a kefe alatt. Fehér habot köpsz. Zubog a víz. Nézed a fehér habot. Ijedten pillantasz az órára és rádöbbsz, hogy el fogsz késni.

Most már aztán rohannod kell. Nincs kimélet. Nagyon hideg a víz. Beszappanozod a kezed, megdörzsölöd, lemosod a szappant a kezedről. Beszappanozod a kezeddal az arcod, egy kicsit a nyakad is, megdörzsölöd, leöblíted a szappant a hideg vízzel. Már egészen felébredtél. Rohansz. Megkeféled a hajad. Tiszta vagy és gondozott.

Rágyújtasz egy cigarettára. Ez a második cigaretta már nem olyan keserű. Elvezed a füst ízét. Inget, nadrágot, cipőt veszel. Egyre idegesebben pislogsz az óra felé. Felveszed az öltönyöd. Telerakod a zsebeidet. Az előszobában még egy futó pillanatra farkasszemet nézel önmagaddal a nagy, bekeretezett állótükörben, aztán kinyitod az ajtót és kilépsz a folyosóra.

Kétszer bezárod az előszobaaajtót és ellenőrzöd, hogy nem zártad-e mellé. Meglehetősen félsz a betörőktől. Zsebrevágod a kulcsot, amikor meggyőződsz róla, hogy tökéletes munkát végeztél.

Mész lefelé a lépcsőn. Sietsz. Rettegsz attól, hogy el fogsz késni. A lépcső-

ház piszkos. Fel sem tűnik neked a piszok, úgy megszoktad már ezt a lépcsőházat.

Eppen jön fel a lift. Belenézel a rácson és az ablakon keresztül. Idegen arcot látsz. Az idegen a tükör előtt áll, a fogait nézegeti, nem is gondol rá, hogy figyeled. Középkorú asszony, egy pillanatra a felfelé úszó lift tükrében látod aknaszerű, sötét, kitátott szájnyílását. A lift megáll. Hallod odafent az ajtó csapódását. De akkorra már leérsz a földszintre.

Mész az utcán. Fázol, kissé álmos vagy még. Valahol a bőröd alatt még érzékeled a takaró melegét, amelyet most hosszú időre elhagytál. Elég rossz kedved van. Nem emlékszel rá, hogy valaha is jó kedved lett volna reggel. Van még öt perced, hogy beéj a hivatalba és elkezdjél dolgozni. Nyilvánvalóan el fogsz késni, beletörődöttél már.

Ezt az utcát nagyon jól ismered. Ha behunyod a szemed, akkor is pontosan tudod, hogy mi van balra és mi van jobbra. Építkeznek éppen az utca túlsó oldalán. Nagy terület el van kerítve, a kerítésen ríktó színű plakátok sora. Tekinteted ma is, mint minden reggel végigsiklik a reklámokon.

Az elkerített rész közepén hatalmas, vörösre mázolt daru. Mint egy különös madár, fel-felcsipegeti a betondarabokat. Kiemelkedik a környező házak közül. Nem nagyon érdekel ez az építkezés egész napon át szüntelenül tartó puffogásával, dobogásával, süvítésével és titkaival, számodra érthetetlen gyarapodásával.

Amióta építkeznek, az utca lényegesen megváltozott. Más, mint ahogy pár éves korod óta megszoktad. Érzékenyen érint ez a változás. Eltűnt a tágas, napos játszótér, amely tisztán és illogikusan illeszkedett a bérházak tömör rendjébe. Eltűnt a játszótér, gyermekkorod csodálatos, eseményekkel zsúfolt korszakának jelképe. Eltűnt nyomtalanul. A daru már nem jelent semmit. A kerítés se, a plakátok se. Végigmész az utcán és nem érzel semmit. Legfeljebb amikor a végére érsz, megkönnyebbülsz. Örülsz, hogy a végére értél, mert amióta építkeznek, nagyon szűk lett az utcád.

Körülöttd hozzad hasonló emberek sietnek, hasonló hivatalokba, mint ahol te dolgozol. Aktatáska van a kezükben. Tudat alatt megnyugtat, hogy egészen hasonló vagy hozzájuk. Homokszem vagy a sivatagban. Ez a hasonló-ság védelmet nyújt.

A munkádról nem szívesen beszélsz. Semmi érdekes nincs benne, minden nap elvégzed, amit el kell végezned. Kényelmes munkád van, nem túl megterhelő. Ha akarsz, pihensz egy sort, aztán folytatod. Senki sem sűrget. Nem állítod, hogy szereted ezt a munkát, de azt sem, hogy gyűlölöd. Elviseled, ennyi az egész. Tudod, hogy lehetne rosszabb is, és ez megvigasztal.

Most éppen dél van. Ebédszünet. Van egy kis szabad időd. Már megetted az ebédet, lementél az utcára, hogy a közeli presszóban megigyal egy kávét. Mindig ide jársz délben, néha este is.

Kiválasztasz egy üres asztalt, közvetlenül a hatalmas kirakatszerű ablak mellett. Szeretsz itt üldögélni. Innen szinte az egész utcát be lehet látni, mintha moziban lennél. Jön a pincérnő, akit jól ismersz. Kávét kérsz. Rágyújtasz egy cigarettára. Bámulsz kifelé. Elkápráztat a sürgés-forgás. Kiszemelsz egy szőke, hosszúhajú lányt. Kedves arca van. Áttetsző kék blúzban, lefelé trombitaszerűen táguló nadrágban ellibeg a kirakat előtt. Két nagy melle szabadon imbolyog a szemed magasságában. Utána mennél, szívesen megismerkednél vele. De kényelmes vagy és kisebbségi komplexusod van. Úlsz hát mozdulatlanul a széken, csak tekintetteddel követed, amíg követni

tudod. Eljátszol a gondolatlalt, hogy milyen lehet ez a lány az ágyban. Izgatottan szívod a cigarettád. Aztán elfelejted az egészet. Elfelejtetd a kedves arcú, szőke lányt. Nem is tehetsz mást. Még szerencse, hogy tudsz felejteni.

Megérkezik a kávé. Beledobod a cukrot, nézed a kávé színére felszakadó barna buborékokat. Kevergeted a kiskanállal. Az órádra pillantasz és rádöb-bensz, hogy sietned kell. Lehajtod a kávét. Jó, forró ital. Élvezed az ízét. Gyorsan fizetsz és már rohansz, nem akarsz elkésni.

Vár a munkád. Vár az íróasztalod. Vár az irodaház háromezázhatvan ablakával, amelyek közül az egyikken éppen te fogsz kifelé bámulni néhány perc múlva.

Nem vagy nagyon fáradt. Nem vagy fáradtabb, mint más napokon, a munkád végeztével. Van még bőven idő, elindulsz hát csavarogni.

Nézegeted a kirakatokat. Most sokan vannak az utcán, az emberek lökdösődnek. Nem nagyon törödsz velük. Arra gondolsz, hogy mennyi mindent megvinnél, ha tehetnéd. Csorog a nyálad. Kirakatok búvületében élsz kicsi korod óta, de ebben sincs semmi rendkívüli. Mindenki így van ezzel.

A sarkon vásárolsz egy újságot. Zsebedbe gyüröd. Minden nap megveszed a magad újságját. Ez önbizalmat ad.

Elhatározod, hogy beülsz egy presszóba és elolvasod az újságot. Találsz egy jó helyet, amit már ismersz. Belépsz, azonosulsz a halványvörös fényvel. Jól ismernek itt, amolyan törzsvendég vagy. Köszönnek neked, még azt is megkérdik néha, hogy jól mennek-e a dolgaid. Te azt válaszolod, hogy jól. Minden rendben van. És nem is hazudsz. Nem jobban, mint mások.

Szerencsére találsz egy szabad helyet. Az egyik box üres. Leülsz. Kávéért kérsz. Cigarettázol. Kinyitod az újságot.

Onnan ahol ülsz, egy farácson keresztül pontosan a pultra látsz. A pult mögött vöröshajú nő főzi a kávé. Figyeled a mozdulatait. Tekinteted végigfut a polcokon, ahol egymás mellett állnak az italosüvegek. Finom italok. Szeretnéd mind megkóstolni. Majd egyszer, gondolod. Talán sor kerül erre is.

Belenézel az újságba. Elolvasod a címekeket. Aztán kénytelen vagy belátni, hogy ma sem érdekel különösebben a politika. Az apróhirdetések se nagyon érdekelnek. A sport se. Visszagyüröd az újságot a zsebedbe.

Iszod a kávé. Nézegeted az embereket. Nézed azokat, akik bárpultnál ülnek. Kicsit fáj, hogy nem vagy olyan, mint ők. Aztán inkább nem nézel rájuk. Belebámulsz az üres, vörös fénybe. Elengeded magad. A legszívesebben a karodat sem emelnéd fel. Nézelődsz és ellenállás nélkül befogadod a zajokat. Befogadod a beszédfoszlányok zenéjét. Értelmük nincs, csak zenéjük van. Befogadod a tálcák, a kanalak és a csészék csörömpölését. Jégkockák csörömpölését. A kávéfőzőgép hörgését. Öngyújtók kattogását. Nevetést, papírzizegést, csoszogást. Jól érzed itt magad. Te is részese vagy ennek a zenének, te is zajt csapsz a magad módján; apró, kaparászó neszeket, ahogy a kezéd felemeled, ahogy a lábad megmozdítod.

Három lány jön be a bárba hosszú, bokáig érő, fényes kabátban. Egyformán van fésülve a hajuk, egyformán van festve a szemük. Szépek. Álmatagon körülnéznek. Aztán megfordulnak, kimennek. Eltűnődsz rajta, hogy mit jelent ez.

Előnt a türelmetlenség, te is menni akarsz. Nem a lányok után, csak a saját utadon. Érzed, hogy nem bírsz nyugton ülni tovább ebben a mozdulatlan, vörös fényben. Az órára nézel, nem akarsz hinni a szemednek. Az idő észre-

vétlenül elhúzott melletted. Most már sietned kell. Fizetsz, borraivalót is adsz. Felállsz, indulsz kifelé.

Amikor kilépsz az utcára, alig látsz valamit. A benti vörös fénytől még mindig kissé káprázik a szemed.

Lassan kezd megszűnni körülötted a napsütés, hiszen már délután van, késő délután. Nemrég keltél fel az ágyból, nemrég szívtad el az első keserű cigarettát. Nemrég ittad meg az első kávét, nemrég ebédeltél. De a nap már menthetetlenül végigjárta mindennapi útját. Hamarosan este lesz. Szomorúan beletörödsz, mit tehetnél mást.

Vár az a lány, akit valószínűleg el fogsz venni feleségül. Az a lány, aki majd gyermekeket szül neked egyszer és rendben tartja az otthonotokat. Igen, valószínűleg ő lesz az. Tiszta ember, így szoktad mondani néha, amikor róla beszélsz. Ő az, akit néhány hónappal ezelőtt a vállalati rendezvényen felkértél táncolni. Vár rád és te el fogsz készni.

A buszmegállóban állsz. Percenként nézed az órát. Ideges vagy. Közeledik az az óra, amire egész nap áhítoztál. Nemsokára viszontlátod őt. Nem akarsz elkésni. Cigarettázol, várod a buszt. Azért cigarettázol, hogy a busz gyorsabban jöjjön. Csúcsforgalom van éppen. Mennek hazafelé az emberek. Sorstársaiddal együtt várakozol a megállóban. Sokan vagytok. Ahogy késik a busz, úgy gyűlik a tömeg. Múlik az idő. Már nem nagyon mersz az órára pillantani. Ha befut végre egy autóbusz, mindenki vadul megrohmozza az ajtókat. Az erősebbek feljutnak, a gyengébbek kiszorulnak. De a te autóbuszod csak nem jön. Már tudod, hogy el fogsz készni. Amikor végre feltűnik a buszod és lassan, méltóságteljesen begurul a megállóba, mint egy kitömött táská, te is elkezded a közelharcot. Taposol, rúgsz, könyökölsz. Lökdösödsz, előbbre verekszed magad. Lassan eléred a fogódkodót. Amikor ujjaid rákapszolódnak a sima fémre, egy döntő rúgással fellendíted magad. Mögötted méltatlankodnak a lemaradók. Nem akarsz nekik semmit megmagyarázni. Meghúzod magad, belepréselödsz a mások testébe. Megkörnyebbülten felsóhajtasz. Ma megint sikerült. Ez az egyetlen dolog, amiért naponta meg kell küzdened; hogy ne maradj le az autóbusról.

Rázkódva, hörögve, csikorogva kifordul a busz a megállóból. Lassan közeledik a hídhöz. Mozdulni se tudsz. Az idegen testek körülötted idegen, nyugtalanító verejtékszagot árasztanak. Elviselhetetlenül szuszognak, leheletük az arcodba csap. De tudod, hogy te is pontosan ilyen utálatos vagy számukra, ezért megpróbálsz őket elviselni. Gyűlölsz utazni a tömött buszon, de minden nap meg kell tenned ugyanezt az utat. Minden nap meg kell küzdened a tömeggel. Minden nap le kell győznöd feltörő hányingered, el kell viselned ezt a kényszerű közösséget.

Az autóbusz megállóról megállóra vánszorog előre. Megállónként megvívod a csatát a fentmaradásért. Örülsz, hogy nem tudnak lenyomni, akárhányan könyökölnek is a vesédbe. Egészséges ember vagy, ráadásul nem cipelsz csomagokat. Nem bírnak veled. Néha még örömet is okoz neked ez a verekedés. Szükséged van erre a kis sikerélményre, tudod nagyon jól. De senkinek nem beszélsz erről.

Némi lökdösődés árán végül leszállsz az autóbusról. Megérkeztél, az utcán nagyot lélegzel. Csodálatosan ritkának, frissnek találod a levegőt. Nézed a távolodó, féloldalára dőlő, vánszorgó autóbust. Olyan, mintha apró darabokra próbálna szétesni.

Befordulsz jobbra. A lakótelep felé közeledsz. Sietsz, hogy ne késsél sokat. Naponta eljössz ide és segítesz elrakni a ládákat. A ládák nagyon nehezek.

A menyasszonyod egy zöldségesbódében dolgozik. Nem nagyon tetszik neked, hogy ezt csinálja, de nem tudsz rajta változtatni. Kora reggel nyitja és későn zárja be az üzletet. Szereti ezt csinálni. Azért szereti, mert változatos a munkája. Jönnek az emberek és beszélnek. Panaszkodnak, vagy felvágnek, vagy azt mondják, hogy soha nem lesz már nyár. Miközben az áru a mérlegen hintázik, lehet pár szót váltani. Ha már dolgozni kell, mondja, inkább ezt csinálom, mint egy irodában ülni feleennyi pénzért, még akkor is, ha így koszos lesz a kezem . . . Talán igaza van. Magad se tudod pontosan, hogy mi az igazság.

Ha megkérdeznéd, hogy miért szeretik őt a vevők, azt válaszolnák, hogy mert mindig szolgálatkész és jókedvű, és mert nem akarja nagyon megválni őket. Ez így is van. Te is ezt szereted benne. Könnyen oldódik, könnyen barátokozik. A gyerekek rajonganak érte a környéken. Odajárnak játszani a bódé köré, naphosszat könyörögnek mogyoróért. Minden nap ad nekik mogyorót és a gyerekek cserébe segítenek neki az árut rakodni. Hordják helyette vödörben a vizet, számolják a salátát és a retket. Néha elnézed őket és arra gondolsz, hogy van egy csomó dolog, amit meg kéne tanulnod tőle.

Látod már távolról a bódét. Szerényen lapul a nagy üres térben, sárga gyufásdoboz a hatalmas, panelekből összetapasztott bérházak között. Most is sok gyerek veszi körül. Ugrálnak, nevetnek, kiabálnak, háborúsdit játszanak. Kitérő örömmel üdvözlnek, a nyakadba csimpaszkodnak. Ismered már jól őket, hiszen minden nap eljössz ide.

Ő is meglátott már. Mosolyog. Kinyitja a bódé ajtaját, vár a küszöbön. Nagyszerű pillanatok ezek. Odamész hozzá. Egész nap erre vártál. Ki tudja hányadszor, újra elcsodálkozol rajta, hogy milyen tiszta és vidám tekintete van. Megkérdezi, hogy mi újság. Minden nap megkérdezi. Semmi, válaszolod, kicsit fáradt vagy. Ő nem panaszkodik. Pedig tudod, hogy fáradtabb nálad, csak éppen más ember, mint te. Kiveszel egy marék mogyorót a ládából. Ropogtatod. Figyeled, ahogy dolgozik. Mindenkihez van egy kedves szava. Rádöbbsz, hogy te is ebből a kútból akarsz meríteni.

Rágod a mogyorót. Egy kicsit útban vagy, mert a bódé nagyon szűk. Nézed őt. Hajlong a krumpliért, a borsóért, a hagymáért. Néha felédfordul és mosolyog. Jól érzed magad. Talán boldog vagy azokban a pillanatokban.

Mindjárt hét óra. Kimész a bódé elé, egymás után hátraviszed a ládákat. Beadogatod az ablakon a csomagolt burgonyát és a hagymát, ő meg számolgatja a csomagokat. Aztán egymásra rakod a ládákat, majdnem elérik a bódé mennyezetét.

Lihegsz, de tudod jól, hogy elpuhult testednek nem árt ez a kis fizikai munka. Bezárod kívülről az ajtót egy lakattal. Indultok. Az ő zsebében ott van a napi bevétel, még el kell számolnia a főnökével.

Mentek az utcán. Fúj a szél. A hegyek mögött lebukó nap vöröses fényében nagyon élesnek látod a kockaházak kontúrjait. Ésszerűen, szépen szagatják meg a végtelen, sík teret, távolabb mintha beleolvadnának a hegyekbe. A bérházak között játszóterek, zöld fű és rengeteg gyerek, hinta, homokozó, labdák. Mindig csodálkozol, hogy mennyi gyereket látsz ezen a környéken. Éles, ujjongó hangjuk megtölti a levegőt.

Befordultok egy utcába. Ezt az utcát nem szereted. Ma főként nem szereted, mert ma fizetést kaptak az emberek és a sarkon van egy kocsmá.

A kocsmá előtt sokan állnak az utcán. Nézed őket. Néha kiválik közülük valaki, nekiindul az utcának. Imbolyog, de az utolsó pillanatban mindig visszanyeri az egyensúlyát. Rolleröző gyerekek kerülgetik a részeket, mint-ha észre se vennék őket.

Bemegy a főnökéhez. Egyedül maradsz. Váratlan érzés hasít beléd, a félelem. Nem idegen tőled ez az érzés, hiszen elég gyáva voltál mindig. De ezt magadnak se szereted bevallani. Elönt a bizonytalanság. Védtelenséged, töfékenységed tudata. Elmegy melletted két férfi. Végigmérnek. Megpróbálsz nem kihívóan viselkedni. Odalapulsz a falhoz. Úgy érzed, mindenki téged néz. Szeretnél eltűnni, de nincs hová. Itt kell maradnod. Itt a fal mellett. Hátad a falnak vetve viszonylag biztonságban érzed magad. Lelkiismeret-furdalásod van. Összehasonlítod saját törékenységed ezeknek az embereknek az erejével. Lelkiismeret-furdalásod van a finom falatok, a finom ruhák miatt. Sinen futó életed miatt. A finom környék miatt, ahol laksz. A finom nők miatt, akik szerettek. Hirtelen azt kívánod, bárcsak rádrohannának páran és betörnék a koponyád. Most és itt talán igazságot szolgáltatna egy ütésre emelt sörös-üveg. Egy kis darab igazság lenne, egyetlen csepp a tengerben. Így gondolkozol. Szenvedni akarsz.

De nem történik semmi. A kocsmá előtt emberek álldogálnak. Senki sem viselkedik ellenségesen. Csak állnak, korszókat emelnek a szájukhoz. Némelyiknek sebhelyes az arca.

Négy ember jön feléd. Közömbösen végignéznek rajtad. Kerülöd a pillantásukat. Nem szívesen nézel a szemükbe. Büntudatod van talán? Mindenesetre most már nem félsz annyira. Már tudod, hogy nem akar itt senki bántani téged. Nem is nagyon törődik veled senki. Kicsit rosszak az idegeid, ennyi az egész.

Csendesen, mozdulatlanul figyeled az utcát. Megpróbálsz megérteni a jeleket. Jelek bőségesen repülnek feléd, nincs más dolgod, csak a megértés. Zárt ablakok sora, üveglapjukon felszikrázik az alkonyati fény. Kapuk ásitó, fekete torka. Szeméttárolók ezüstje a kapuk előtt, mint egy-egy kihúzott zápfog. Poros, piszkos útburkolat, repedések. Az utca végében játszadozó gyerekek. A sarkon a kocsmá, távolabb a villamos sírása a kanyarban. Egy terhes nő arca. Férfiak a kocsmá előtt. Korszók emelkedése, süllyedése. Fékek csikorgása. Léptek koppanása. Köhögés. Vasajtó dörrenése. Távoli szirénázás. Lélegzetvételeid, mely a többi hang zenéjébe olvadva részévé válik az egésznek. Galambok szárnyacsapkodása, léptek, köhögések. Csodálsz ezt a tökéletes, mindent átfogó zenét. Meghat és elszomorít ez a zene. Fáradtnak érzed magad, idegennek ebben az utcában, mint egy fa, amelyet tévedésből rossz helyre ültettek.

De már meg is jött az a lány, aki hamarosan a feleséged lesz.

Végimentek a jól ismert utcákon. Mindennapi utatok ez. Néha megálltok, megnézték egy-egy kirakatot. Mentek, megálltok, mentek, viselkedésetek semmiben sem különbözik a többi utcai járókelő viselkedésétől.

Közeledtek a házhoz, ahol laksz. Zsebedből előveszed a kulcsaid. Beléptek a kapun. Az udvaron mindennap ugyanaz a látvány fogad; óriási salakdomb, tetején rozsdás, szabálytalanul össze-vissza görbülő vascsövek. A lépcsőházban, a legalsó sorban van a levélládád. Izgalmas pillanatokhoz érkezél. Bárhonnan kaphatsz levelet. Jó játék ez. Izgatottan nyitod az apró zárat. Belenézel, de a láda üres. Csalódottan bezárod. Dühös vagy.

Kinyitod a liftet. Beléptek ketten a tükörrel bélelt dobozba. Benyomod a legutolsó gombot. A lift meglódul, halk zúgással mászik felfelé, mint valami szófogadó, fáradhatatlan kis rovar egy növény szárán. Megsokszorozva látod önmagad. Naponta megbámulod az arcod a kétes tisztaságú tükörben. Ez a néma, rövid ideig tartó szemezés a tükörképeddel roppant fontos neked. Azonban sajnos nem látsz semmit. Talán túl gyakran nézel a tükörbe. Úgy tűnik, az arcod minden nap egyforma, semmi nem változik rajta. Úgy tűnik, az arcod állandó. De tudod, hogy ez csak látszat. Az idő nap mint nap elvégzi arcodon a maga romboló munkáját. Úgy érzed, csapdába estél. Szomorú vagy. Nem tudod az időt tettenérni.

A lift felér a legfelső emeletre. Kattan és kiugrik az indítógomb. Megérkeztetek. Kiszálltok, becsapod a lift ajtaját. A doboz elmerül az aknában, mint egy koporsó.

Felgyújtod a szobában az állólámpát. Sápadtan előnti a fény a bútorokat. Semmi nem változott itt reggel óta.

Ahogy hazaértetek, mindig ez az első dolga; leül az ágy szélére. Ilyenkor már kimerült, a nehéz munka kiszívja minden erejét. Lesz ez másképp is, gondold. Vigasztalod magad, kissé bizonytalanul. Mert ugyan mi változna... Még magadnak is hazudsz.

Mintha meg se szakítottátok volna, folytatjátok a beszélgetést ott, ahol tegnap befejeztétek. Arról beszél, hogy milyen jó lesz majd, ha minden nap hajnalban el fogtok menni teniszezni. Ez a legújabb. A tenisz. Mindig van valami, most éppen a tenisz. Belekapaszzkodtok ebbe az álomba. Nem ér semmit ez a hazugság, mert törekeny és idővel nyomtalanul el fog tűnni.

Természetesen már kinéztétek magatoknak a pályát is, ahol majd teniszezni fogtok. Többször elmentél egyedül is oda. Ő nem is tud róla. Elmentél, megálltál a pálya szélén, egészen közel a magas drótkerítéshez. Bámultad a játékosokat.

A pálya nagyon szép. Az ápolt vörös salakon vakító fehér vonalak. Körben magas fák. Nézted a kis fehér labda repülését, hallgattad a húrok pengését és arra gondoltál, hogy mindig kora reggel fogtok majd teniszezni. Kiszálltok a kocsiból, kezdedben az ütők és egészen délig játszotok...

Ha együtt vagytok, újabban mindig erről beszélgettek. Teniszezni fogtok, egészségesek lesztek és szépek. Köztudott dolog, hogy a rendszeres teniszezés nagyon egészséges. Mindketten barnára sültök a kora reggeli napfényben, mindenki csodálni fog benneteket. Jó erre gondolni.

Ültök egymás mellett az ágy szélén. Allólámpád halványsárga, sápadt fényében most különösen kimerültnek látod az arcát. Arról beszél, hogy nem is kerül sokba egy teniszütő. A nadrág és a trikó se drága. A cipő se drága. Különben is, bőségesen lesz pénzetek. Mikor, kérdezi ő. Hát majd, mondod, majd egyszer. Egyszer majd bőven lesz pénzetek. Látod az arcán a kételkedést és a szomorúságot. Félsz, hogy eltörik benne valami. Mindig ettől félsz, nem is ok nélkül.

Lefekszik, betakarozik a pokróccal, de nem alszik még. Párosokat is fogunk játszani, mondod. Majd megtanítjuk a legjobb barátainkat teniszezni és velük fogunk párosokat játszani. Egészségesek leszünk és szépek mindnyájan. Játék után mindig jégbe hűtött colát iszunk majd. Mindnyájan nagyon jól fogjuk magunkat érezni. A teniszezés nagyon egészséges...

Alszik már. Egyedül maradtál. Az előbb még nyitva volt a szeme, de egyik pillanatról a másikra belezuhant az álom szakadékába. Nézed az arcát. Sajnálod. Fáradt az arca, elgyötörtek a vonásai. Mindez nagyon jól látható a

sárga fényben. Sápadt, sötét karikák lapulnak a szeme alatt. Arra gondolsz, hogy biztos a tenispályákról álmodik. Ez is valami, gondolod szomorúan.

Ovatosan felállsz. Vigyázol, hogy meg ne lökd az ágyat. Odaülsz az íróasztalod mellé. A szobában csend van. Nem mozdul a lámpa sárgás fénye. A szomszéd szobában, a gondosan bezárt ajtók mögött elkülönülve, kimerülten összegömbölyödve alszik az ágyon anyád.

Szinte örjöngsz a dühtől. Mit tegyél, kérdezed. Úgy érzed magad, mint a fuldokló. A csend nyomja az agyad. Mit tegyél, ismételteted magadban. Értetlenül bámulod a falat. Buddha szobor, néger fafaragás, Krisztus a kereszten. Jól ismered ezeket a tárgyakat. Szemben zöld növény haldoklik egy cserépben, mert kevés napfény jut be a szobádba. Rossz a közérzeted. Ő egyenletesen lélegzik, mélyen alszik az ágyadon. Álmában fehér teniszlabdák röpködnek és mindketten mosolyogtok a háló két oldalán . . .

Szakítasz mindennel, gondolod. Lelépsz, eltűnsz, megszöksz. Belefér az összes holmid egy bőröndbe. Annyi út van! Elindulhatsz másfelé. De pontosan tudod, hogy nincs hozzá erőd. Pontosan tudod, hogy holnap sem fogsz új életet kezdeni. Holnap sem leszel erősebb, mint ma voltál. Szeretsz valakit, de tehetetlen vagy és gyáva. Nincs erőd harcolni. Semmihez nincs erőd. Egészen biztosan el fogsz pusztulni. Ez a lány hamarosan elhagy. Elhagynak mind sorban. Segítséget ne várj senkitől. Mindenki messze elkerüli a dögszagot. Hogy mi vár rád? Az idő majd elbánik veled. Mire észbekapsz, nem lesznek már lehetőségeid . . .

Valahogy sikerül elhessegetned ezeket a gondolatokat. Előveszed az újságot. Kicsit gyűrött már. Megpróbálsz olvasni. De a betűk egyszerre összefolyanak a szemed előtt. Valami furcsa, tompa kábulatba merülsz. Nem alvás ez, csak nagyon hasonló az alváshoz. Nem érzed magad. Nincsenek gondolataid. Ingedre cseppen a nyálad, de nem tudsz róla. Elzúg melletted az idő. Csend van. Mozdulatlan sárga fény, szobád mozdulatlan rendezettsége, kettős szuszogás.

Aztán a zúgás egyszerre felszakad az agyadban. Magadhoz térsz. Az órádra pillantasz. Valami csoda történt. Tíz perc múlva fel kell ébresztened őt, hogy még elérjétek az utolsó buszt. Két óra suhant el melletted súlytalanul, míg dermedt öntudatlanságban ültél az íróasztal mellett. Bal lábad elzsibbadt. Megdörzsölöd, lassan helyreáll a vérkeringés. Rágyújtasz egy cigarettára. Nézed őt. Alszik, pontosan ugyanolyan arckifejezéssel, mint két órával ezelőtt. Meg se mozdult azóta. Szívod a cigarettát. Tudod, hogy amikor a cigaretta végigég, fel kell ébresztened. Előre félsz attól a perctől. De meg kell tenned, hamarosan meg kell tenned. A cigaretta lassan a körmödre ég. Elnyomod. Felállsz, odalépsz az ágyhoz.

Mielőtt megérintenéd, rövid ideig nézed az arcát. Nagyon jól ismered a vonásait. Azt is tudod, hogy miért végzi napi tíz óra hosszat ezt a nehéz, kimerítő munkát. Ha erre gondolsz, szégyelled magad. Ágyneműt, mosógépet, televíziót akar vásárolni kettőtöknek. Reménykedik. Bízik benned. Nem tudja még, hogy te örökké erőtlen leszel és gyáva. Ha tudná, akkor már a tenispályá se használna . . .

Arra gondolsz, hogy amikor először találkoztatok, mennyit nevetett. Mindenben nevetett. Nálánál vidámabb teremtetést, soha nem láttál még. Mostanában már ritkábban nevet. Gyűlölöd önmagad.

Nem nézheted tovább az arcát. Az idő sürget. Ovatosan megérinted, de alszik tovább. Megrázod. Lassan felébred. Kinyitja a szemét, álomtól homályos tekintetét rádszegezi. Mennünk kell, mondod. Nem szól, csak bólint. Meg-

gyújtasz neki egy cigarettát. Ujjai közé fogja, bódultan szívja. Felkel, felöltözik. Nézed. Az alvástól elgyöngülten tántorog. Mennetek kell. Most éppen fészülködik. Azt mondja, hogy álmában teniszezett. Jó volt, mondja. Aztán hallgat.

Rohantok. El kell érni az utolsó buszt. Nyitod az ajtót, a lépcsőházban már sötét van. Megnyomod a gombot, az automata kattánva bekapcsol, sápadtan előnti a fény a lépcsőházat. Leérték a földszintre. A kapu már zárva. Gyorsan kinyitod. Kevés ember jár ilyenkor az utcán. Hideg van és persze fúj a szél.

Nem késtetek el. Ma este szerencsétek volt, két perc múlva jön az utolsó busz. Cigarettá, hallgatás. Aztán elmeséli, hogy mit álmódott. Vörös salak, jegenyék a pálya szélén, fehér vonalak, húrok pendülése. Nevetések. Jeges cola. Ő nyert, egész délelőtt csak ő nyert. Minden colát te fizetted. Mert ez a szabály, a vesztes fizet . . . Labdák, repülés. Autó. Át a városon, bele a holnap délelőttbe. Labdák, vörös salak . . .

A távolban feltűnik az autóbusz. Minden este pontosan jön. Néha még előbb is, mint kéne.

Jössz holnap, kérdi gyorsan. Hát persze, mondd, ott leszek.

Kicsapódnak a busz ajtajai. Elbúcsúztok. Felszáll és te integetsz. Az autóbusz elindul, távolodik. Viszi magával a mai napot.

Mész hazafelé. Almos vagy. Elmész egy bár előtt. Az ajtóban kis csoport áll. A fiúknak hosszú a hajuk, némelyiknek szakálla van. Nem tartozol közéjük. Nem tudod, miért nem. Éppenséggel közéjük is tartozhatnál. Talán befogadnának. Talán egyszerűbb lenne úgy az életed.

Nézed őket. Nevetnek, készülődnek valahová. A lányok készségesen oda-simulnak a fiúk mellére, arcukon a várakozás feszültsége. Rád se néznek, elvannak foglalva magukkal. Arra gondolsz, hogy szívesen velük mennél, ha hívnának. De nem hívnak, nincs szükségük rád.

Mész haza, hogy egyedül töltsd ezt az éjszakát. Nem ígér semmit ez az éjszaka. Csak azt ígéri, hogy pontosan ugyanolyan lesz, mint a többi.

SÍK MIHÁLY

Vasárnap

*Eső koppan az ablak üvegére; álmos
szárnycsapásokkal a falusi délután
nyugalma surran át felettünk, mint magányos
madár a magasban, nyomtalanul; apám*

*szundit, a rádió szól; ritka, tüneményes
húrokon zeng a békés, boldog pillanat;
odakint zörgő sínpályákon tiszta, fényes
szelek száguldanak a sűrű égből.*

*Ahogy az eperfák zöldfürtös feje biccent
egyedül ott kint a szél akarátának; itt, bent
a lélek lombja is meghajlik a világ*

*törvényei előtt és megtermi a hőkent
ámuldozás csodájára a szárbaszökkent
idők édes gyümölcsét, a harmóniát.*

Az utolsó hullám

Az ÉPÜLET egyik legfontosabb része az irodalom volt. Mint a kezdő magyar írók túlnyomó többsége, Jóska is valami *nagyot* szeretett volna alkotni, ami egyértelmű volt azzal, hogy nem vetett számot meglévő élményanyagával, sem az erejével. Noha a *nagyságra* való törekvését nem titkolta el, akkoriban Szabó Dezső hatása alatt állott s Szabó Dezső negyedévenként ígért mindig *nagyobb* és *nagyobb* műveket, terveibe mégis csak félig avatott be. Annál részletesebben kitárulkozott Talpassy Tibor előtt, akinek nem tartott az iróniájától. Talpassy kitűnő tanulmányából – „Kimért pályán” – tudjuk, hogy Kováts Jóska többek között a középkori magyar birodalom összeomlásának témája foglalkoztatta, majd apáink nemzedékének csúfos bukását akarta regénnyé formálni, ám megjelent a „Halálfiái”, ezzel a témát ad acta tette. Házitanító korában groteszk kísérlettel próbált „élményhez” jutni, a parkban megrohanta a grófkisasszonyt, azzal a szándékkal, hogy megerősokolja. Még aznap kitették a szűrét.

Egyik nagyot akarás követte a másikat, eredmény semmi. Én már gyakorló író voltam, ő beteg a János kórházban, ahová közös pécsi barátunk, Blázsik Karcsi vitte be. Jóska barátkozó, kíváncsiskodó ember volt, napok alatt megismerkedett környezetével, kiszimatolta, ki kihez milyen minőségben jár, ki milyen betegségben szenved, miben csalódott, mire vágyik. Ahányszor meglátogattam, új és új sztorikkal fogadtam.

Eleinte mulattam a történeteken, vagy megdöbbenetek, tárgyukhoz képest, nemsokára azonban ráeszméltem, hogy évekre rúgó kórházi tartózkodásai révén beteg barátom olyan különleges élményanyaghoz jutott, ami aranybányát ér. Minden örömmel iparkodtam rábeszélni, hogy formálja regénnyé az élményeit.

Együtt indultunk a pályán és Jóskának nagyon fájt, hogy az én két regénnyemmel szemben ő jóformán semmit sem tud felmutatni. „Nagyon szeretném, – írtam neki, – ha már csinálnál valamit . . . szeretném, ha együtt kukorékolhatnánk az irodalom szemétdombján.”

Régebben kevésbé hallgatott rám. A kiadott regények megnövelték tekintélyemet, és ha lassan, ha vonakodva is, hajlott a tanácsomra. Beszélgetéseink megérlelték elhatározását. Hozzákezdett az „Emberek útra kelnek” című regényhez.

Színhely egy régimódi kórház negyven-ötven ágyas kórterme, itt fekszik az író s a többi beteg, akik közül némelyek „útra kelnek”, mások gyógyultan távoznak, ismét mások vissza-visszatérnek. Íme a téma.

Hogyne tanultunk volna a picaró regényről, csakhát a mi egyetemünkön már akkor úgy tanítottak, hogy amit az ember tudásban felszedett, azt a vizsgák után legokosabb volt azonnal kiszórni az agyából.

A picaró regény formájáról nem volt világos elgondolásunk. Ha egyikünk felismeri, hogy ennek a kórházi regénynek a témája akkor bontakozhatik ki teljes gazdagságában, ha az író mintegy füzérbe fonja az epizódokat s nem

iparkodik, a siker legcsekélyebb reménye nélkül, egységes cselekménybe illesztieni a különféle sorsokat, vagyis erőszakkal összefogni azt, amit valójában csak a betegség és a halál fog össze – ebből a félig-meddig elvetélt regényből remekmű lehetett volna.

A picaró forma, vagyis viszonylag rövid epizódok elbeszélése – az adott keretben – már csak azért is szerencsésebb választás lett volna, mert megfelelt Kováts Jóska vérmérsékletének, testi-szellemi kondíciójának, hiszen azt írja magáról, hogy legfőbb ismertetőjele az állandó fáradtság, másrészt csak „rövid távon” képes gondolkozni.

Kellő tudás és tapasztalat híján csupán abban segitettem Jóskának, hogy felhívtam a figyelmét az aránytalanságokra, főleg a vízfejűvé dagadt s a regény szövetébe bele nem illő epizódra Agnessel. Jóformán eredmény nélkül.

Alkotáslélektani szempontból levelezésünknek az a része érdekes, amely Kováts Jóska kifejezésével élve a szenvedés esztétikájával foglalkozik. Jóska arról panaszkodik leveleiben, hogy fél a szimptomák leírásától, azért halad lassan a munkában, mert a leírás varázsigeként hat és felidézi a tüneteket, tehát, ha fulladásról ír, azon nyomban légszomj kinozza.

„Látod, – válaszoltam neki, – ez is hátránya annak a túlságos együttélésnek a hössel, amit több ízben ajánlottál nekem. Nem szabad így tekinteni a dolgot. Annak árán, hogy belemélyedsz, s leírod ezeket a tüneteket, esetleg egy év háborítatlan életet vásárolsz magadnak. Ez mégiscsak valami, s a számítás nem túlzottan optimista. A te sok irányú tapasztalataiddal, átérző képességeddel, betegségedből egészen egyedülálló irodalmi munkát kovácsolhatsz. Valami páratlanul érdekeset. Kezeld felülről a dolgot, engedd, hogy a művész elnyomja benned az embert, az erkölcsi imponderábilák hatása kiszámíthatatlan a betegségeknel. Különben is kell, hogy legyen belőled valami. Nem szabad engedned, hogy ez a sok minden, ami eddig nem tudott formára találni benned, elpusztuljon, ígéret maradjon. Ne tégy kompromisszumot... írd ki magadból erőszakkal.”

Kováts Jóska megjegyzéseimre levélben válaszolt, de a regényében is kitért a kérdésre. Abból idézek:

„... már a visszaemlékezés gondolata is megbénít... Nem tudok visszaemlékezni arra, hogy mi történt velem. Az ember csak arra a fájdalomra szeret visszaemlékezni, amelynek nyomában élet és öröm születik. A halált hozó fájdalmak eltévednek a művészetben, csak távoli vonalai merülnek fel. Az életosztón homályos ködöt teremt. A szenvedés esztétikája szigorú: csak a távol tartott szenvedések és a mások szenvedései alakulhatnak remekművekké. A kórházra, ahol keserű jajszókkal etted a fehér falak fülét, nem szeretsz visszagondolni, és elkerülsz az emléket a koporsónak, mely mellett igazi emberi könnyeket hullattál.”

Betegtársával felidézük egy hajdani havasi kirándulás emléket:

„... a bozótos legelőn túl az erdő ösvényein át törtettünk a Kelemen-havasok csúcsa felé, és mindketten éreztük már a tetők hidegét... az utolsó kapaszkodónál lihegve és fulladva lassítottunk, egymásra néztünk, pihentünk egy kicsit, aztán megint nekirugaszkodtunk, és ismét pihentünk, és iszonyodva vetjük észre, hogy nem használ a pihenés. A magas túrának még az emléke is megállítja a tüdőt, s mit egykor emberi erővel véghezvittünk, annak az elmesélésére sincs már erónk.” – Íme, amit tudtommal soha senki nem írt le. És ami Jóska állandó védekezését, hogy a tünetek leírása közben a tünetek megismétlődnek, poétikusan támogatja.

Érvelése meggyőző, azaz meggyőző volna, ha nem cáfolna rá ömaga a regényében az iszonyi szívhangok, ájult izzadások, görcsös fulladások leírásával. Az író legyőzte benne a fuldokló és a fuldoklástól rettegő embert.

Legtöbbet stiláris témákon vitáztunk. Amint későbbi írásai tanúsítják, főleg a kilencszázharminchatban írott novellák, a már kiforrott művész munkái, Kováts Jóska ebben az időben még nem találta meg a stílusát. Ragyogóan adott elő, élénk, természetes hangon írta leveleit, irodalminak szánt munkáin azonban valamilyen feszélyezettség érzett, afféle tünet, mint az én nehezen levetkőzött „költőiségemen”, bár távolról sem oly ocsmány. Én a saját gyakorlatomat iparkodtam ráerőszakolni Jóskára:

... „írás előtt fontos tudni, hogy amit írsz, az nem végleges, azt át fogod írni az elsőtől az utolsó betűig... Ez a tudat szabaddá teszi az írókat. A sorok minden gátlástól szabadon születnek... Ernyedten, szándékoltság nélkül írnak, ahogy élni az alakokat...”

Engem abban az időben, a leveleim tanúsítják, a fölösleges energiák majd szétvetettek. Nem egyszer, tucatszor panaszkodtam barátaimnak, – akik ezen pompásan mulattak – hogy nem tudok írni, mert nincs barátnőm, és ha nincs barátnőm, akkor megszállanak az erotikus gondolatok, a bárányfelhőkben fehér combokat, csipőket, gusztusos seggeket látok s hasztalan próbálok koncentrálni. Írni a szeretkezésektől fáradtan tudok, mikor semmi nem tereli el a figyelmemet a témáról, ilyenkor erőm a regényfigurák erejévé válik, őket tölti el élettel.

Nekem tehát el kellett előzőleg fáradnom, hogy írni tudjak, szegény Jóska viszont, akinek néha jártányi ereje is alig volt, boldogan megelégedett azzal, hogy egyáltalán le tudta írni, amit elgondolt s már a pusztá gondolat elfárasztotta, hogy ami végre elkészült, azt még egyszer kézbe vegye és újra fogalmazza. Mindamellett néha megtette, mert hiszen a recept használható volt s ezt ő is tudta. Én viszont nem sejtettem, hogy hiába jó szándék, jóakarát, barátság, a megértés biológiai határait átlépni nem lehet.

Elvetélt remekmű, mondtam a regényről. Nem vagyok irodalomtudós, sem irodalmi kritikus, tehát kötelezőnek érzem bizonyítani az állításomat. Bocsánat a tapintatlanságért.

Két epizódot idézek, anyagukban, elgondolásukban remekművek, megformálásukban már nem azok. Néhol az író kiereszti a kezéből az anyagot s beszél, beszél, ahelyett, hogy ábrázolna, máshol utólag tér vissza valamely részletre, melyet célszerűbb lett volna korábban elmondani.

A kórházi legendáról szól az egyik epizód. Akárcsak a történészek, az irodalomtörténészek, a pletykálkodók és intimpisták, a hozzátartozók is szent áhitattal nyomoznak s nem nyugodnak addig, míg meg nem tudják, melyek voltak az elhunyt „utolsó szavai”. Ezek a szavak nem mindig felelnek meg az irodalmi, történelmi vagy családi kegyelet követelményeinek. A regény egyik „útrakészülője”, Zólyom József villamoskalauz, haláltusája közben a „trágár szavak egész tömegét öntötte ki” magából s egyebet, mint trágárságot, véletlenül sem mondott.

Másnap megjelenik a fiatal özvegy és könnyek között felteszi az elmaradhatatlan kérdést:

– Mik voltak az utolsó szavai?

Az író ezen a ponton avatkozik be az eseményekbe. A választ a fenti kérdésre előre elkészítette s a haldokló ágyoszomszédját megkérte, hogy tanulja meg fejből. Az apokrif üzenet így kezdődik:

„Édes kicsi feleségem, aranyos kicsi feleségem, Isten veled . . . Arany vilamos indul, nem én leszek a kalauz . . . Én utas leszek . . .” Stb.

A meghatódott özvegy sírva fakad és pénzt ad a fültanúnak, az esetnek híre terjed, nemsokára a Villamoskalauzok Hetilapjában cikk jelenik meg, „Hogyan indult a másvilágra egy villamoskalauz”. A haldokló szájába adott szöveg költői, a további események ironikusak: – a végső fordulat a legenda és az igazság találkozása. A korán elhunyt kalauz másik ágyszomszédja, aki a legendáról mit sem tud, valahol egy remizben szóba hozza, micsoda ocsmányságokat mondott Zólyom Jóska a halálos ágyán. Kis híján agyonverik.

„Gyilkosság a kórházban” – ez lehetne a másik epizód címe:

„Kömény mellett hatalmas férfi tusakodik a halállal (név szerint Könyg) . . . Krémszínű hab csurran le a száján, hörgése az úgynevezett vitorlázó hörgés. De nevezhetjük ereszes hörgésnek is. Mint mikor az esővíz az ereszről a bádogcsatornába zuhog, olyan hangot ad.”

„Kömény felébred mellette . . . felül az ágyban, és könyörög: „Édes jó szomszéd, ne horkoljon, látja, nem tudok aludni.”

Ennyi a bevezetés, aztán következik a harmadik tétel:

– „Aludni akarok, haza akarok menni!”

Kömény kiáltott, izgatottan néz körül, kinyúl és tenyerével befogja hörgő szomszédja száját. Könyg hatalmas teste megrándul, felcsuklik és elnémul. Mire az ápolónő odamegy, már nem él. Megfulladt az eszméletlen szomszédja tenyere alatt.

– Mit csinált? – kiált rá Mária nővér Köményre, de Kömény nem válaszol, bal oldalára fordul, és alszik kimerülten a maga hangtalan fulladásával.”

Elvetélt remekmű, igen, de hibáival, egyenetlenségeivel is különleges olvasmány, ha másért nem, a környezet érdemén; máig egyedülálló alkotás.

Mihelyt birtokomban volt a kézirat, megkezdtem a házalást. Elsőnek a Franklin Társulatnál próbálkoztam, ahol lektori minőségben működtem. Mint-hogy sikerült a Franklinnal kiadatnom olyan szerzőket, mint Sötér István, Thurzó Gábor, Rónay György, abban a hiszemben voltam, hogy Kováts Jóska regényét is sikerül kiadatni.

A kudarc annál inkább lesújtott, mert tudatában voltam, hogy ezúttal nemcsak egy kézirat, hanem egy emberélet forog kockán. Jóskát sok csalódás érte, úgyszólván mindig csak csalódás, eleve fölverte hát magát. De reménykedett. S ha történetesen nem is reménykedik, a siker: a pusztá megjelenés sikere, minden valószínűség szerint bizakodással, reménykedéssel, új erővel ajándékozta volna meg. Nem beszélve a honoráriumról, mely hosszú időre kiragadta volna a nélkülözésekből.

Makacsul jártam a kiadók nyakára és fokozódó idegességgel vettem részt abban, amit a franciák süketek párbeszédének neveznek. Az igazgató, a vezérigazgató, vagy a lektor, aszerint, hogy ki volt befolyásos, ilyenszerű kifogásokkal utasította vissza a regényt:

– A közönség nem szereti a lehangoló történeteket.

– Ha már kórházi regény, akkor legyen Thomas Mann . . .

– A szerkezet zavaros . . .

– A szerelmi epizód fölöslegesen van elhúzva . . .

Valahányszor egy-egy ilyen bíráló mondat elhangzott, a fulladó Jóskát láttam, szemében a rémületet, hiszen nem egyszer fulladozott a szemem láttára. Ők irodalomról beszéltek, közönségről, ilyen meg amolyan fogyatékoságról, én egy emberért harcoltam, akinek – ha sikerül a regényt kinyomatnom – talán meghosszabbítottam néhány évvel az életét.

Annak ellenére, hogy egyszer már elutasítottak, ismételten a Franklinnál próbálkoztam, név szerint P. Bandinál, időközben ugyanis jó sorozatot állított össze a kiadó, amibe az „Emberek útra kelnek” . . . beillett volna. Azzal érveltem, hogy a kézirat kiadásával megmentene egy tehetséget, tehát befektetésnek sem lenne rossz az „Emberek útra kelnek . . .” kinyomatása, mert valószínű, hogy a következő regény szigorúbban szerkesztett és derűsebb hangulatú lenne.

– Igen, igen – válaszolt szórakozottan –, de a kiadónak nem az a feladata . . .

Nem adtam fel a harcot s végül a Stádium irodalmi vezetője, K. Aladár elfogadta és kinyomatta a regényt. Egy szélsőjobboldali kiadó egy akkor már már szélsőbaloldali író művét. A könyv 1938-ban jelent meg, mindössze néhány hónappal az író halála után.

Én verekedtem helyette, aki annyira szeretett verekedni. Engem győztek le úgy, hogy ő pusztult bele. A harc Jóska regényéért és élete meghosszabbításáért egyik legszomorúbb, veszített vállalkozásaim közül. Mert hiába követtem el, ami tölem telt, lehettem volna ügyesebb, lehettem volna ravaszabb vagy erőszakosabb, röviden eredményesebb: – aki jót akar és kudarcot vall, annak sohasem lehet teljesen nyugodt a lelkiismerete. Ugyanigy s ugyanilyen gyarló eredménnyel küzdöttem édesanyám egészségéért is.

Néhány sorral előbb azt írtam, hogy Jóska nagyon szeretett verekedni. Tudtam, hogyne tudtam volna, de azt, hogy mennyire, milyen megszállottan, mennyire rögeszmeszerűen, csak akkor tudtam meg, mikor a kötetét egyvég-tében végigolvastam. Talán egyetlen írása sincs, amelyben a halállal ne találkoznánk, de olyan végképpen nincs, amelyben verekedés ne volna.

Az olyan állandó betegséget, amilyen Kováts Jóska szívbaja, azt hiszem azonosítani lehet az öregséggel, ha másban nem, abban, hogy az emlékezés gépezete ugyanúgy működik a súlyos betegeknel, mint az öregeknel. Az egyik az egészségére emlékszik fájdalommal, a másik a fiatalságára. Valahányszor végigpásztázom a múltat, az elszalasztott lehetőségeket sajnálom, Jóska az elmulasztott verekedések miatt érzett fájdalmat.

Itt ismét valami olyan jelenséghez értünk, amely a bennünk elrejtett ÉPÜLETTEL kapcsolatos. Egyik elbeszélésében ezt írja:

„Az egyedüli kép . . . az íróasztalomon az én fényképem . . . feketére égett arcú tizenkét éves fiút ábrázol. Fején betyárosan szemre húzott piros sapka, jobb kezében parittyá, baljában egy tekerics drót. Az arcon a nagy tevékenységben levő emberek türelmetlensége, haragos homlokráncolással lobog. A gyermek mozdulatai egy aktivitás gőzében égő hadvezérfélét ábrázolnak . . . Nyugtalan, mint a higany. Harcra kész, verekedésre mindig bátor . . . izig-vérig katona.”

„Győztem. Mindig győztem. Így emlékszem vissza az életemre. Nem emlékszem vissza a nádpálca suhintására, a szobafogságra, a nyári délutánra, mikor két suhanc meglepett és megvert.”

Nem maradt ki a verekedés a kórházi regényből sem, a küzdelemben két egészséges ember fordul a beteg ellen. A leírás teljesen szakszerű, a földre tepert Jóska belefejel ellenfele arcába, másként nem tehetett volna kárt benne. Néhány hónappal halála előtt még mindig a verekedésről álmodozik; mert az igazi Jóska, aki a lelke legmélyén az ÉPÜLETBEN trónolt, nemcsak kötekedő, hanem a kötekedés után helytálló ember volt.

Falakat húztunk, csak a falak inkább elzárták az utunkat, korlátozták a mozgásunkat, semmint a beteljesedésnek legalább az illúziójával ajándékoztak

volna meg. A vázlat és az ÉPÜLET, a terv és a megvalósulás ellentéte holtáig kínozta, holtáig kísértette a befejezetlenség érzése. Elsősorban a verekedésben, mert a körülmények csoportosulása következtében a verekedés valahogyan eggyé vált eszméjében az egészséggel. „Legfőbb célom volt az ellenfelet átkarolni, földre teperni, két vállát a homokba nyomni, aztán hanyatt kifeszítve gyönyörködni dühtől eltorzult arcában.”

A tény, hogy egy nagybeteg, a sír szélén, halálközelben, verekedésekről álmodozik, egymagában méltó a feljegyzésre. De nemcsak ezért hozom szóba újra és újra Jóska csillapíthatatlan verekedési éhségét. Ennek a vonásnak a hangsúlyozásával jellemének egy másik vonására akarok rámutatni, egy mozzanatra, mely barátságának mélységét jelzi.

Kölyökkorunkhoz illő stílusban ismerkedtünk meg egymással.

Kolozsvári telkünk két utca között húzódott, a ház a Monostori úton állott, a kert a Mikó utcára rügött ki, a végén deszkakerítés, amely fölött vén akácfánk néhány ága messzi kinyúlt az utca fölé. A legvastagabb, csaknem vízszintes ágon himbálództam, szabályos csimpánzi pózban, háttal lefelé, egyszerűre kapaszkodva összekulcsolt két lábammal s a karjaimmal. Az utcán magas, karcsú, barna bőrű fiú jelent meg. Mihelyt alám ért, rászóltam:

– Pasi, pasi.

Fenyegetően pillantott fel:

– Gyere le és úgy mondd, hogy pasi.

Úgy tettem, mintha semmit sem hallottam volna, tovább csimpánzkodtam és tovább izlelgettem a frissen tanult szót:

– Pasi, pasi . . .

Mindaddig, míg Jóska meg nem unta a fenyegetődzést és odébb nem állt. Így zajlott le első találkozásunk, amelyet egy-két évvel azután követett a második, ezúttal a Monostori úton. Ő hegedű órára ment, én hazafelé tartottam. Kováts Jóska felismerte bennem a Mikó utcai „pasizót” és kérdőre vont:

– Na, nagy hős, most mondd, hogy pasi.

– Pasi – vágtam rá habozás nélkül s már abban a másodpercben támadtam. Jóskát akadályozta a hegedű, se védekezni, se visszaütni nem tudott. Behúztam néhányat, aztán elszaladtam.

Néhány év múlva Kováts Jóska ismét megjelent a színen, már nem a régi, hanem a súlyos beteg. Csaknem egy egész évet töltött ágyban, amíg – úgyahogy – rendbe jött a szíve. Hozzánk iratkozott be, a református gimnáziumba. Mindenre pontosan emlékezett:

– Ha akkor nincs nálam a hegedű – mondta savanyún, – alaposan elláttam volna a bajodat, tatus.

Erősebb, idősebb, magasabb volt nálam, valószínű, hogy csakugyan eltángált volna. A mondatot, ami úgy kezdődött, hogy „ha akkor nincs nálam a hegedű”, Jóska nem egyszer, nem kétszer, de legalább százszor elmondta, Kolozsvárt, majd Pécssett egyetemi hallgató korunkban, később mint dr. Kováts József bölcsésztudor, író, költő és újságíró, annyira hiányzott az elmaradt verekedés és az elmaradt győzelem. Hogyne vésődtek volna belém a szavai!

Aztán megírta kórházi regényét, benne megismerkedésünk történetét. A második találkozást s vele a lehetőséget, hogy legalább utólag eltángáljon, elhagyta. A „pasi-pasi” jelenetet viszont kiegészítette egy soha meg nem történt döntetlen mérkőzéssel.

A pécsi baráti körben valamennyien egyetértettünk abban, hogy ha van mód arra, hogy odaátról, a túlvilágról valaki visszatérjen, bizonyosak lehetünk benne, hogy Jóska visszatér.

BERTÓK LÁSZLÓ

Vaskonty a fején

*Vaskonty a fején, korona,
táncol, szívemen körbedobog.
Jobb kezében a hiányaim,
bal kezében harangköztél.*

*Szemek tábortüze körül
elhágy, babonáz, újra ölel.
Paradicsomot játszik velem,
kilők, a sötétbe mutat.*

*Építetek hazát nélküle,
fekete fák közt megjelenik.
Jobb keze tüzes karikát,
balja aranygyűrűt gurít.*

*Táncolok szeges bilincsben,
kinevet, holtig láncra kötöz.
De életem példázatával
országon által nyargalászik.*

*Befogom magam eke elé,
fele terhемmel ő szaporáz.
Jobbjában az ígéret földje,
baljában kötél: a kezem.*

*Zászlómat a Holdra kitűzöm,
felkacag a Föld kráterein.
Kontya körül a Mindenséggel
táncol, szívemen körbedobog.*

*Három és fél milliárd magam
elhágy, babonáz, újra ölel.
Jobb keze a kontya körül,
bal kezével harangozik.*

*Sejtkoromban belészerettem,
jobb keze nyoma homlokomon.
Addig él, amíg én, halála az enyém,
ha bal kezét eleresztem.*

Vízszintesen

*A tetők, mindig a tetők
háromszögei, köpikkelyei,
csipkézett hátú haltetemei
sodródnak ablakom előtt.
Nem emlékeznek fára, földre,
kemencére, emberi kézre,
üveggé fagyott szemeikben
nézem magam.*

*Csak az utca gerince rángatózik
közöttünk, csapkodja szobámat,
ahol egy madár lábnyomát
őrzik a tárgyak,
ahol a zöld, mint falusi búcsú
nyűzsög a napfényes sarokban,
diszhal a magány, faltól-falig
sikamlík akváriumban.*

*Ki dőtte be a kémények
szigonyát? ki jár
halott tetőkre, haza?
Ki néz felfelé madarakra,
költőkre, fákra, repülőkre?
minek?*

*Itt minden vízszintesen,
párhuzamosan, között.
Mintha a mitológiában,
mintha a kiűzetés előtt.
Alma és asszony karnyújtásnyira,
kielégül kígyó és isten,
senkise lép,
a jövő folyik át ereinken,
bor a csapon, nedvesít, nem tüzel.
Eláraszt tetőt, madarat,
mielőtt megfagy a szememben.*

Előjegyzés holnapra

*Tankokat küldeni Temesvárra
Dózsának Zápolya ellen
Felhívni Zrinyit egy utcai fülkéből és
a vaddisznóról értesíteni
Figyelmeztetni Rákóczit hogy
főurai titkos labancok
Penicillint vinni a nagybeteg
Csokonainak
Petőfit valami ürüggyel
elhívni Segesvárról*

*És egyáltalán
valamit tenni már
a huszonötödik órában*

Pókháló...

*Pókháló ez a magatartás
jól áll a szakállam színéhez
tudom jól meddig terjedek
és mire volnék képes
s egy pók esetében a mai
fenyegető köztisztaság
korában nem kevés ez*

Balaton

NOÉ SZŐLŐT ÜLTETETT

Három éve, amikor Celinográdtól száz kilométerre, az egyik kolhoz gyüléstermében a vendégszerető kazah földművesek kezembe adtak egy csupor erjesztett lótejet, azonnal megértettem őseinket, akik a rómaiak által meghonosított móri, mecseki és Balaton környéki szőlőskerteket 896-ban, minden gyanakvás nélkül átvették, s folytatták művelésüket. A kumisz nagy cserépkorsóban állt az asztal közepén, tőle jobbra és balra egészben sült malacok illatoztak, s legszélrül hatalmas tálakban szőlő és alma. A mosolygó, biztató arcok láttán újra és újra belekóstoltam az erjesztett lótejbe, s hol a kazahokra, hol pedig a cserépkorsóra pillantottam. Akkor, két kortyintás között jutott eszembe, hogy őseink házatáján még csak nem is cserépkorsóban tartották a kumiszt, hanem bőrtömlőben, ami bizonyára tovább fokozta „zamatanyagát”. – Őseink a barbár lakomák végén ilyen előzmények után töltötték tele először öblös fakupáikat borral, s itták fenéig. Így aztán nem csoda, ha a bornak hamarosan kultusza támadt, s a szőlőművelés minden fortélyát igyekeztek megtanulni, s átörökíteni nemzedékeken, évszázadokon át. A törökidulás idején a nemzet egész léte, fennmaradása kérdésessé vált, de a bortermelés még ekkor sem szünetelt.

Ha az utas Almádi és Gyenesdiás között kipillant a balaton gyors ablakából, mindenütt szőlőket lát, s a szőlőkben görnyedező, verejtékező embereket.

Megéri-e a nagy fáradság? Kik ezek az emberek? Miféle szőlők ékelődnek a nagy termelőségvetkezeti táblák közé? – Ezek a kérdések, még akkor is felmerülnek az emberben, ha nem a vonat ablakából nézi a tájat, hanem mondjuk a saját présháza elöl, üldögélve, poharazgatva.

A gépi művelésre alkalmatlan, továbbá az utakkal, erdőkkel, épületekkel tagolt, szétszórt földek az utolsó tizenöt évben fokozatosan visszakerültek a magángazdálkodók kezébe. A nagy gazdasági kísérletezések során bebizonyosodott, hogy ezeken a magasan fekvő, szétszórt parcellákon nem lehet eredményes nagyüzemi gazdálkodást folytatni. Kézi, hagyományos művelésre azonban ezek a földek is alkalmasak, s bortermelésre pedig különösen. Az az igazság, hogy a köves, magasan fekvő táblákon jobb minőségű bor terem, mint a hegy aljában, a gépileg is művelhető földeken. – Így aztán ezekből a parcellákból osztották ki a termelőségvetkezeti tagság háztáji földjeit, ezekből elégitették ki az ipari munkások kertigényét . . . Örökség, csereföld, és adásvétel útján is sokan jutottak ilyen kis kerthez, háztáji parcellához. Ezek a földek általában nem nagyok, ritkán haladják meg a 600–800 négyszögölet. Az emberek többsége azonban csak 400–600 négyszögöllel rendelkezik. A termelőségvetkezeti tagok háztáji szőlői mellett vasutasok, tanárok, iparosok, orvosok, művészek és nyugdíjasok kis birtokai sorakoznak. A szepezdi Öreghegyen például, ha Zánka felől haladunk Révfülöp felé, akkor a háztáji szőlők közé ékelődve egy rendőrnek, a helyi plébánosnak és a falu nyugdíjas pék-

mesterének a birtokára bukkanunk, majd néhány iparos következik, aztán egy irónő szőlője közvetlenül az erdő alatt. Tőlem jobbra egy minisztériumi osztályvezető gazdálkodik ötszáz négyszögön, azon túl egy győri villany-szerelő, egy budapesti kisiparos, majd néhány nyugdíjas szőlőskertje sorakozik.

Itt fent a hegyoldalban gyakran hallok a gazdáktól, hogy a szőlő a görbe hátú embert szereti. Bizony, igazuk van . . . Aki szereti a szőlőjét, és minden előírt munkát rendszeresen elvégez, annak a háta öt-tíz év alatt meggörnyed, meggörnyedhet. – Hajnali négykor már csattognak a kapák a köves hegyoldalban, s este csak a teljes sötétség tudja az embereket kimozdítani a szőlőből. Különösen tavasszal, nyár elején sok itt a munka. Kezdődik a nyitással, metszéssel, hajtásválogatással, aztán folytatódik a kötözéssel, permetezéssel, s az újabb és újabb kapálásokkal. A füledt, peronoszpórás időkben van olyan gazda, aki kétnaponként újra permetezi a szőlőjét. Ha csak a legfontosabb munkákat vesszük sorra, az is kitesz egy hatszáz négyszögöles szőlőben harminc napot. A tavaszi nyitás négy nap, a metszés négy nap, a karóigazítás egy nap. A kapálások, sarabolások újabb tizenkét napot vesznek igénybe. A szőlőt a nyári időszakban legalább négyszer meg kell permetezni, ez újabb négy nap, s maga a szüret, a szőlőfeldolgozással, s a pince előkészítésével négy-öt nap. Ez azt jelenti gyakorlatilag, hogy a szőlősgazda áprilistól októberig minden vasárnapot végigdolgozik, vagy ha szabadszombatos állása van, akkor minden második szabadszombatot és vasárnapot kell munkával töltenie. A nyugdíjasok és a helyi lakosok persze könnyebben vannak, mert a hétköznapi hajnalog s a késő délutánok is a rendelkezésükre állnak.

Valaha úgy gondoltam, hogy a szőlőművelés, bortermelés nem üzlet, hanem életforma. Az emberek többsége valamilyen gyönyörűséget talál a növény ápolásában, s kedveli a borok kezelését, izlelgetését, s maga a pince szép hordóival, különös szerszámaival nem más, mint a felnőtt férfiak játékszere. Nyilván van ebben valami igazság napjainkban is. A legtöbb ember szereti a szőlőt, szívesen bibelődik a hordóival, s talán még permetezni is szeret. De ezért az esztétikai és játékos gyönyörűségért, azt hiszem, nagyon kevesen áldoznak fel vasárnapjaikat. A bortermelés üzlet. A bortermelés nehéz, keserves munka, s azért foglalkoznak vele oly sokan, mert megéri. És azért, mert rá vannak utalva . . . A vidéki embernek a szőlő jelenti a másodállást, a keresetkiegészítést. Különösen így van ez a nagycsaládosok és a nyugdíjasok esetében.

Sokan azt mondják, hogy a bortermelés már akkor is megéri, ha csak annyi terem a tükéken, amennyit a család megiszik. Családonként persze ez a kvóta nagyon változó . . . Annyi azonban biztos, hogy az üzleti borkínálatra nem szívesen támaszkodnak az emberek. Az üzletekben valamilyen bort ugyan mindig lehet kapni, de mindig másfajta. Mire valamelyik márkát megszokják az emberek, újabb, idegen zamatú érkezik. És elszaporodtak az édes borok. Az ihatatlanul édes borokat, mint tudjuk, a nyugati turisták kedvelik, s a magyar kereskedelem teljesen berendezkedett a rossz izlés kiszolgálására. A magyar borok nem édesek, hiszen 21–22 mustfoknál ritkán magasabb a cukortartalmuk. Viszont 26–27 mustfok még kierjed, borrá alakul. Tehát a hazai bor nem azért édes, mert nálunk édes bor terem a hegyoldalokban, hanem azért, mert megcukrozzák. Így aztán érthető, ha az emberek legszívesebben a saját borukat isszák. De nemcsak ezért érthető. A bor ára megfizethetetlenül magas. Balatonszepezden például a téesz kocsmájában harminc forintba kerül egy liter bor. Rangosabb helyeken pedig negyven-ötven forintba . . . Ki tudja ezt megfizetni? A tanár nem, a vasutas nem, a nyugdíjas nem . . . Talán a turista . . . Helyesebben egyik-másik turista, vagy nyaraló.

A gondozott, korszerű szőlő szerencsés esztendőben szép jövedelmet biztosít a gazdájának. Hatszáz négyszögöl kiüregedett, tőkehiányos szőlőn jó esetben tíz hektó bor terem, de a fiatal, egészséges szőlő lead húsz hektolitert, s kordonművelés esetén még többet is. Ha húsz hektolitert számítunk hatszáz négyszögöltre, akkor a tiszta nyereség tekintélyes. Magyarországon a termelői fejadag 250 liter. Ennyit fogyaszthat el egy család jutányos boradó mellett. A 250 liter bor után literenként egy forint ötven fillér az adó. A többi bor után literenként öt forint. Így a húsz hektoliter adója 9125 forint. Ehhez még jön évente kb. kétezer forint anyagköltség. A kiadás így összesen 11 125 forint. Napszámot nem számítok, mert a Balaton mentén nem lehet napszámot kapni. Ha véletlenül lehet, akkor nyolc órára elkérnek kétszáz forintot, így aztán aki csak bírja, maga műveli a szőlőjét. Felszámíthatnék még négy esztendőnként egy trágyázást is, de szervestrágyához nagyon nehéz hozzájutni, szinte lehetetlen. Így aztán, aki teheti, műtrágyával próbálkozik, a nagyüzemi gazdaságok példáját követve. – A bor ára magas. Balatonszepezden a bor literje pincénél 24 és 30 forint között van. Ha átlagosan 25 forintos literenkénti árat számítunk, az bizony 50 000 forint. Ebből lejön az adó és a ráfordítás, de még akkor is marad 38 875 forint. Ha a gazda az év minden napján megiszik egy liter bort, akkor 29 750 forintja marad. Ez jó pénz. Havonta megfelel 2479 forintos fizetésnek, vagy nyugdíjkiegészítésnek. Ez persze még mindig nem tekinthető tiszta jövedelemnek, mert a gazda munkaerőjét nem számítottam fel, és nem vontam le a nyereségből a munkaerő árát. De ezt a Balaton körül senki sem vonja le. Akinek szőlője van, a hasznot éppen olyan természetesnek tartja, mint a munkát.

A Balatonfelvidéken, akinek hatszáz négyszögöl közepesen fiatal szőlője van, az szerencsés esztendőben zsebre tehet harmincezer forintot. Azért mondom, hogy szerencsés esztendőben, mert a növénytermesztés a technikai civilizáció és a kemizálás korszakában is „az isten kezében” van. Elég egy jég-eső, és oda az egész termés . . . Jöhet egy tavaszi fagy, s akkor már a rügyek lefagynak. Aztán jön a peronoszpóra, takácsatka, szőlőilonca . . . A szőlősgazdák számára az egész nyár egyetlen végtelen idegeskedés és reménykedés. . . És munka . . . Permetezés, permetezés újra és újra. Az érés időszakában aztán jönnek az égi és földi tolvajok. A darazsak az édes fűrtöket sorra kikezdi, a madarak úgyszintén. A darazsak és a madarak egyetlen nap alatt képesek több mázsa szőlőt elpusztítani. A seregélyeket, verebeket, rigókat még úgy ahogy el lehet riasztani, de a darazsakat nem. A darazsak fittyet hánynak a csőzpuskára. De nem szabad megfélemlíteni a két lábon járó tolvajokról sem . . .

Idáig az átlag gazdákról, olyan kistermelőkről beszéltem, akik csak a munkájuk után igyekeznek boldogulni. De sok olyan szőlőtermelő található a Balaton mentén, aki nem éri be a tisztességes haszonnal. Ismerek gazdákat Gyenesben, Győrökön, Füreden, Szepezden, akik a hatszáz négyszögöles szőlőjük után évente eladnak negyven-ötven hektoliter bort! Nincs szó csodáról . . . Azt sem mondhatnám, hogy olyan különlegesen jótermő fajtákat telepítettek. A titok nyitja a sárvári és a kaposvári cukorgyár.

A pincékhez látogató nyaraló, azt hiszem, nagyon ritkán iszik igazi balatoni bort. De ezzel senki sem törődik. Valaha, talán negyven esztendeje, vagy még régebben, amikor a sümegi kékfestő híres borai Londonig jutottak, rangja volt a magyar bornak. A borára minden gazda büszke volt, s inkább vesztett a termelésen, de a viláért sem pancsolta volna össze. De mostanában a bor is áruvá alacsonyodott, mint annyi minden a földön, s ha pénz és áru viszony-

latokról van szó, akkor már csak a tiszta nyereség nagysága számít, a gazda termelői büszkesége nem. A Balaton környékén szájról szájra jár egy anekdota: „Az egyik veszprémi, vagy talán tapolcai borkereskedő, akinek nagy pincészete volt a környéken, haldoklott . . . Egyszülött fiát a halálos ágyához kérte és átadta neki a család titkát. A titok csak öt szóból állt: Szőlőből is lehet bort készíteni . . .”

Bevallhatom, én nem is azon csodálkozom, hogy a mai szőlősgazdák hamisítják a bort, hanem azon, hogy megisszák. Úgy értem, hogy saját maguk! Az ember azt gondolná, hogy a gazda, a termés legjavából, magának eltesz egy külön hordócskával, s azt aztán nem vizezi, nem cukrozza . . . De nem így van. Ahol csak megfordultam, a hamisító műveletek idején, mindenütt azt tapasztaltam, hogy az egész termést „tönkreteszik”. A gazdának nincs külön bora . . . Így aztán oda jutunk lassan, hogy összehasonlítási alap sincs. Egy idő után maga a gazda is azt hiszi, hogy a pancsolt bora jó, s mindig is ilyen volt a balatoni bor.

A Borforgalmi Vállalatnál persze nem ilyen hiszékenyek a pincemesterek . . . Az ős és a tél eleje a viták, háborúságok ideje az egész hegyvidéken. Bizony előfordul, hogy a pincemester nem veszi be a vizezett, cukrozott bort, hanem visszaparancsolja. Ez általában azokkal fordul elő, akik nem ismernek semmiben sem mértéket, még a csalásban sem, s azokkal, akik nem értenek a borhoz. Ilyen is előfordul . . .

A bor eladása külön művészet. A továbbiakban nem a borhamisítókról beszélek, hanem általában a bortermelőkről, termelészövetkezeti gazdákról, akiknek évente megterem húsz hektoliter boruk. – Az élelmes gazdáknak állandó vásárlói vannak. Evről évre megjelennek a faluban azok a villatulajdonosok, akik ragaszkodnak bizonyos borminőséghez, zamathoz. Ezek a nyaralók minden hétvégén elviszik az ötliteres töltött demizsont. De vannak, akik nagyobb tételben vásárolnak. Ilyenek például a sportegyesületek. Amelyik egyesületnek saját klubja van, az ragaszkodik az állandó minőséghez, s nagy tételben felvásárolja az ismerős, megbízható gazda borát . . . Legjobb üzletet azok csinálják, akik falusi házukban kiadnak egy-két szobát. Amint megérkezik a nyaraló, azonnal betesznek neki az asztalára egy üveg pincheideg bort. Természetesen ingyen, prezntben. A nyaraló kimelegedve érkezik, a vonatozástól, vagy az autózástól fáradtan, s a hűvös, zamatos bort mohón iszogatja . . . Este általában már megkérdezi, hogy a bor literje, s van-e még eladó. Van . . . Mindig van . . . A nyaraló két hétig issza barátostól, családostól a gazda borát. Megiszik tiz litert, húsz litert, attól függ, hogy hányan vannak . . . S végül még egy tizliteres demizsont a kocsijába is betesz és hazaviszi Budapestre. Ha a nyaraló az első üveg hűvös borra nem reagál, akkor következik a pince-szer szalonnapi-ítással. Ez mindig beválik. A nyaraló olyan boldog és olyan részeg lesz mire feljön a hold, hogy megugatja. – Mindez persze nem a gazdák, hanem az asszonyok üzlete. Az egész vendéglátás asszonyi üzlet, s azt hiszem, sok családnak nagyobb jövedelmet biztosít, mint a termelészövetkezeti közös munka. Az igazán élelmes asszonyok nemcsak szobát adnak ki, és bort adnak el a nyaralónak, hanem főznek is a vendégeknek. A házi kosztra mindenki szívesen átáll, mert a drága vendéglő az ízetlen ételleivel nem konkurencia. Az ügyes háziasszony így kora tavaszi munkájának a gyümölcsét is kiárusítja, mert a kis házi kertben júniusra–júliusra kezdenek beérni a zöldségek . . . S a legtöbb helyen csirke, kacsa és liba is akad . . . Aki konyhát vezet az ismeri a horgászokat is, kiváltképpen az orvhorgászokat, akik kellő időben szállítják a kért fajtájú és súlyú halat. Hol van egy ilyen házikonyhának konkurren-

ciája? A vendéglátóipar meg sem közelíti, nem is akarja. Ha akarná, sem tudná. Így a falusi gazdálkodó jól jár, jól járhat, ha elég ügyes.

A háború előtt a Balatonfelvidék bortermését a bornagykereskedők és a kocsmárosok vásárolták fel. A bornagykereskedőket elsöpörte a háború és a társadalmi átalakulás, a kocsmárosok pedig önként beálltak állami alkalmazottnak. A bornagykereskedők helyét idővel elfoglalta a Borforgalmi Vállalat, s kicsiben elfoglalták a zugkereskedők. A zugkereskedő ma jelentős figurája a hegyoldalnak. Neki is van egy kis darab szőlője, így ha bort visz a piacra, támadhatatlan marad. A zugkereskedő persze nem nyit nyilvános italméréseket, de a gyárban, ahol mondjuk raktáros, tudják róla, hogy van eladó bora. A vállalati rendezvényekre megvesznek tőle egy-egy hordóval. A munkatársaknak is rendszeresen szállít egy-egy demizsonnal. Persze mindig kérésre, és jó pénzért. Van, aki otthon a lakásán literezi a bort, s a közelben lakó ismerősök a konyhában egy-egy fröccsöt is lehajthatnak. Ilyen zugkereskedőt ismernek Szepezden is, Győrökön is, Arácson is . . . Egyik Budapestre szállít, a másik kettő Szombathelyre. A bort felvásárolják 24 forintért és eladják 28-ért. Négy forintot nyernek literenként, ez ezer liternél már tekintélyes összeg. Hetenként, kéthetenként megjelennek a Trabant kombival, s telerakják a kocsit PVC kánakkal. Egyszerre elvisznek kétszáz litert, néha többet is. A legélelmesebbek azonban nem elégszenek meg a négy forintos árréssel . . . Megvesznek az Alföldön kétszáz liter homoki bort tizenöt forintért, s hozzákevernek kétszáz liter arácsi vagy szepezdi bort, s mint Balaton mellékit kimérik, továbbadják 28 forintért. Így az összekevert bor literjén nem négy, hanem 17 forintot nyernek.

Amikor Ramazetter, a sümegi kékfestő rájött, hogy a lipcsei kereskedő hamisítja az ő borát, s úgy adja tovább, mint rajnai bort, nagyon megharagudott . . . A mai gazdáknak már nincs ilyen önérzet. A bortermelés üzleti tevékenységgé egyszerűsödött, s ha egyszer a bort valaki megvásárolta, azzal már senki sem törődik, hogy mi történik az áruval a későbbiekben.

Néha tréfásan azt mondják a Balaton környéki falvakban, hogy a „bor a falu nagykövete”. Ezt nem úgy értik, hogy a falu jó hírét terjeszti a zamatos bor, hanem úgy, hogy amit ember nem tud elintézni, azt elintézi a bor. Egy-egy pincészeren jelentős döntések születnek szerte a Balaton körül . . . S bizony, minden ősszel, vagy télen az első fejtés után a falvakból útnak indulnak a „közéleti demizsonok”. Mindezt hiba lenne leegyszerűsítve, korrupcióként tárgyalni, mivel ezek a „közéleti demizsonok” és pincészerek legalább annyiszor szolgálnak közügyet, jó ügyet, mint egyéni érdeket. Ha egy-egy termelőszövetkezet vezetősége el akar intézni valamit a gazdaság számára, az az egész falu, az egész közösség érdekét szolgálja. Bizony jobb lenne, ha minden bonyodalom nélkül, egyetlen levéllel el lehetne intézni a gépesítési problémákat, ha a rendes üzleti forgalomban minden gépalkatrész beszerezhető volna. De nem így van. Sok vonatkozásban nálunk még hiánygazdálkodás folyik.

(Folytatjuk)

A föltámadt magyar középkor*

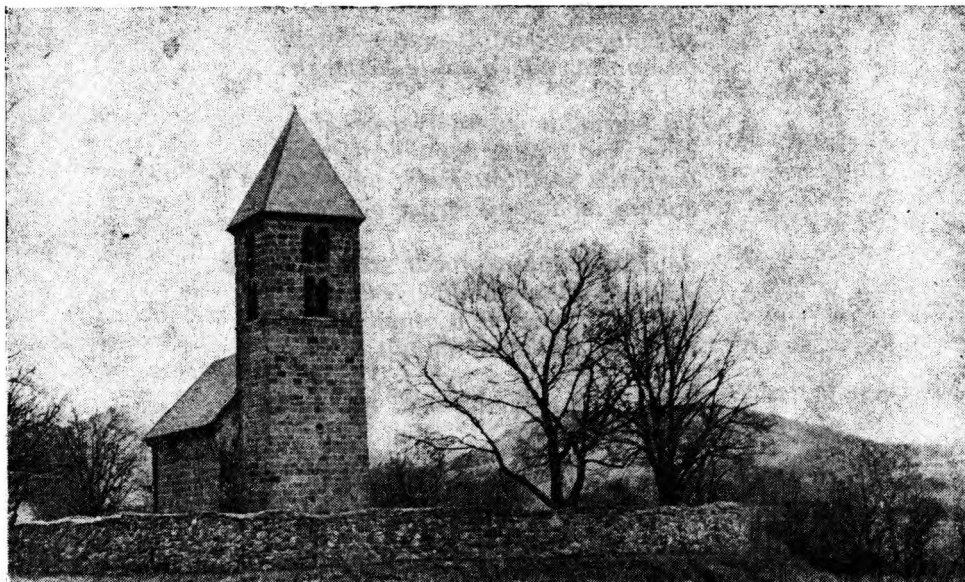
Sorsomban meggyötört szívvel és művészi, történelmi hitemben és akaratomban tiszta áldottsággal köszöntöm barátomat, Móser Zoltánt, e kiváló tehetségű fiatal férfit, akinek volt bátorsága és ereje arra, hogy képekben újra-teremtse, vagy újra-teremteni akarja a kőben és hitben virágzó magyar középkort, a kőben és imában fölvirágzó korai magyar középkort, azokat a véres, harcoss, építő, önmagukat-megvalósító (és nemcsak önmagukat megvalósítani képzelő) önmagunk pusztai tüzét, keleti fű-hőmpölygését és rénszarvas-mámorát, loáldozat-rejtelveit európai lánggá, kő-lánggá, láng-hit-té változtató századokat, azokat a teremtő, hazát, kultúrát, megmaradást teremtő századokat, azokat a vérrel és daccal népünk ajkáig fölhabzó századokat, azokat a kő-csúcsokkal, kő-bárányokkal, kő-keresztekkel és kő-Megváltókkal átszőtt századokat, azokat a fönmaradást-teremtő és önmagunkat a Jövőbe-kötő kegyetlenül szép és kegyelmesen-gyönyörű századokat, amelyek e Nép, Nemzet, Haza történelmének máig is a legszebb század-csillagai, gyémánt-tüzű, kristály-égésű csillag-századai! Az államalapítás, az Európává-formálódás, a Múltba-visszafordulni-nem-hagyás, egy laza, sivatagokon, erdőkön, folyókon és hegyeken áthőmpölygő büszke és okos, sámán-dobokkal zaklatott szívű nép kő-jövőbe-fonásának, kőnél keményebb élet-hitté, megmaradás-akarattá faragásának, a Jövő-Időbe tornyosodásának századai voltanak (ahogy Kőlcsey Ferenc mondaná) e századok, a máig-is-büszkeségünk, a máig-is-örömrünk századai! És jaj, mi maradt e kő-tilozótiába és kő-hit-be, kőnél szikárabb és tartósabb csodálatos vágyba sűrűsödött gyakorlatból és akaratból? Mi maradt féktelenül és tajtékos lázzal teremtő, állam-kezdő és állam-irgalmat, önálló kötött Magyarországot, európai Magyarországot akaró kezdeti századainkból. Abból ami épült: imában, hitben, erőben, kőben, hogy ez az ország-terület, ha így igaz (és hiszem, hogy nem lehetetlen!), mint egy kőből (és így imából) font háló, amelynek kötéspontjai a templomtornyok piramis-életű kő-ceruzahegyei, a templomtornyok kő-keresztjeinek egymást-szikráztató országos sokadalma. Mert mi maradt ez ország-megvalósító kő-akaratból, ez országot-teremtő kő-reményből, kő-hitéből a hús és vér és lélegzet-Jövőnek. A Volt-nak szomorú, átkozott, bemohosodott, omló, kő-forgácsokkal-foszló és kő-pórusukkal-virágzó és füvekkel, moha-sarjadékkal kiszőrösödött és szakállzó törmeléke csak, valami átkos és gyönyörű kő-iszonyat, kő-csonkok, kő-csontok, kő-csontvázak, kő-koponyák szálkás és ives,

* Móser Zoltán kiállításának megnyitója.

tört-bordázatú, bezúzott-agykoponya-falú, csonka karcsontú, megtört, vagy letört lábszárcsontú földből-kisarjadt maradéka csak, magányosan merengő köcsillagküllős ablakrózsák, mint a Teremtő Isten világító köldöke, néhány Isten-csodája-megmaradt hegytetői, vagy völgybeli ép-testű árva templom, mint kövé-meszesedett, dobogástalan tiszta emberszív, amelynek bejárható üregeiben, homályaiban, csönd-mértani-idomaiban, némaság-kristály-csiszolat tömbjeiben, meszes szálkái, pórusos gerendái, bordás, hosszanti-hurkás oszlopai, körözsa-köldököi ivbordacsúcstalálkozásai, penészes köbuborékbelseje, mohos kőszálkaszivacsai között a Néma Múlt borong és ott gomolyog kö-csésze aortájában, kö-serleg-aortájában az Elhamvadt Magyar Történelem! Népek és Királyok, Építők és Építtetők, Harcosok, Földművelők, Lovasok, Halászok, Papok, Hitértítők, Szerzetesek, Lázadók, Vezérek, Uralkodók, Asszonyok: imások és énekesek, boszorkányosok és megegetésre-mégse-kegyetlenek, vízbe-fúlásra-mégse-átkozottak, vagy átkozhatók, Hercegek, Írástudók és Írástudatlanok árnyék-sokasága ámúldozik és hallgatván tűnődik sorsán az Időnek, e kö-csontváztörmelékek, a szikrázó, vagy szikráttalan ürbe ágaskodó Kő-Múltak födetlen és penészes csontjai között, földbe-szövötten, árnyékba-kötötten, levegőbe-horgoltan, kőből hináros lobogással kifüstölgővén, s világít fehér gömb-csillagként egy-egy vérrel-foltos, zöld-ürülékkel-pettyes és maszatos, és varangyos, vérrel-szeplős és véres tollpíhével teleragadt tyúktojás a tetőtelen templomromok köpadlázatából kibokrosodott, a kőlap-mozaitok buján és mindenségesen begyapjasító tüben. Mert mi maradt e Kő-Hitből, tiszta és káprázatosan tömör, okosan főnséges Akkori Lét-Bizonyosságból, a Hajnalcsillagként-világító Magyar Középkorból, Középkori Alakulás-Magyarországból, kezdeti középkorunk csodás-tiszta és csoda-erejű Akarat-Létből. Hívő Lét-Akaratából? Az Életből és a Halálból? Az Egymásra-épült Időből? A kőbetaragott Hitből, Bizonyosságból és Reményből? A népi, a román-stílusú, a gótikus csipkézettű Kő-Fönnmaradásból, Kő-Dacból, a Szent Kő-Kötésből, lüktető, eleven országunk virágzó kőcsontváz-emberségéből, Szent István, Szent László, III. Béla, Könyves Kálmán, IV. Béla zseniális Országot-Tudásából és Nemzetet-Akarásából? Ebből a népért-hozott szent Kő-Áldozatból? Csak tört, összezúzódott, összezúzott, szétkalapált, fölégetett, berombolt és lerombolt, beomlott és önmaga kö-csöndjébe, füves, penészes és mohás kö-dermedtsége szálkái, gödrei és üregei közé hullt kő, kő, puszta, puszta kő, s valami Maradék Áldott Megmaradottsága, Bizonyosága Hatalmas Teremtő Erőnknek, Hitünknek és Tudásunknak! Hogy nem voltunk és nem lehettünk kevesebbek, mint Európa nálunk-szerencsésebb népei, nemzetei, hazái, országai, történelmei! Mert mi maradt? Mi maradt: annyi dülés, pusztítás, barbárság, megszállás, elnyomás, lerombolás, tűzvész és önpusztító barbár butaság után? Törpe korom-köpenyű, korom-álcú templom, körötte rothadott temetővel; tatár vasnyilhegy a kőben bumfordi és balga Isten Báránya, hátából kinövő keresztrel, szétronsolt kőből, fölötte tört-szirmú kő-liliom, tara és feje fölött köpikkely-testű és kőpáfrány-farkú, kő-madárfejű pogány pávasárcsárkány; fejnélküli, köredős-ruhájú Szüz-Anya, ölében feje-letört

kőránccingű kicsi Jézus; üregekre és kagyló-likacsosra, csigaház-göndörségüre összezúzott pofájú kő-oroszlánok, a Hatalom, az Erő kő-jelképei; köben és kőből a Jó, a Rossz, a Túlvilág, a Transzcendencia, Isten (a fejnélküli Isten) fölnyújtott mutató- és középső-ujja, kőből barbár szentséggel vaskosan kifaragva, ahogy a Mindenség szívébe dőfnek fölágazván a kőből: bizony az Úr Áldó Keze Ő: a kőből kinövő, önmaga szívébe mutatva; tört és csigolyás kőlihomoszlopok és ívek és kő-istenrózsák és szögletes homályos homorulatok és bennük csöndje az időnek, csöndje a kőnek, bennük és rajtuk és szívében szorongása, dermedtsége és láza az időnek, csöndnek, történelemnek, pusztulásnak, pusztításnak és halálnak! Móser Zoltán hatalmas föladatot vállalt, mondhatom: bátran: az önteláldozás és tiszta öröm termékeny óriás-föladatát vállalta, amikor bejárván (mondhatnám: bezarándokolván) ez országot, (s országunk hajdani részeit is) gyönyörű munkáival, példásan-hozzáértő szemével és példásan-hozzáértő szívével: ahogy lehetett és amiből lehetett, ez árva, roncsolt kőmaradékokból, kő-kupolákból, kő-buborékokból, kő-kúpokból és kő-oszlopokból és a Mégis-Megmaradt Épségből már-nem-is-tetszhalottaiból föltámasztva, de Mindenség-Sírából kiásva életre-varázsolta, életté-igézte azt a teremtő, tevékeny, tiszta, okos, zseniális magyar középkort, amelynek léthite és teremtő-akarata nem veszett ki esendő szívéből, amelynek termő-tisztasága nem rothadt el (holt magzatként, mint beteg anyaméhben) a mi törekeny és oszlékony szívében, népünk törhetlen és föl-sose-bomló szívében.

Juhász Ferenc,

Nem hiszek abban...

*Nem hiszek abban hogy örökre
nem hiszek abban hogy soha
szemöldököd-íve a horizontom
agyam villámait leföldelem*

*nem tudom a semmi mennyi lesz
majd nem tudom tudatlanságomat
fölolvadásom benned ön-világnyi
eddig-időm atombombája vagy*

*és nem teszem már meg a lehetetlent
új sem vagyok nem érdeklek magam
de léted rámsütötte bélyeg
tömegsírbel is kiválasztanak*

Mozdulat

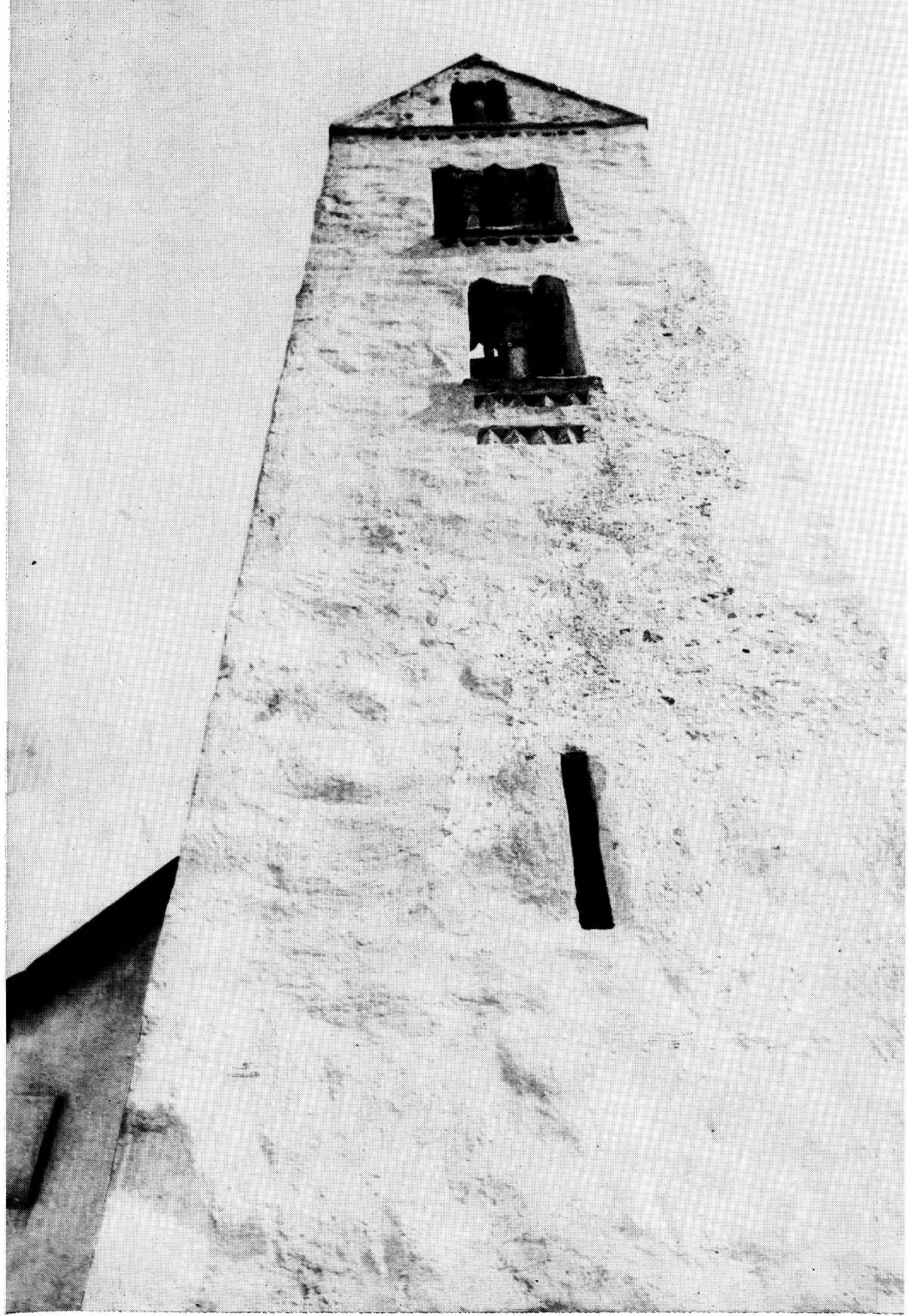
*Hol a meg nem történt én reménye
egy másik ország mindig a tiéd
agyadba-robbantott emlék-tárnák
ha mint az ághegyen fészlő sebek*

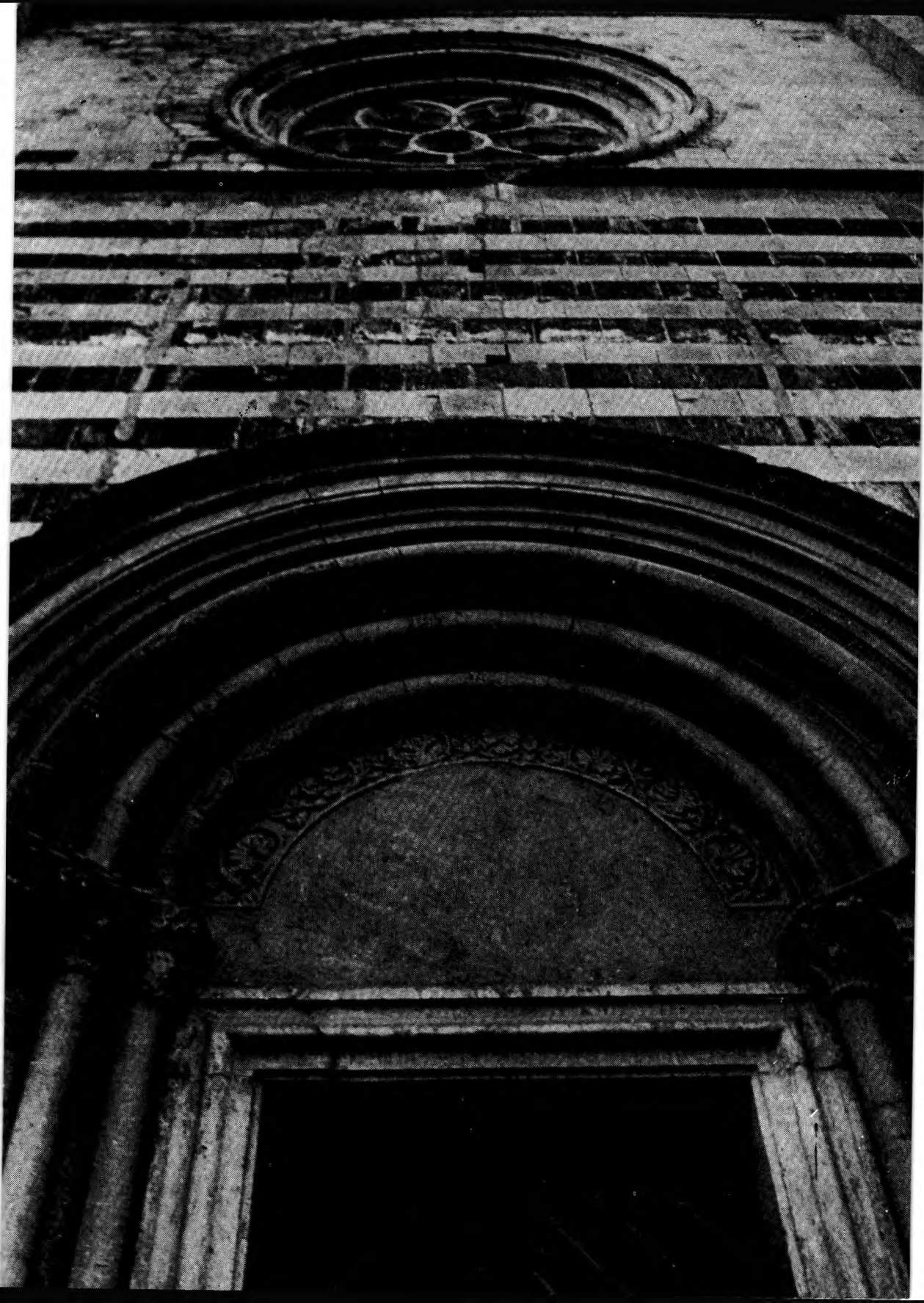
*azt várnád a semmi gyermekei
csoszsanó léptük nyom-szivárvány
üzenetek szélütött karja most zuhan le
valami csoda ami mégse vár már*

*de országutak a sápadt szoba csöndje
szemeid villanyárban gyertyafény
üsd föl a jelent ez a minden könyve
mit olvastál belőle annyit érsz*

betűi pillanatba-dermedt mozdulat

Pergő évek

I. (Folytatás.)

MESTER

Az első világháború előtt, vagyis a monarchiában minden vármegye fönn-tartott egy múzeumot. A Nyitra vármegyei Múzeum a gimnáziumban kapott helyet, s a bejárattól jobbra és balra egy-egy tanterem nagyságú helyiségből és a hozzájuk tartozó, elzárt folyosókból állt. A jobboldali rész a rendezett anyag kiállítására szolgált, a baloldali terem volt a műhely, a folyosó a rendezetlen anyag raktára.

A gimnázium a piarista rendé volt, de elegendő szerzetes híján civil tanárokat is foglalkoztatott. A rajzot és az alsóbb osztályokban a mértant ugyan-csak civil tanár tanította: Höllrigl József. Nem született pedagógusnak, az állaskényszer terelte erre a pályára; rendet, fegyelmet tartani nem bírt, annál kevésbé, mert művész-temperamentum lakozott benne, továbbá kifinomult ízlés és széleskörű, magas szintű műveltség; röviden: kultúremler volt a javából, s végül, de nem utoljára, a vármegyei múzeum öre. Mint ilyen, all round múzeológus, hasonlóan akkori kartársaihoz 63 vármegyében. Ennyi volt a vidéki múzeumok száma.

Az övéről elmondhatta: klein, aber mein. Tetemes részét maga szerezte, s volt ott minden, főként régészeti és néprajzi anyag, azonkívül kultúrhistoriai és iparművészeti gyűjtemény, némi ásványtár, kövületek és sok egyéb, mert Höllrigl „nem kér enni” jeligével gyűjtött minden gyűjthetőt. Hát ez a csodavilág vonzott engem. Hetedikes koromban, 1912 szeptemberében, egy-két mondvacsinált lelet ürügyén besettenkedtem, s miután az ör semminémű segéderővel nem rendelkezett, az első órától önkéntes laboránsként fungáltam két esztendeig, zavartalan élvezettel, amit a mesterség okozott, és mennyei örömök közt, amikben a tanár úr személye részesített. Olyan emléktömeg éled föl most bennem, amitől – kivételesen – sohasem akartam szabadulni. Ami idefér, kevésnél kevesebb. Legelőször természetesen a múzeumi gyakorlat, a műhelymunka titkai és örömei tárultak föl előttem, s ha szűkös keretekben és gyarló eszközökkel is, de elvégre a mindenkori muzeális anyag volt az, amivel megismerkedtem. Am ennél jóval többet nyújtott maga a Mester, mert ami hiányzott a múzeumból, megvolt a fejében. Mindenek előtt a saját területének, a vármegyének idevágó ismerethalmaza, a kökoroktól a század elejéig, éspe-dig beleillesztve a muzeológia világtudományainak: régészetnek, néprajznak, köz- és műtörténetnek távlataiba, s gondolható, hogy nem fukarkodott közlésükkel. Kezdődött tehát a tanítás Nyitra város és környéke feldolgozásával; ásatásokra természetesen nem telt a rezsiből, összes szerszáma ásobot és vakarókés volt, de jól tudta, hol vetett föl cseréptöredékeket az ekevas vagy a csákány, elvitt minden lelőhelyre, bele-beletúrt a földbe és elégtétellel piszkálta napfényre a szilánkokat; ha mintás, bütykös darabra lelt, hazavittük. A múzeumban aztán megmutogatta, elmagyarázta az egészben előkerült vagy res-

taurált edényeket, kőbaltákat, réz- és bronztárgyakat, csontmaradványokat. Ha nagyobb földmunkába fogtak valahol, vagy kőfejtőt s effélet nyitottak, tüstént megjelentünk, keresve és nem egyszer találva régi sírokat, betemetődött lakógödröket, s akkor megindult az izgalmas vadászat csontokra, mellékletekre. Majd föl vitt a Zobor és a távolabbi Zsibrika tetejére, hogy lássam a történetelőtti földvárak maradványait, melyek talán máig sincsenek föltárva.

Ehhez járult a történeti idők ismertetése, amihez miniatűr, de elégséges és gyakorta becses szemléltető anyaggal szolgáltak a várkerület műemlékei és a templomok műkincei a román kortól a barokkig és a klasszicizáló stílusig. Szemléltetőül, mondom, mert az igazi tananyagot, a nagy stíluskorszakok: Görögország, Egyiptom, Mezopotámia, India művészetének történetét a tanár úr fejből adta elő, legalábbis egyetemi szinten, bár nem éppen rendszerezve, a hosszú séták alatt, melyek gyakran a szomszéd falvakig vittek, s a kocsmák kerti asztala mellett, aludt tejet, vaját, retket uzsonnázva fejeződtek be.

Mindeközben sűrűn jártuk a környék távolabbi falvait néprajzi gyűjtés és tapasztalatszerzés céljából, fényképeztük a népviseletet, háztípusokat, a földművelő munka mozzanatait. A nyári szünidőben nagyobb utakat tettünk, föl Privigyéig a Nyitra folyó mentén, a morva határ felé Holiczig, Miaváig, a híres habán kerámia, az ónmázás fajánsz lelőhelyéig. Megtanultam fényképezni, s főként eredetiben, vitrinen kívül látni a falvakat, a népek: a zoboralji palócok, a nyugati szlovákok és prónai német telepések életét. Esztendő múltán hosszú kötélre eresztett, önálló gyűjtő utakra küldött, ami jó nevelő eszköznek bizonyult: önfegyelemre szoktatott.

Elmondhatom-e valaha, milyen jólesett inaskodni, tanítvány lenni olyan mester keze alatt, akiből sugárzott a tudás és a magától értetődő jóindulat? Föladhattam az önállóság örökös résenlétét, en garde-ból pihenj-be helyezkedtem, hasadék nyílt magányosságom falán, bizalmas lehettem szégyenkezés nélkül. Végre leltem valakit, akit szerethetek és tisztelhetek, s megtanultam, hogy lehet szeretni és tisztelni a szenvedély fokán. S miért hallgassam el, amire büszke vagyok: ez a nagyszabású egyéniség, a két háború közt tollal és tettel jelentős szerepet játszott kulturális életünkben, s pályáját az Iparművészeti Múzeum igazgatójaként fejezte be, – barátjává fogadta a nyughatatlan sihedert. Nemcsak tanított s tett többet, mintha nevelt volna: formált, a felnőtt nagy barát szeretetével s a kiművelt szellem és a művész intuíciójával alakította a leendő embert, aki ma is lényén viseli a Mester eltörölhetetlen kezenyomát. Ő volt az első és egyetlen mester életemben. S végül is ő lett az, aki fölön fogott, és kirántott a pocsolyából, amelybe idétlen kamaszkodásom hemperített.

Ez pedig így történt: egy nyári holdvilágos éjszaka, hosszas csatangolás után, éjfél tájban értem vissza a városba s szokásom szerint leszegett fejjel, magam elé nézve baktattam az utcán hazafelé. Egy közelgő társaság zajára fölnéztem, s szemben találtam magam velem. Úgy tett, mintha nem látott volna s továbbment társaságával. Holott súlyos szabálysértésen ért in flagranti: diáknak este nyolc után szigorúan tilos volt utcán mutatkozni. Másnap, vasárnap délelőtt a szokott múzeumi foglalkozás várt rám, meghátrálni úgysem lehetett, mentem hát. Ahogy beléptem, előfogott: „Mondja csak, mikor van záróra?” Csend. Lesütött szemmel álltam előtte. „És hány óra volt, amikor találkoztunk?” Hallgatás. „Hol járt?” Némáság. „Ugye, most hallgat, nem mer felelni, rossz a lelkiismerete . . .” Tudtam, hogy az egyetlen ember, akit minden jó érzéssel szeretek, most dühös, hogy ilyen helyzetbe hoztam. A vér zakatolt már a fülemben, megráztam fejemet s kitört belőlem: „Nem, nem félek! Csak

nem szeretném, ha Tanár úr véleménye megváltozna rólam!" Erre meg ő hallgatott el, mint akinek torkán akad a szó. Elfordult, a munka-asztalhoz lépett, csendesen tenni-venni kezdett. Utána mentem, s végeztük dolgunkat, mintha semmi se történt volna, csupán a rendesnél kissé szordínósabb hangon beszélgettünk. – Amit semmiféle parancs, atyai ütleget, iskolai fegyelem, póruljárás, kárvallás el nem ért volna, az ő néhány félbeszakadt szava megtette: azonnal és végleg fölhagytam a kóros üzelmekkel, szélsőségek hajszolásával, jó és rossz irányban egyaránt. Holott nem is tudott róluk. S ha később olykor vagy nem is ritkán kirúgtam a hámból, avagy szédület kapott el, nem hozott veszedelmet, mert nem vált szokássá, csak azt jelentette, hogy nem lett belőlem se szent, se züllött fráter.

A mentőakció azonban a legjobb pillanatban jött: nyolcadikos voltam, szabadulóban a család és az iskola védelméből és korlátaiból. 1914 májusában letettem az érettségit, utána Höllrigl – egyetlen benevolus auditorként – besegetett egy néprajzi tanfolyamba, melyet a vidéki múzeumőrök részére tartottak Budapesten. Ugyanis nyilvánvaló volt, hogy múzeumi pályára lépek. Ehhez akkor nem kellett egyéb, mint hogy a bölcsészetre iratkozzék az ember, s tanári szaktárgyai mellett fél évig művészettörténeti előadásokat hallgasson. Evvel persze – Höllrigl magánszemináriumi után – korántsem értem be, hanem fölvettem minden ókortörténeti és orientalisztikai kollégiumot, amit a tanrend kínált. És minthogy az egyetemes irodalom nem vonzott kevésbé, mint a múzeológia, tanári szaktárgyakul a magyar és francia irodalmat választottam, amihez – hogy kevés ne legyen – finnt és görögöt is kellett tanulni. Mint látható, a dolog biztatóan indult, sok szépet ígért, ámde a szarajevói revolvergolyó mind a múzeumi, mind a tanári pályámat fenékbe lötte.

A BÚSKÉPŰ LOVAG, A LELEMÉNYES ODÜSSZEUSZ ÉS JEMELJAN PILJAI

Szerettem olvasni, vonzott a nyomtatott betű, de odahaza nem sok könyvet láttam. Apám nem olvasott fiatal kora óta. Járatta a Vasárnapi Újságot, meg a Pesti Naplót, nekünk, fiúknak a Zászlónk nevű diáklapot, hűgaimnak a Nagyasszonyunkat. A szalon zöld bársonyterítő asztalán hevert vagy féltucat könyv-mammut, milléniumi kiadványok, rézveretes domborművekkel tábláikon, az Ezeréves Magyarország, Feszty Árpád körképe: A magyarok bejövetele és hasonlók, amelyek „nem hiányozhattak egy művelt család asztaláról sem”, csakúgy, mint a falakról arasznyi széles aranyrámákban Munkácsy család képeinek reprodukciói, amiket inkább ne festett volna meg. Egy kisebb állványon a Természettudományi Közlöny 10–15 évfolyama az 1880–90-es évekből, diákéveim kincsesbányája, végül Andree óriási Handatlása és az Osztrák–Magyar Monarchia térképkötete.

Noha a Közlönyt felsős gimnazista koromban olvastam, itt ejtek róla szót, mert később aligha lesz rá alkalmam. Ugyanabból az okból bilincselte le, mint maga a természet, de persze szélesebb, távolibb világokra nyitott kaput. A csillogos Égről, bolygónk egzotikus tájairól, embereiről, növény- és állat-országáról hozott eleven híreket, festett képzeletet gyűjtő képeket. Biró Lajos Új-Guineáról küldött leveleit úgy olvastam, mint a legérdekesebb regényt. E jeles hazánkfia tudtommal első tudósunk, ki nem csupán „utazott”, hanem tíz évig (1893–1902 közt) ott élt kutatásai színhelyén, és munkájához a legszerencsésebb módszert választotta: bennszülött nőt vett élettársul és megtanulta a nyelveket. Emellett bejárta Ausztráliát, Jávát, Ceylont, India egy részét s egy sor

szigetet. Azaz nem a véletlen, a kalandvágy vagy a kényszer sodorta világgá, mint Jelky Andrást, Benyovszky Móricot (Madagaszkár királyát), Magyar Lászlót (a néger királyt) és mint 1849 számos emigránsát, Xántus Jánost, Wass Samut, hanem tudományos becsvágy és program. Nem tudom, kiadták-e könyvalakban „helyszíni jelentéseit”? A Világjárók c. sorozatban volna a helye. Azért emlegetem ilyen hosszasan, mert az ő példájára határoztam el, hogy földrajzi utazó-kutató leszek, s bizonynyal az is lettem volna, ha be nem következik 1914 és meg nem süketülök.

Hanem e tarka szellemi tapasztalatok fölébresztették szimatoló ösztönömet; körülnéztem a gimnázium gyér forgalmú ifjúsági könyvtárában, s becses préda akadt horgomra: a Századok c. történelmi folyóirat. Értekezéseit csakhamar meguntam ugyan, s ma már tudom is, miért: pozitivistá módszerrel földolgozott, „száraz” eseményközlések voltak („csak azt hiszem el, amit látok” alapon); köztörténeti háttérüket nem ismertem még, s így jelentőségüket sem tudtam fölmérni. Annál kedvemre valóbbak voltak a régi magyar nyelvű dokumentumok, okmányok, följegyzések szövegközlései, mert eleven életről hoztak hírt s megsarkantyúzták képzeletemet. Arra az anyagra bukkantam, amelyből pl. Takáts Sándor merítette az ihletet szépírói szintű tanulmányaihoz, jobban mondva elbeszéléseihez. (Épp akkortáiban kezdte publikálni őket, magam csak jóval később jutottam hozzájuk.) Megint utaztam tehát, ezúttal nem a térben, hanem az időben, s nyertem eleven képeket egy-egy letűnt pillanataról. (Ezt az eleveniséget hiányoltam aztán a katedrán félig alvó Marcali Henrik vagy a hetvenkedő Ballagi Aladár előadásaiiban, miért is gondosan kerültem őket.) Roppantul élveztem a Századok szövegközléseinek archaikus nyelvezetét, szókincsét, sőt ortográfiáját is, noha sokszor nem értettem. Például máig se tudom, miféle növények marha lehetett a „belch zeöyke thynow”, de az értetlenségek is jók voltak arra, hogy felszítsák kíváncsiságomat, és ébren tartásák érdeklődésemet.

Egyébként az én időmben már kialakult az ifjúsági olvasmányok menetrendje: indult Robinzon Kruzoéval, folytatódott Gulliverrel, kiszélesült Verne Gyulával és zárult May Károllyal. (Ezeket a neveket ilyen magyarosan írták és ejtették ki.) Köztudott, hogy ez az egész irodalom, May Károly kivételével, eredetileg felnőtteknek íródott. (Verne regényeit Schöpflin Aladár közölte a Vasárnapi Újságban, az eredeti fametszetekkel.) Hasonlóképp ismeretes, hogy Robinzonnak számtalan utánczója támadt: soha annyi hajótörött és lakatlan sziget nem hemzsegett az irodalomban, kivált az ifjúságiban, mint megjelenése után jó száz éven át. Ezek magyar fordításaiból egy sor megvolt az elemi iskola könyvtárában, rendre kivettem, s bátyámmal szorgosan elolvastuk őket. Azért említem, mert a dolognak elég érdekes lélektani következménye lett. Mint már jeleztem, bátyám élénk képzelőerővel volt megáldva, s a robinzonádok megihlették: koholt egyet, áttéve modern magyar környezetbe, s hősének a hangzatos Ménesi Vörös György nevet adományozta. Minden este összebújtam vele az ágyban, s addig szötte-fonta a mesét, míg el nem álmosodtunk. A magyar környezet úgy volt lehetséges, hogy a hőst a Duna egy lakatlan szigetére tette ki. Györgyünk bátyámmal egykorú (tizéves), roppant erejű, félelmet nem ismerő, fölényes elméjű gyermekifjú volt, természetesen. A szigetet úgy védte meg idegenek behatolása ellen, hogy a föld felszíne alatt köröskörül dróthálózatot húzott, abban nagyfeszültségű villamosáram keringett. A legmagasabb fa tetején kilátóhelyet szerkesztett, ahonnan koronként távcsővel vizsgálta a láthatárt, nem közeleg-e ellenség. Amikor elérkezett az ideje, bátyám mi kettőnket is bevont a történetbe: egy vihar a szigetre sodort. György befo-

gadott bennünket, s attól fogva hárman intéztük a birodalom ügyeit; a sziget közepén favárat építettünk, magas palánkkal vettük körül, rejtekhelyet ástunk és így tovább. Tudjuk, minden kisgyerek fantáziája oly élénk, hogy amit képzel, elhiszi (ezért valójában nem hazudik ilyenkor), a mi esetünk mégis különös, rendellenes volt annyiban, hogy teljességgel igaznak tartottuk, átéltük a magunk csinálta mesét, s ugyanakkor tudtuk azt is, hogy mese, hiszen ott az ágyban eszeljük ki, suttogjuk egymás fülébe. Kettős életet éltünk, ám a kettő nem találkozott. Egy nap azonban a lomtárban matattunk, ahol apám többek között az üres borosüvegeket tartotta; az egyik butélia címkéjén megláttam ezt a nevet: Ménesi Vörös (ti. bor). Ahá, tehát innen vette bátyám a hős nevét! Csalódottan és felháborodva tartottam a palackot bátyám szeme elé, ő pedig elvörösödött, mint akit hazugságon érnek. Így végződött a robinzonád. Persze, kéznél volna a dolog lélektani magyarázata: minden felnőtt tapasztalta már, hogy az éjszaka sötétjében támadt gondolataink, eszméink, terveink reálisnak tetszenek, ám a reggel „józan” világosságában rögtön és vitatlanul kitűnik irrealitásuk, képtelenségük. A különbség a mi esetünkben az, hogy az éjszakai mese realitása épen maradt, csupán tudatunk hátterébe húzódott.

Defoe és Swift klasszikusok, annak nevezném Mark Twaint is (Tom Sawyer, Huckleberry Finn). Verne és May Károly nem ponyvairók, mégse nyújtottak hiánytalan élvezetet. Verne tudományos fantáziáját gyerekesnek éreztem (már akkor) csakúgy, mint (most) a mai ember rajongását a technika, a gépek iránt, aminthogy az is: ugyanaz az infantilizmus táplálja felnőtt szinten, amely a mozdonyal, repülőgéppel játszó kislányt büvöli el. May Károlytól megtanultuk az indián lovagiasság és hadviselés szabályait, és passzióval gyakoroltuk, de Old Chatterhand és Winnetou szememben már túlságosan tökéletesek voltak. Amikor aztán olvastam, amint Winnetou halálos óráján – a nyájas spisz-olvasó megnyugtatósául – megvallja, hogy ő keresztény, értsd, hogy lelke nem fog elkárhozni, ez fölbosszantott. Jobban tetszett Gerstácker, fantáziája szerényebb, történeteinek viszont megérik, hogy valódi tapasztalaton alapulnak.

E bőséges irodalom izgalmas történelmi távoli tengereken, szigeteken, földrészekén peregnek le, egzotikus környezetekben sokféle színű emberek közt játszódnak, sőt olykor elhagyják a Föld színét, fölvisznek a Holdba vagy a tenger alá vagy a Föld középpontja felé és így tovább, s persze, mint olvasó, bejártam velük az egész mindenséget. Ez volt az oka, hogy amikor rányitottam Jókaira, úgy éreztem magam, mint aki hazatalál.

Jókai hasonlít Voltaire Úristenéhez: ha nem lett volna, ki kellene találni. Egymaga ezeregyéjszakai virágoskertet ültetett el a letarolt magyar glóbuszon. Sajnos, a letarolt föld a szomorú valóság, nem a kert, de éppoly való, hogy Jókai kertje csakis ebből a magyar földből sarjadhatott, s hogy a kertész csak azért fakaszthatta, mert maga is minden porcikájában magyar. A világ, amit teremtett, kétszeresen magyar, noha irreális (vagy inkább szurreális), és amit hibájául szokás felróni, éppen abban van érdeme és igazsága. Vörösmarty Csongor és Tündéjét prózára írta át, száz regére bontva, azaz költő volt, s az igazi költőknek mindig igazuk van. Jókai a magyarság virtuális képét rajzolta meg, ahogyan Petőfi virtuális önarcképét az Apostolban. Emez eszmeileg igaz, amaz a szépség jegyében – nem szépírói, hanem belső kvalitásait értve. A szomorú valóságot föltárni, bírálni, s ha kell, ostorozni helyes és szükséges, de álmodni ott, ahol ébren tart a szomorú valóság, nagyon szép. Engem, a kislányt Jókai arra tanított, hogy magyarnak lenni szép, sőt gyönyörű dolog. Öreg fej-

jel is őrzöm e gyönyörűség emlékét, noha illúzióim a magyar sors szépségéről régóta szétfoszlottak, sok mással együtt.

Pedig nem valami kitűnő munkája került először a kezembe, hanem a Varchoniták című „beszély”, afféle rege a magyar előidőkből. De már ez is annyira megigézett, hogy átírtam, – nem kivonatoltam, hanem újraírtam a magam fogalmazásában, egy fekete viaszosvászon födelű, vastag, vonalazott füzetbe, az ördög tudja, miért. Egyáltalán nem képzeltem, hogy szebben írom meg, talán csak jobban a magamévá akartam tenni. Ugyanígy cselekedtem egy évvel utóbb a Buda halálával; nem tananyag volt, a Toldi olvasása keltette föl birtoklás vágyamat, s versben akartam átírni; szerencsére csak négy-öt strófaig jutottam.

Harmadikos gimnazista koromban tehát fölfedeztem Jókait, csak az volt kérdés, hogyan szerezzem meg összes művét. A városban működött a Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület kölcsönkönyvtára, de abba diák nem iratkozhatott, az anyagi felelősség miatt. Arra nem is gondolhattam, hogy privátoknál nyomozzak utána, de megsejtettem, hogy a tanári könyvtárban szendereg a teljes Nemzeti Kiadás; beállítottam oda, s azzal az ötlettel, hogy anyám szeretné olvasni, kölcsönkértem és kaptam. Őlben vittem haza az első porciót s fuvaroztam ölszám oda-vissza, míg el nem fogyott a száz kötet.

Főlöszleges szószaporítás lenne elmondani, hogyan ismerkedtem irodalmunk klasszikusaival, megkaptam tőlük, aminek nyújtására a Gondviselés megalkotta őket, s az iskola végeztével szellemi szervezetem sajátjává hasonította kincseiket, hogyan fizikai szerveim a levegőt és az ételt. De bármennyivel gyarapítottam utóbb ismereteimet róluk, bővítettem olvasmányaimat és tanulmányaimat az áhított teljesség felé, merőben új élményt nem nyújthattak többé. Ellenben még iskolás éveim alatt találkoztam olyan alkotásokkal, amelyek új világok kapuit nyitották meg előttem és lakosukká tettek.

Jókai korszakom idejében történt, hogy karácsonyi ajándékkul megkaptam a Don Quijote ifjúsági, azaz rövidített kiadását Györy Vilmos kongeniális fordításában, vaskos, nagy formátumú könyvet, szép, színes olajnyomatú képekkel díszítve. A manchai lovag históriája akkor még ifjúsági olvasmánynak számított, s talán az egyetlen remekmű ezek között, mely azóta visszazapta világ-irodalmi rangját. Ma már tudjuk, hogy a mű problematikája igen sokrétű, több ponton tisztázatlan, s mindenesetre lényegesen többet mond az író eredeti szándékénál, a lovagponyva szatirájánál. Ehhez hozzáteszem, hogy megalkotásában tetemesen közrejátszott a szerző lappangó öniróniája: saját egykori hősi voltát gúnyolja keserűen, sorsának tragikus mélyén, az adósok börtönében. Don Quijote nem kisorszt ő maga, a lepantói hős, a tuniszi kalózok „félkarú” foglya, ki megláncolva, börtönodvában szervezi saját és rabtársai szökését. Am azt hiszem, az átlagolvasó ma is a lovag elavult, idejétmúlt alakjának gúnyképét látja benne s mulat a keszeg hős hóbortjain és tuskó szolgája józan, korlátolt bölcsességén. Minderről tizenhárom-tizennégy éves gyerekfejjel sejtelmem se volt, nem ismertem a lovagkor történetét, sem az író, sem a regény históriáját, mégis – szavamra mondom – nem nevettem a Búsképű Lovagon, ellenkezőleg, igazi hősnek láttam, együtt éreztem vele, szerettem, sajnáltam, sőt néha, midőn már többedszer páholták el méltatlanul, megkönnyeztem. Sancho Panza mulattatott, de őt is megszerettem, mert szerette gazdáját, kitarított mellette, védelmezte, noha kárhoztatta bolondériáit. Meglehet, azért éreztem így, mert nem estem nagyon messze a kortól, melyben az ember gyereke még hisz a varázslatok, rossz és jó szellemek – ha nem is valódi, de irodalmi – létezésében. Lehet, hogy az atyai ütlegek hatása szintén növelte ro-

konszenzemet az elpáholt hős iránt, bár korántsem éreztem rokonhősnek magam, hiszen az ütlegek mindig csak szégyenkezést, azaz egy teljességgel hőstetlen érzést támasztottak bennem. A lényeg számomra azonban ez: amikor később megismertem a lovagság intézményét és csodálatos történetét, a lovag mintaképe nekem akkor is, azóta is Don Quijote fiktív alakja maradt, mi több: elvi, azaz követhetetlen eszménykép. Nem Parsifal, a Grál- király, sem a félelem és gáncs nélküli Bayard. A dekadens, idejétmúlt kóborlovag karikatúráját nem az irodalom, hanem a történelem mutatta meg nekem Ulrich von Lichtenstein alakjában, de ő félbolond volt, vagy tán egészen az.

A gimnazistának, amikor az ötödik osztályba lépett, választania kellett: görögre iratkozik-e vagy görögpótlóra. Minthogy a nyelvtanulás a grammatika nyúzásából állt, előről hátra és hátulról előre, s így elzárta az utat az irodalom felé, pótlóra jelentkeztem. Az első év tananyagába tartozott az Odüsszeia elolvasása; ezt Gyomlai Gyula prózai, szemelvényes fordításában kaptuk, s amint kezembe jutott, az első napon végigröppentem rajta, újszerű és hiánytalan élvezettel. Allítom, hogy klasszikus eposzok prózai fordításának is vannak előnyei: a formai szépségek veszendőbe mennek ugyan, de ami elvész a vámon, némi részt megtérül a réven, a szókincs és a tartalom hűségén. A vers, a „köttött forma”, mint neve is mutatja, megköt, megszabja a mértéket, a ritmust, a rövid és a hosszú szótagok váltakozását, egyszóval a hangzást, ami a szókincs erős rostálására és a mondandó átfogalmazására kényszerít, elárnyal módosít, megalkuvásra ösztönöz; e nehézségeknek a szöveghűség vallja kárát, s még jó, ha az eredeti mű „nyelvi hangulatát” közvetíteni képes. Gyomlay, a prózai fordító, szabadon válogathatott a szókincs gazdagságából, s noha nem volt nagy tudós, „csak” filológus, bírta a homéroszi klasszicizmus magyarításához szükséges nyelvi leleményt. Megint új, vadonatúj világ nyílt meg előttem, s megvallom, az ismerkedés első perceiben roppant mulattatónak találtam. A terjedelemmel mitsem törődő, mondhatni, szuverén bőbeszédűség, amely minden ismert esztétikai szabály szerint hiba, tehertétel, itt egyszerűen erénynek minősült, csöndes, elemezhetetlen derűt árasztott s fölvidított. Azután a nevezetes homéroszi jelzők fölbukkanása és állhatatos ismétlődése – a fenn-dörgős és fellegrasztó Zeusztól a bagolyszemű Athénig, a leleményes Odüsszeustól a szemérmes sáfárnőig, dombos oldalú marháktól a merevlábú juhokig – megannyiszor apró kacajokra készítette fogaim rekeszét. A latin négyesztendei biflázása nyomán, Julius Caesart, Ovidiust puskázva, sőt némiképp beleszagolva Vergiliusba, szereztem valamelyes fogalmat a klasszicitásról, helyesebben: véltem szerezni. Harmónia, arány, zárt formák – ilyen fogalmak kóvályogtak tétován elmémben. Am Homérosznál, érzésem szerint, ezeknek épp az ellenkezőjét leltem: gyerekes naivitást, ősi, elemi primitívseget, távolról a népmese csodavilágára emlékeztetőt. Később, midőn alkalmam nyílt az összehasonlításra az Iliással, ez a benyomásom megerősödött: hősi hadakozások, gyönyörködés a vérontásban, – rendben, ez klasszikus tárgy, s noha tálalása ugyanaz, a hangulat mégis derűtlen, mese nincs. Az ellentét miatt a homéroszi kérdés vitája mindig érdekelt, de a megoldást – legalábbis magam számára – csak évtizedek múlva derítettem ki: Homérosz a görög előtti mediterrán hajós népek mesekincsét dolgozta a „hazatérések” görög hagyományú epikájába, valóban klasszikus, időtlen mintát adó sikerrel.

A század elején igen elterjedt kiadvány volt a Magyar Könyvtár sorozata, narancssárga borítékú, kis füzetek fillérékért árusították, a vékonypénzű diákok gyerekek is telt rá. Gyűjtöttem őket, mert elég sűrűn szerepeltek köztük a külföldi irodalmak egykorú jeleseinek kisebb munkái. Így jutottam Gorkij

csavargó-novelláihoz (nevére az Éjjeli menedékhely világsikere tett figyelmes-sé). Első találkozásunkról pompás emlékképet őrzök: Két csavargó, Jemelján Piljai és maga a szerző a Fekete-tenger fővenyén heverész, lábuk előtt a végtelen zöld víztükör habjai locsolják a partot, fölöttük a végtelen ragyogásban sólyom köröz, szabad életük jelképeként. Bölcselkednek a maguk és a világ dolgairól, mikor megelégedik, föltápáskodnak, Jemelján a tengerbe hajítja üres pénzeszacskóját, aztán útnak erednek üres zsebbel, üres gyomorral, de gondtalan derűvel szívükben. – Gorkij csavargóinak változatos seregét végigkísértem életük vargabetűin, és sohasem csalódtam bennük; „volt embereknek” nevezték magukat, mert kihulltak a társadalomból, bár az igazság az, hogy nem is kívánczokotak vissza. Sokkal nagyobb volt bennük az élet hite és ereje, az ösztönös, öntudatlan optimizmus, semhogy köteleket vegyenek magukra, igába hajtsák nyakukat, korlátok védelmébe húzódkva és kérődzve szaporítsák az embernyáját. Azóta is valahányszor a szabadság eszméje – nem a politikai, hanem a személyi függetlenség gondolata – fölbukkan bennem, reflexszerűen a Fekete-tengertől az Uralig nyújtózó szarmata síkság képzeletbeli panorámáját látom: fényben úszó, határtalan mezők, szőke gabonatóblák, távoli lilafátylas nyírfaerdők, de ember és emberkéz nyoma nélkül, legföljebb a szélesen hömpölygő folyamokon néhány bárka vagy tutaj.

Egy XVI. századi spanyol, egy ókori görög, egy tegnapi orosz: Európa irodalmi glóbuszának három sarka térben és időben. Miért lettek legbecesebb darabjai annak a saját szerzésű irodalmi poggyásznak, melyet az iskolás korból magammal vittem? Bizonyára, mert hőseik: a lovag, a mesehős és a csavargó rejtett, tudat alatti eszményképeket, vágyálmokat testesítettek meg. Egy szóba sűrítve: a szabadság ideáját.

Az újabb, eleven irodalom, a Nyugat és Adyék (akkor még nem voltak nemzedék) híre-neve a világháború előtt eljutott ugyan Nyitrára, de műveik nem; legföljebb, ami keveset Gömőri Jenő kiadott a Modern Könyvtár sorozatában. (Pl. Kosztolányitól A szegény kisgyermek panaszait, Füst Milánt, Karinthy Így írtok ti-jét, – ezekre emlékszem. Gömőri privigyeyi származású fiú volt, Nyitrán érettségizett 1908-ban, húszéves korában indította meg a Modern Könyvtár-t. Privigyén jártunkban találkoztam vele.) Nagyban divatoztak Ady „érthetetlen” verseinek paródiái, voltaképp ezekből értesültem létezéséről. Amit lehetett, összeszedtem a „nyugatosok” (ez akkor új szó volt) műveiből, a folyóiratokban megjelent írásaikból és a velük foglalkozó cikkekből. E gyér és vegyes források alapján összekompiláltam egy önképzőkori előadást „legújabb modern líránról”. Megróttam őket elégtelen hazaszeretetükért, Párizs-rajongásukért, Ady haragját túlzottnak ítéltam („*Gémeskút, malom alja, tokos, / Sivatag, lárma, durva kezek, / Vad csókok, bambák, állombakók, / a Tisza-parton mit keresek?*”), – de újszerű, merész hangja tetszett, Babits formaművészete pedig elbűvölt („*Írisz, te lelkeim régi istensége, / Hétszínű, gyöngyös, mint nektári kelyh, / Ezerszínű, uszályos, égnek éke, / Írisz, kinek ruhája pávapelyh . . .*”). Ez volt az első eset, hogy Adyék neve elhangzott Nyitra városában.

Ha már versekről esett szó, hadd valljam meg szerelmemet irántuk. Mint említettem, többnyire önként megragadtak emlékezetemben, tele voltam velük, zümmögtek fejemben, mint kaptárban a méhek, s az első jelre kirepültek; azaz úgyszólván minden hallott szóra odaillő idézetek jutottak eszembe. Mondtam azt is, mennyire szerettem szavalni, – akkor még szavaltuk a verseket, nem mondtuk, és bizonyos, hogy mondani kell, nem hangtalanul olvasni. Szavaltam tehát, eleinte a szobámban éjszaka, de mikor az alattam lakók közölték, hogy

náluk rezegnek a falak, elrösteltem magam és kivonultam a szabad ég alá. Kint a tágas mezőn, ahol látó- és hallótávolon belül egyedül voltam, gátlás nélkül zenghettem, harsoghattam a szövegeket a védtelen levegőbe. Gyakran már magam előtt is nevetségessé váltam, de nyilván ez volt a szelep, mely a belső feszültségek egy részét levezette, mert utána mindig jóleső, fáradt kielégüléssel bújtam vissza odúmba. Az érlelődéssel ez a hóbort is elmúlt, de a versek szépek maradtak.

Az én időmben Nyitra városának 17 000 lakosa volt csupán, mégis már évtizedek óta csinos állandó színháza és törzsközönsége. Igazgatója is állandó, s méltán élvezte a színügyi bizottság bizalmát, mert a változatos, „minden igényt kielégítő” műsort adott. Játszotta a klasszikusokat, gyakran elsőrendű vendégművészekkel; Hamletet Pethessel láttam, Romeót és az Ármány és szerelem fiatal hercegét Beregivel, Shylokot Ivánfival. A Bánk bán és az Ember tragédiája minden évben színre került. Ápolta a hazafias érzést (Rákóczi Ferenc ifjúsága, Ocskay brigadéros), és helyet adott a népszínműveknek. Herczeg Ferenc és Molnár Ferenc premierjeire sem kellett sokáig várni, még kevésbé az operettekére. A statisztériával és a díszletekkel a végletekig fukarkodott, de az átlag-színvonal jó közepesnek volt mondható. Ám minden főszerepet kizárólag a maga és neje számára tartott fenn. Nagy természetű, kissé testes férfiú volt, s a hősi szerepekben utolérhetetlen. A deklamáló stílus híve, ember fiát oly bősziült bikahangon bömbölni nem hallottam. Tudta, hogy ez kell a népnek, s persze megvoltak a kellő „adottságai” hozzá: impozáns megjelenés, bivalytüdő, bőgőhúr hangszálak. Ha aztán dús körszakállal ékesítve, díszmagyarban, kucsomásan, kardosan kiállt a színpad közepére, és elbődült benne Bánk bán, Petúr, Bercsényi vagy más búsmagyar keserve, szívdobogást kapott minden honfikebel. És birta öt felvonáson át; hogy a belégzés pauzája kárba ne vesszen, hörgött, berúgott saját hangjától, szeme keresztbe állt, nyakán kidagadtak az erek. Páratlan élményt nyújtott.

Azért esetelhetem mindezt ily elevenen, mert habitué voltam. Egyik vidéki osztálytársam kosztosgazdája fuvaros volt, a színháznak is szállított, s kedvezményül két állandó szabadjegyet kapott álló-, azaz diákhelyre. Ezek egyikét természetesen birtokomba vettem. A színház látogatására minden egyes esetben engedélyt kellett kérni az osztályfőnöktől, ám ez feszélyezett, azonfelül gyakran kitett volna a tilalom kockázatának, ezért inkább mellőztem. Emiatt szemfülesen lapítva élvezhettem csak a színművészet szépségeit, nehogy rajtakapjanak, de megérte. Így végül nem megvetendő színi „kultúrával” gazdagodva mondhattam búcsút diákkorom színpadának, ebben az értelemben is.

BÚCSÚ

Bernáth Aurél önéletrajza első kötetében elmeséli, hogy apja nyaralót épített a Balaton mellett, s ott férfitársaságával nagyszabású törökbanketteket, azaz ivászattal egybekötött halászlé-vacsorákat rendezett. Hogy a mulatságnak eredeti színezetet adjon és a hangulatot emelje, borospoharakul tucatnyi, a fűszerboltokban használt, többliteres cukortartó üveget szerzett be, s oly furfangosan válogatta össze őket, hogy kellő sorba állítva és megcsendítve, kiadták a Himnusz első ütemeit. Bernáthnak megvolt a véleménye apjáról és barátairól, az ilyen idétlen históriákat mégis jókedvű, anekdotázó hangon, némi finom gúnnyal humorizálva adja elő. Esztendő híján egyidős vagyok vele, vagyis ugyanavval az apa-nemzedékkal álltam szemben, de tudom, hogy az ilyen Himnusz-pöngetésre dühös megvetéssel morogtam volna: Ez a ti hazafi-

ságtok! Aminthogy mondtam is valóban, retrospektív érvénnyel, midőn Bernáth kitűnő könyvét megjelenésekor, hatvan esztendő koromban elolvastam.

A dühöt és a megvetést, nyilván, főként apa-komplexusom fakasztotta, de a többi zsengekori szövődménnyel együtt alapállásommá lett. Nem volt tehát forradalom, még lázadás sem, hanem merev tagadás, elkülönülés, a mássá, különbbé válás ösztönének vad rugódozása, a szabadságvágy hieromániája. Minthogy a közösségek életrendjét mindig az idős korosztályok alakítják ki, a szent düh eleve ellenzékivé és fiatalság-pártivá tett és tesz, de nem kritikátlanná. A mai fiatalok, hippik és csajok látszólag teljes szabadsága, a beat, a shake, a majomször-tenyésztés a pofán, a sörényhaj à la boto-küd, a miniszoknya és a forrónadrág, a galerik bulizása, a szabadtéri párzás, a szexualizált életforma, a fitogtatott cinizmus, a huligánság sem forradalom, mert hiányzik belőle a program, hanem a történelmi katasztrófákat törvényszerűen követő bomlástermék. Korántsem új jelenség, korszerű megismétlése az „incroyable”-ok, a „merveilleuse”-ök, a „costume de nudité” divatjának és erkölcsének a francia forradalom és a napóleoni háborúk után, mint volt a francia-porosz háborút és a Commune-t követően a kánkánal és a Moulin Rouge-zsal szimbolizált éjjeli élet virágzása, és mint a huszas években, az én nemzedékem idején, az apacsok, a jasszok, jampecek, flepperek, bőrök és tyúkok grasszálása, a dzsessz, a dzsigg, a térd fölé ugrott szoknya, a bikini, a vadevezés, a meztelenség-kultusz és a szabad szerelem. Efemer tünet a mai is, mind a történelemben, mind művelőik életében, mert harminc éven túl gyakorolni nem lehet. A különbség csak mennyiségi, a minden eddigit fölülmúló katasztrófákhoz mérten minden eddiginél elvadultabb és rondább.

Mai szemmel visszatekintve, különösnek érzem, hogy iskolai közösségünkben a társadalmi különbségek, az osztályharc tünetei nyomokban sem mutatkoztak. A szegény gyerekek mindig többségben voltak, s állapotuknál fogva bizonyos tekintélyt élveztek, egyébként azonban az egyenlőség elintéztett ügy volt, s aki élre akart kerülni, egyénileg kellett kiküzdenie, az osztályhelyzet ebben mitse számított. Barátait, cimboráit ki-ki szabadon, hajlamai és tetszése szerint választotta. Kicsit piperkőc, gáláns társasági életet élő bátyámnak például felsős gimnazista korában. jó ideig egy Pénzes nevű favágó-napszámos fia volt a kebelbarátja. Magam kamasz időmben egy tót parasztygyerekkel barátkoztam, Pechácsnak hívták; a Pár-utcai külvárosban lakott, nekünk a belvárosban második emeleten volt ötszobás lakásunk, s kölcsönösen imponáltunk egymásnak: én az öblítéses vécével, fürdőszobával és a szalon pompáival, ő a szegénynegyed furcsa flórájával és faunájával. Egyszer elvitt bábszínházat nézni; a bábos bódéja egy beszálló kocsmá udvarán állt, és nem kisebb dolgot, mint Faust tragédiáját adta elő, szlovák nyelvű verses szöveggel. Roppant izgalmas látvány volt, noha szót sem értettem, de Pechács lefordította néhány részét; például, midőn Faust szerződést kötött az ördöggel, a színpal mögött hátborzongató hangon felhördült a lelkiismeret szava: „Fauste, Fauste, mit tettél? Eladtad édes lelkedet!” Történt ez 1910-ben, a legenda népi formája tehát ekkor még élt a szlovákok között. (Mostanában felújították.)

De láttam én valódi „ponyvát” is, ősi, klasszikus formájában. Nagyboldogasszony ünnepe (aug. 15.) országos sokadalmat gyűjtött össze Nyitrán. Vonaton, gyalog jöttek a zarándokok, processziókban, zászlók alatt, pap vagy „szentember” vezetésével, énekelve. A Kálvária körül egész sátorváros kerekedett, zsivalygott minden lárma-szerszám, kereplő, trombita, dob, szájharmo-

nika, kukorékoló síp, csepürágók, szemfényvesztők, szerencsejátékosok, laci-konyhák, söntések, mézeskalácsosok csalogatták a jámbor hívek garasait, kegyser-, játék- és egyéb bazárosok árultak minden lehetséges búcsúfiát. Itt bukkantam ponyvás emberemre. Kötelet feszített ki két fa között, arra ponyvát akasztott, teleragasztva a füzetek fametszetes címlapjaival; előtte, a földre terített ponyván heverték a művek, csomókba rakva. A kis ember, orrán okuláréval, tekintély okából, pálcájával sorban rámutatott a címlapokra, s rigmusba szedett énekszóval feszítette az érdeklődést változatos tartalmuk iránt, melyek során egyenlő arányban keveredett kegyes olvasmány, betyártörténet és hátborzongató bűntény.

Hogy a szegény ember sorsa nem egészen természetes valami, a következő esetből értettem meg: első elemiben osztálytársam volt az imént említett Pénzes-fiú mindkét lábára nyomorék öccse; a tanító egyszer kiszólította, s felelés közben, hirtelen és oktalan dühvel galléron fogta, felkapta és belerúgott; a szegény gyerek a padlóra zuhant, csontjai kopogtak, mint a fa. A megdöbentő az volt, hogy arcán egy vonás se mozdult, föltápáskodott és a helyére botorkált, mintha semmi se történt volna. Pedig nem volt gyöngélméjű, azaz közönyös. Én azonban tisztán megéreztem – hiszen máig emlékszem rá –, hogy a tanítót a gyerekek szegénysége bátorította és nyomoréksága ingerelte a komiszkodásra.

Harmadikos gimnazisták voltunk, mikor megkérdeztük a hittan tanárt, mi a szocializmus? A fiatal pap (nem az én térdepeltető tanárom) higgadtan, láthatólag fölkészülve és a tizenhárom éves fiúknak is érthetően kifejtette a következőket: mozgalom, amely egyenlőséget akar teremteni az emberek között; ne legyen se úr, se szolga, se gazdag, se szegény. Ezt úgy kívánják elérni, hogy megszüntetik a magántulajdont, minden vagyon az államé lesz, mindenki az állam alkalmazottja és munkájának megfelelő bért kap. Ez a terv azonban nem valósítható meg, főként három okból. Az egyik: ha az emberek nem gyűjthetnek vagyont, ha munkájuk hasznát nem maguk teszik zsebre, akkor elvész a munkakedv, elsorvad a kezdeményező, a vállalkozó szellem. A másik: ha minden munkát az állam oszt ki, végeztet el és díjaz, oly nagy hivatalnokseregre lesz szükség, hogy azt az ország gazdálkodása nem bírja meg, s a munka maga is akadozni fog. Harmadik: az emberek nem egyenlők, sem képesség, sem szorgalom dolgában; a munkát igazságosan sem elosztani, sem díjazni nem lehet; a vélt vagy valódi igazságtalanság utat nyit a jogtalan haszonkeresésnek, visszaélésekre csábít, korrupcióra vezet. Végül hozzátette: a becsületes munkával szerzett vagyont, tulajdont elvenni jogtalanság, a társadalom rendjét nem lehet jogtalanságra alapítani. A tanár, persze, nem a marxista szótárat használta, az enyémet sem, és nem oly kereken fogalmazott, mint én itt; előadására azért emlékszem ilyen pontosan, mert az efféle kérdések apáink körében egyszerűen ismeretlenek voltak s a társadalmi kérdést, illetve az ő szótáruk szerint a világ rendjét, általában ezzel a megállapítással intézték el: mindig voltak és lesznek szegények és gazdagok.

Nem képzelem, hogy mindaz, amit eddig elmondtam, merőben egyéni élmény és rendkívüli eset. A fejlődő kor tünetei törvényszerűen jelentkeznek és azonos vagy hasonló természetűek. A különbséget az teszi, hogy milyen külső körülmények között és mekkora intenzitással zajlanak le, jelentőségüket pedig az szabja meg, milyen hatással vannak a jellem, a gondolkodásmód kialakulására, mennyiben határozzák meg a felnőtt ember magatartását, cselekedeteit.

Ósi, nem vitás igazság, hogy mindenki azzá válik, amivé veleszületett alkata és gyerek-ifjúkori élményei determinálják.

Ez az írás nem csupán emlékezés, hanem önvizsgálat és számadás is. Nem készültem rá, s főként nem kerestem az alkalmat, hogy a nyilvánosság előtt végezzem el, de ha már úgy fordult, hogy nem térhetek ki előle, nem mímelttem szerénységet, igyekeztem viszont rövidere fogni. Jól tudom, hogy a természet akaratából senki sem ismeri magát valójában, tárgyilagos önismeretre szert tenni nem lehet, azért minden számadás eleve szubjektív értékű csak. Öszinteség: kelletlenül nézek a bizonyára torzító tükörbe: úgy mutatja, alkati sajátság a neurotikusan túlfeszült életerő, a szenvedélyesség, lobbanékonyság mind érzésben, mind gondolkodásban, ami a féktelen képzettódlásoktól megsarkantyúzva, nagy teljesítményekre, baromi munkabíráásra képesít, ugyanakkor hebehurgyává, hamarkodóvá, meggondolatlaná, kapkodóvá tesz, s lényegesen többször lő bakot, mint célba talál és sikert arat. Velejár a kritika nélküli egyensúlytalanság, felelőtlenség, vak ingadozás szélsőségek közt, egzaltációtól a kétségbeesésig, a túlhabzó jókedvtől az apatikus lehangoltságig. Kisérőtűnet a csillapíthatatlan ismeretszomj, mely alig elviselhető tehertömeget halmoz fel az emlékezetben. Föltehetően életreszóló gyerekkori trauma az apai brutalitás, mely főként az egész tudattalan régióra kiterjedő szégyenérzésbe csapódott le, de minden érintésre föltör, kórossá teszi az idegrendszer funkcióit, és túlkompenzálásokba kerget: hol zárt tétlen magányba, hol nyüzsgő aktivitásba, hol idétlen különködésbe, hol suta feszengésbe. Viszont a magányos, rideg, szeretethijas gyerekkor természetes reakciója a sóvárgás a szeretet, a családi élet melege után, s a barátság szenvedélyes kultusza. Minden ember mikrokozmoszt hord magában, amit valamely fő hajtóerő mozgat, ha olykor kanyarogva is, előre; nem egyszer mondtam már, hogy az enyémet az önállóság, függetlenség, a szabadság eszméjében vagy ösztönében lakozó erő forgatja, amióta eszmélni tudok.

Ennyi nagyjából az útravaló, amellyel a zsengekortól búcsút vettem, hivatalosan is érett ifjúnak nyilvánítva. Apám Budán született, vizivárosi gyerek volt, de mert mint mérnök-embert sűrűn ide-oda helyezték, a budapesti illetőséget fönntartotta, mind a maga, mind családja számára. Így tehát midőn ő a nyugdíjas, én pedig az érett kort elérve, 1914 májusában Budára költöztünk, jogilag hazatértünk. Egy hónap múlva eldőrdült a szarajevói revolver.

(Folytatjuk)

Városok, álmok, zene*

1.

Városok, álmok, zene! Mennyi hasonlóság, egybefolyás van köztük. Még ha zenéről nem is igen lehet álmodni, én legalább nem álmodom, mert álmaim inkább látványok, érzések, nem egyszer tapintási érzetek kevergései. Akár a városok. Mégis városban élni, jönni menni és zenét hallgatni, hallani sokban hasonló dolog. Inkább, mint képeket, szobrokat nézni. A városnak, akár a zenének nincs meghatározott mondanivalója, a városnak atmoszférája van, ha van. S a város is az időben él, benne járkálni, megismerni időbe telik, mint a zenét is meghallgatni, megismerni. A városban is, s a zenében is benne vagyunk, ha vagyunk. S aligha véletlen, hogy városok terein nem egyszer zenekar szólt, utcáin zenélve járnak végig – sőt a tereket, utcákat környező házakban s az általuk alkotott tereken, utcákban is gyakran él, rejtőzik – képletesen – valamiféle muzsika. Mint Budapesten az egykori Vízivárosban, mármár csak maradákaiban. Rómában a Trastevere táján. Párizsban a Saint Sulpice templom környékén, melyben éppen Caesar Franck orgonált. S még anynyi helyen másutt.

Ennek okából van hasonlóság – kell legyen – városok korszakai, alkata és zenei korszakok, formák között. Ennek mélyebb elemzésére nem vállalkoznék, inkább arra gondolok, ami mostanában bennem él, sőt néha feszít. Modern zene és modern építészet, városformálás között nyilván van nemcsak szerkesztési, hanem atmoszférikus hasonlóság is – keményebb, szigorúbb, más-ként ható voltukban. Számomra pedig abban, hogy mostanság távolodtam tőlük, az újaktól. Városokban a régebbiekhez, s főként a sokféleséget, az időben rakódottságot érzékeltetőbbekhez vonzódtam, – zenében pedig mindinkább és újból a romantikusokhoz, meg a hozzájuk kapcsolódó századforduló körüli irányzatokhoz. Újból, hiszen mindkét út némiképpen visszatérés, s van köztük párhuzam. Amellett szükségszerűség, sorsszerűség is. Mert ehhez meg kellett élni, át kellett élni a modern formálást – építészetben, zenében, s ha nem is túl lenni rajta – ezt aligha lehet, – hanem a birtokába kerülni. Benne élve a romantikában, az impresszionizmusban s az a korabeli, addig volt városokban, később már csak lázadni lehetett ellenük, kitörni belőlük. Az idő hozta ezt is, az eltelt idő. Mások vagyunk, mint akiknek a romantikus zene készült, s a kor városai. De lassan különbözünk azoktól is, akik kitörték belőle és megalkották az újabbat, a keményebbet, az előremutatót. Kassák nemcsak azért halt meg voltaképpen időben, bármily emberi veszteség volt is eltávozása, mert már nyolcvan évet megélt, hanem mert elérte valaminek beteljesedését, amivel azonosult, amit kezdeményezett és mindvégig képviselt. S ami lassan élete vége felé másulni kezdett. Oldódni, lazulni. Még előbbre nyúlni kezdett, vagy visszanyúlni. Visszanyúlni abba, ami a miénk, mint egy város, vagy a zene birodalma, hiszen ezekben járkálni lehet. Itt nemcsak egyetlen irányba visz az út, mint egy hadműveletben. Bár visszavonulás ott is előfordul. Ismét

* Részlet szerzőnek Alakok, álmok című készülő könyvéből.

valamilyen határmesgyére juthattunk jelen, múlt és jövő között, mint lehetnek azok, akik a múlt század végén éltek, alkottak. És ez teszi azt, hogy nagyobb jelentőséget tulajdonítunk, tulajdoníthatunk az álmoknak is, ahol többnyire jelen vannak a múlt, a jelen, a jövő, többnyire az időtlenségek valami furcsa pillanatában. Hiszen apám is, valahányszor álmodom róla, úgy jelenik meg, mint aki él. Talán ezért is emlékszem élesen egy nemrégii álmomra, mert az egyetlen kivétel volt. A Párizsi utcában találkoztam álmomban Borbíró Virgillel, aki még 1956-ban meghalt. Fiatalabbnak látszott, mint utolsó éveiben, kismúltnak. Meghökkenve üdvözöltem. Kissé gúnyosan közölte; ő nem halt meg, hanem elrejtőzve élt eddig vidéken.

S mégis, még ilyen álomban is van, lehet szimbolikus. Nem haltak meg dolgok, csak elrejtőztek. Nem diadalmaskodtunk végleg, csak átmenetileg. Nem vethetjük meg a közeli múltat, építészetét, mint Fülep, hiszen egyrészt már leküzdöttük, másrészt magunkban hordozzuk. Éppenséggel az olyant, amit meg is éltünk s nemcsak tanultunk róla. Vagy az olyant, amely művekben itt él előttünk s bennünk is.

Én zenében leginkább Brahms-sal lettem, vagyok így. Sokáig annyira távol volt tőlem, hogy tíz éve írt „Zenéről” című munkámban, amit a Jelenkorban vita követett, nem is említem.* Csak olyanról írtam, amiről élményem volt. Brahmsról nem volt. Nem szerettem, csak azt furcsálltam, hogy gyakran hallok olyan zenét rádióban, amiről hirtelen nem tudom, micsoda, találgatom, mert tetszik, s a végén kiderül, hogy Brahms műve. Ennek ellenére jó ideig még úgy tudtam, hogy én Brahmsot nem szerettem.

Ez lassan oldódott; nem tudnám határozott élményhez, eseményhez kötni. Furcsán jönnek össze később a dolgok, az idő múlásával, s ezt ez esetben is tapasztalhattam. Még ifjúkoromban, Budán, a Várhegy oldalában lakó Jenő bácsi nevű nagybátyám, egyben keresztapám, akit – legkevesbé ezért – a kiterjedt rokonságban talán a leginkább szerettem, említette egy ízben, hogy vendégek voltak náluk és odavetőleg, de érezhető büszkeséggel megjegyezte, hogy felesége Brahms dalokat énekelt. Akkoriban énekelni tanult. Nekem ez akkor valami furcsaságnak tűnt; Brahmsról jóformán semmit sem tudtam, csak azt, hogy múlt századbeli zeneszerző, dalokat énekelni pedig szalonban, zongora mellől, régimódi dolognak véltem, – így hát nem sokat törődtem az egésszel. A családbeli énekléseket már csak azért sem szerettem, mert anyám is tanult ez időben énekelni, és furcsa szájmozdulataitól mindig meghökken-tem. Ilyennek képzelhettem, joggal Berta néni, Jenő bácsi felesége éneklését, szájmozdulatait is.

Bennem ez a kis emlék később kivirágzott és sokféle asszociációval, mondhatni nosztalgiával párosult. Jenő bácsiék a Hunfalvy utcában laktak – kertes házban, s úgy képzeltem, nagy békességben. Ez a vidék számomra, talán e gyerekkori emlékek miatt is a legvarázslatosabb környékek egyike maradt a városban. Csak később tudtam meg, hogy Jenő bácsi eladósodott, gondjai voltak, feleségét eközben kényeztette, gondjairól otthon sohasem szólt. Nagy lakást, mintaszerű polgári háztartást tartottak fenn. Akkor még autóbusz sem járt, s ő – Jenő bácsi – romló, köszvényes lábaival, biccegvé, mindvégig gyalog járt fel a sok lépcsőn naponta, munkájából hazajövet ideig, a

* Utalás szerző írására (közzétéve a Múló világom c. kötetben is), melyet első ízben a Jelenkor 1962. évi 4. és 5. száma közölt; ezt az 1962. évi 6. és az 1963. évi 3., 5. és 8. számban hozzászólások követték, többek közt Demény János, Fodor András, Kassák Lajos, Vitányi Iván hozzászólásai. A vitát az 1964. évi 3. számban Pernye András zárta le.

villamostól, a Battyhányi tértől. Ez volt és még sok egyéb a nagy lakás, a békesség, a dalok éneklése mögött.

A hallgatag Jenő bácsi és az ő életük azóta emlékezetemben mindinkább valami elkésett, múlt századvégi élet- és magatartásformává alakult, úgy is mondhatnám: nemesedett. A helytállása – családja mindvégig nem tudott gondjairól. Az igényes lakás, léghő, a gyakori társasélet, ilyen éneklésekkel gazdagítottan. Az eleganciája – mindig divatos, sőt kockás, angolos, finom szövötű ruhákban járt, hajadonfővel, ami akkor még ritkaság volt. A műveltsége – a legjobb regényeket olvasta. A világlátottsága – beutazta csaknem egész Európát, még a norvég fjordokat is. Az igényessége – Angliából hozatott teát, jó képeket vásárolt, mindig ízléses ajándékokat vett. Mindez együtt már korán hatott rám, később pedig, amikor már nem élt, még inkább. Az ő apja volt egykor löcsei polgármester – ezt már említettem máshol – s kezdtem magamban büszke lenni erre, az ilyen dolognak valami eredetét vélni benne.

S most, amint Brahms-ot lassan megszerettem, mind többször gondoltam hallatán Jenő bácsira. Azért is, mert említette, s nyilván szerette is dalait, éppenséggel, ha Berta néni énekelte. De másért is. Abban a mélyről fűtött, nagy érzelmi gazdagságú világban, ami Brahms muzsikája egyre inkább éreztetett velem, gyakran jutott eszembe Jenő bácsi, az alakja, az ő világa. Hallgatagon állt órák hosszat a kályhánál, s ki tudja, mily érzelmi mélységek lakoztak benne. A maga korában még régimódinak, elzárkózónak sem volt mondható, főként környezetéhez képest. S adakozó volt, bőkezű, – otthon titkolta ugyan gondjait, adósodott, de mindenről a régi szinten, bőséggel gondoskodott.

Ha zenében egyáltalán lehet érezni konkrét, éppenséggel gyakorlatias dolgokat, akkor én Brahms zenéjében – akaratlanul – mindinkább hasonló vonásokra, helyesebben bennem ilyen képzeteket keltő hatásokra bukkantam. A már említett és mondhatni áradó, magával ragadó érzelmi gazdagságon kívül mindenekelőtt a zárkózottságra, s ezzel együtt valamiféle férfiasságra. Miben, hogyan lehet zenében, éppenséggel áradóban zárkózottságot érezni? Talán éppen a kitörésében, annak hevességében. A tömörítésben. Mind a műveket, mind egész életművét illetően. Egy Brahms-hoz értő, vele igen rokon alkati idősebb barátom mondta egy ízben: – Elég volt neki (Brahms-nak) négy szimfónia, azokban minden benne van. – A tömörítéssel együtt az erőteljeségben. E művek olyan erővel zengenek, zongoraművei olyan telt, csaknem zenekari akkordokkal, amiket Bartókig nemigen lehetett hallani. Később – ezt ismertem, mégha eredetét nem tudhattam – lecsapódtak az ifjúkoromban annyira kedvelt, irigyelt bécsi bárzongorista stílusban, ami már kamaszkoromban a férfias erő képzetét, irigylését ébresztette benne. E stílus ilyen eredetére jóval később jöttem rá. S Brahms-ban ez a férfiasság valami szemérmességgel is párosult, ami Jenő bácsinak is sajátja volt, s nem tudom miért vélem Brahmsénak is. Talán mert e zene világa mégsem oly agresszív, oly hatásvadászó, mint előtte a Wagneré, s utána a Strauss Richárdé, – erőteljes, áradó, de valamiféle visszafogottsággal. És – talán mindezek miatt – a legtöbb tételében benne rejlik melankóliával. Olyan férfiában, aki érzi ereje, képessége határait, azt is, amivel már nem birkózhat meg. Talán a korét, vagy a saját életkorát? A jó ég tudja, mit rejthet zene. Sok kiváló századvégi figurában érezhettem ezt, így Ybl Miklósban, az általam talán legszeretettebb magyar építészben is – Várbazárában, margitszigeti fürdőjében, és más, csaknem bánatosnak mondható alkotásában. Arany Jánosban, legkedvesebb költőmben, voltaképpen mindig, leginkább idősebb kori verseiben. Brahms nevéhez később ezért bennem ilyesféle alliterációs szóképzetek is társultak: – barna,

brummogó, borongó – sőt még e francia szó, a „brume” is. Ködöt jelent. Ami pedig voltaképpen részemről túlzás, sőt torzítás, mert zenének kevésszer van olyan euforikus, diadalmos hatása, mint éppen Brahms művei egyes részeinél. Így D-moll zongoraversenye – e csodálatos, gazdag mű – befejező tételének. Azt azonban már végleg elkönyveltem magamban, hogy másoknál, Mozartnál is a legmélyebbről jövő és a legmélyebre ható zenélés többnyire a lassabb és a fájdalmasabb részek sajátja, kimondhatatlan fájdalomtól eredő – Vivaldinál még a gyorsabbaké is. A gyorsabbak pedig másoknál nem egyszer igyekvésre vallanak. Albinoni-nak egy műve hallatán, mely ennyire fájdalmas, s ugyanakkor olvasván, hogy ő jó módon, Firenzében, e város virágkorában élt – elgondolkodtam; mi baja lehetett ott, éppenséggel fiatalon. Mit érnek hát a materiális, a társadalmi, a racionális magyarázatok? Említettem, társaságunkban Genthon Istvánnak. Azt felelte, velős modorában: – Biztosan valami lány miatt!

Mint hogy nem értek zenéhez, kizárólag zenén kívüli dolgokról, a zené keltette érzületekről szóltam. S eszembe jut egy nemrég hallott igen érdekes megnyilatkozás, amit a rádióban hallottam. Holló Gyula kint élő orvos mondta New Yorkban magnetofonba, s itt közvetítették. Ő ott Bartóknak utolsó éveiben orvosként is barátja volt, s benyomásairól, Bartók ottani helyzetéről beszélt. Igen rokonszenvesen, tartózkodóan, sőt adakozva, de hitelesen. Szól arról is, hogy Bartók ritkán mondott kedvezőtlen véleményt, inkább semmit sem szőtt. De véleményeiben mindig a zene fogalmi körében maradt. Példának éppen Brahmsot említette, akit Bartók később – bár köztudomású, hogy indulására hatással volt – már kevésbé kedvelt. (Én ugyan nagyszerű Brahms zongora-interpretációit is hallhattam, s ez olyan, mint Szerb Antal viszonya Adyhoz. Nekem szó szerint azt mondta, nem szereti Adyt. S a legszebb részek egyikét írta róla irodalomtörténetében.) Bartók mindenestre – Holló szerint, és ez valószínűleg így volt, – akkor már kevésbé kedvelte Brahmsot, de amikor egyszer szóba került, csak annyit mondott: „Azok a széteső akkordok!”

Ez azért is emlékezetes nekem, mert, anélkül, hogy tudtam volna, közeledésem Brahms-hoz alighanem egyidejű volt a távolodásommal a szigorúan egybeszerkesztett, szinte egybekalapált művektől. Mindenben: városépítéstől festészetig. És a lassú közeledésemmel ezzel ezekhez a „széteső akkordok”-hoz. Nem tudom, zenében mi ez, mert számomra Brahms művei tömörített, sűrű, egyenletes intenzitású művek, s mindinkább ezért is szeretem őket, jó néhány más romantikus szerzőhöz képest. Egyetlen bombasztikus taktusát sem ismerem. Mélyükön pedig valami olyan érzékiséggel, ami szintén ritka, sőt néha még számomra is túlcserdülő – így hegedűversenye egyes részeiben. Igazában azonban a tartózkodással, az említett szemérmességgel. Amikor első ízben láttam képét, egy hatalmas szakállzatú, öregedőnek is talán ezért vélhető férfiét, nyomban feltűntek arcának fiataltsága, és a szakáll mögött is kivehető szépsége, tiszta vonásai. Ugyanakkor elmélyült a kissé szenvedő kifejezése. Mitől szenvedhetett, milyen szenvedést éreztet muzsikája, annak rejtett szomorúsága? Valaminek elmúlását, mint Vivaldié, – férfikorét, az ő világát? Elérhetetlen szerelmekét, mint talán Albinoni-é? Épp úgy nem érdemes firtatni, és sohasem is tudhatjuk meg bizonyossággal, akár az álmok jelentését. Ez a zene van, és így hat, egyre inkább rám.

Van furcsa más hatása is, inkább asszociációk keltésével. Talán azért, mert tudtam, hogy Brahms is Bécsben élt, sőt éppen akkoriban és az után, hogy a Ring felépült, még vadonatúj lehetett, lakása talán éppen a Ringen volt. Elképzelttem magamnak egy három szobás lakást – tudtommal agglegényként élt, s így aligha kellett neki több – faszorokra nyíló erkéllyel, nagy szobákkal, fa-

fűtéses kályhakkal, hatalmas, sarokban beforduló előszobával, amely lakás zárt udvarról, árkádos, az itáliai palotákra emlékeztető félig nyílt folyosóról nyílik. Ismertem ilyen lakásokat, még gyermekkoromból: egyik idős nagynénink, pesti nagyanyám rokona lakott így a József körúton, ugyancsak egyedül, özvegyként. Egy eltűnt világ lakását tehát. De a házak, házsorok itt vannak előttünk és a körúton, meg az egykori Andrássy úton és másol. Ugyanabból az időből, amikor Brahms élt és alkotott. Azok a házsorok, amelyekre Fülep kimondta a végítéletet – az nem építészet, az építészet akkor meghalt. Mégis, mi az, ami miatt újabban csaknem vonzódok ehhez, helyesebben ehhez is? Persze nem akárhol, akármire. De a javához, mint az egykori Andrássy út elején, Szegeden a Tisza-parton és még néhol. Bécsben – holott e várost nemigen kedvelem – efféle érzületekkel nézegettem a Ring és környéke ilyen házsorait. Megelevenedett az életük képzeletemben – szakállas, cilinderes férfiak, olyan szemérmesek, de férfiasak, mint Brahms is lehetett, nagy kalapos, napernyős, fűzőbe szorított hölgyek. Fiakkerek, az első villamosok, majd kezdetleges gépkocsik, az első telefonok és aszfaltutak – voltaképpen mai világunk kezdetei. S mégis valami melankólia. Azon a képen is, amit otthon anyám hagyatékában felfedeztem – amin egy parkban, fásorában, fehér ruhában, nagy szoknyákban napernyős fiatal lányok ülnek, köztük anyám, s a háttérben elmélázva, fának támaszkodva apám áll, oldalvást, fiatal férfiként. Mi volt, lehetett ebben a világban – zenéjében, építészetében, városrészeiben – ami ma megint előjön, ami szól hozzám. Pusztán az, hogy bennem van, itt maradt mélyemben, hiszen már éltem, amikor még volt, s vége lett? De a múlt században nem éltem, s voltaképpen az szólal meg, miként nem egyszer a még régebbi dolgok, – városok, zeneművek, amikből korukat érezzük áradni, néha megvesztegetően, vágyakat keltően. Valamit beleképzelünk bizonyára, ami benne nem volt – hiszen ez a világ is, a Brahms-é is kíméletlen volt, előretörő, telve újdonsággal, nyers dolgokkal. Milyen új és nyers lehetett a Ring, Brahms Ringje a bécsieknek, akkoriban? Mit szóltak hozzá, voltaképpen nem is tudjuk, mert ilyesmivel érthetetlen módon alig foglalkoznak. Annyit tudok, és nem sokkal többet e téren, s ezt is Zádor Anna Pollack Mihályról szóló könyve jóvoltából, hogy nálunk például városunk remekművét, az ő alkotását, a Nemzeti Múzeumot felépüléskor hűvösen fogadták, hidegnek találták. Részben mert már a romantika szeleit lehetett érezni, részben – és ezt én gondolom – mert nagy volt, nagyobb a város léptékénél és kívülebb, akkor még útszéli, piaci helyen. A Ring is efféle lehetett. S hogyan fogadták vajon Brahms muzsikáját Bruckner, éppenséggel Wagner hívei? Mi az a melankólia, ami zenéjéből és képmása tekintetéből is látszik? S Jenő bácsiban is megvolt, holott egy irigyeltnek mondható életformában élt, de telve titkolt gonddal. Talán visszavágyakozással Lőcsére, ifjú korára a növekvő, idegenedő Budapesten. Ezért érzem másnak ma is újból valamit érezni, keresni, találni ez idők zenéjében, építészetében, mert már se nem új, sem meghaladott, leküzdendő, hanem a birtokunkba került. Volt és itt van bennünk, körülöttünk ma is, szól hozzánk.

Azt, hogy mennyire, éppen Brahms növekvő sikere mutatja – bár az ilyen siker sem egyértelmű – mind többet hallani. S nehéz megunni; akármikor halom, mond valamit. Ha a zene világa, birodalma rakódik a századok folyamán, akkor az övé egy réteget, tőlünk már elvehetetlent tett hozzá, miként a városok is rakódnak, s mi az ő rétegeikben élünk. Talán egyik legnagyobb – a lázas, forradalmi megújulás hevében annyira érthető – tévedése az lehetett századunk első fele újtítóinak, ha nem is mindegyiknek, hogy elsöpörni vélték, sőt akarták a múltat. A városok utópistái mindenestre úgy képzeltek, hogy

a jövő városában minden új lesz. Ha valami, akkor Róma cáfol erre, – romokban jelenlévő ókori múltjának sajnos már a zenéjét sem ismerjük, pedig mily jó volna ismerni. A múlt század zenéje pedig, mondhatni a kelleténél is virulensebb, itt él bennünk, velünk, sőt nem is hagy elegendő helyet arra érdemes, korábbi vagy újabb műveknek. Városai is itt vannak, hacsak fel nem robbantjuk őket. Élünk kell, sőt lehet is bennük, velük.

Debussy a másik, akit talán még inkább szívembe fogadtam, mint Brahmsot. Már csak a franciákhoz és az újabbhoz való nagyobb vonzódásom miatt is. Kevésbé ismerem, talán kevesebb műve is van, s esetleg ezért kevesebbet játszó. Holló Gyula emlékezetes rádióbeli megnyilatkozásában említi Bartóknak Debussyról tett megjegyzését is, sajnos konkrétan nem maradt meg bennem. De – s ez érthető lehet – mintha pozitív lett volna. (Egyébként is Hollónak ezt a dokumentum értékű s kitünő megnyilatkozását érdemes volna ismétetni, esetleg publikálni, a maga módján többet mond, mint sok elvont zenei értekezés, elemzés.) Bartók a Brahmsénál bizonyosra vitte Debussy hatása alatt és érthetőbben. Csaknem kortársak voltak. Debussy később halt meg, mint amikor Bartóknak már előremutató művei, így csodálatos első vonósnygyese születtek. Ugyanezért lehetett részem – nekem is – páratlan élményben; a Rádió nemrégén közvetítette, rendbe hozott egykori eredeti felvétel alapján Debussy zongorázását. Néhány kisebb saját zongoradarabját játszotta. Máig tartó mély meghatottság fogott el. Ritkán éreztem ennyire a technikának – az egyre több gond ellenére, ami fakad belőle –, az áldását. Hogy ez lehetséges! Ülök a szobámban és Debussy-t hallgatom. A század elején sírba szállt nagyszerű művészet. Vajon milyen fejezeteket nyit a zene számára, ha ekként, hangfelvételeken is megmarad, hiszen azóta egyre inkább megmarad ilyen módon. Ami valaha elröppent, elszállt, – mint ma is gyakran a koncertek oly finom, varázslatos ráadásai, hiszen még a műsorfűzetben sem marad nyomuk – az voltaképpen megmaradhat. Ez a lemez nem afféle groteszk, sajnálkozást keltő távoli és gyenge kiáltás volt, mint nem egyszer Caruso egykori lemezei, holott mondják, máig sincs nagyobb tenorista nála. Vajon mit éreznénk, ha emígy hallhatnánk Liszt zongorázását, dübörgéseit, azét, akiről meg úgy mondják, megújította a zongorázást, technikai lehetőségeit, és magával ragadta az egész világot vele! Mert Debussy lemeze ez adás alkalmából – és ebben volt valami másként megrendítő – úgy hangzott, mintha ő, aki több mint fél évszázada halott – ott a stúdióban játszana. Azok a meleg, erővel telt akkordok! – mondanám most én, ellentétben Bartóknak Brahmsra tett megjegyzésével, – mert ez hatott rám. Biztosan keveredett a megilletődés bennem az objektív megítéléssel, – de hát végtére zenében nem is lehetek soha objektív. Mégis arra kellett gondolnom, ha Debussy tudott zongorázni, márpedig magas előadói rangon tudott, akkor saját zongoraműveinek előadásában is önmagát, azt fejezte ki, amit bennük fontosnak vélt. És ez egybeesett azzal, amiért én szerettem. Voltaképpen kezdettől.

Proust-ról, hatásáról már szoltam,* s ez a hatás mindig keveredett bennem Debussyével, még ha ez utóbbi nem is volt annyira reveláló, meghatározó, mint amaz. Nem emlékszem, hogy említi, egyáltalán említheti-e; bár kortársak voltak, mégis Proust visszavonulása, élményei feldolgozása akkoriban kezdődött, amikor Debussy-nek a hatása éppen terjedőben lehetett. *Vinteuil* figurája mögé az előbb élő Caesar Franck-ét látják. De az ő zenéje is, különösen hege-

* A „Múlt világom” című kötet egyik fejezetében. Elsőizben a Jelenkor közölte 1967-es évfolyamában.

dü-zongora szonátája számomra a zenének abba a körébe tartozik, amibe Brahmsé, majd Debussyé. Az áradás, a hevület, az erő s valami furcsa melan-kólia, fájdalomosság együttesének szférájába. Debussy esetében ez még nyilvánvalóbb nekem. Szeretni, hozzám szólónak tekinteni, érezni csak azért lehet, azért merem, mert magam is megjártam az impresszionizmus utáni iskolákat, többnyire már közvetetten. Főként a konstruktivizmusra gondolok, ami a leginkább általánosítható megjelölés az újabb művészet jelentős részére, – építészet, képzőművészet, talán zene vonatkozásaiban is. Magam részéről pl. a szeriális zenét, lényegét tekintve mindenképpen konstruktivizmusnak vélem, s időben is kapcsolódik más ilyen törekvésekkel. El tudnám tehát képzelni, hogyan hatna még rám is Debussy, ha ezt az utat nem jártuk volna meg! Talán még undorítana is, mindenesetre idegenkednék tőle – szétfolyásától, elmosódásától, pillanatnyi hatások felkeltésére, sőt természetbeli ilyen hatások visszaadására való törekvésével. „Azok a széteső akkordok!” – ez a megjegyzés bennem inkább érvényes ma is Debussy egész zenéjére; ám de nem rossz értelemben, hanem azért, mert valamiképpen szükségem van rá. Ilyen oldásra, ilyen belefelejtkezésbe – színek, káprázatok, lebegések világába. Bizonyára azért, mert közben ez a „meg van csinálva”, művek erejével hat, semmiképpen nem esik szét. Még kevésbé, mint Proust műve, ami már annak a határán áll. Nem tudok mást mondani, mint azt, hogy „Az egy faun délutánja” – hallatán kezdettől és ma, tehát megunhatatlanul a napsütötte mediterrán tájaknak általam is valaha megélt varázsa szól; a magánynak, csendnek, a múlt mélyébe s ugyanekkor valami minden felülemelkedésbe, időtlenségbe jutásnak. Ami talán ma a kábítószereket szedők törekvése lehet. Nekem Debussy adta, talán a legtöményebben. Valahányszor hallom, ott érzem magamat a fénylő ég alatt Szicíliában, Agrigento dombjain, bokrai között, a görög templomok romjainál. Ennél konkrétbben, képzettársítóbban zene – aligha csak a címe miatt – még nem hatott rám.

„A tenger”-t pedig, alighanem mint legszebb zenekari művét újraéltem Bretagne partjain. Tenger és zene biztosan közeli rokonok, hiszen Wagner számára még a Rajna is mily inspiráló volt, szinte már tengerszerűen hat zenéjében, főként Siegfried rajnai útja végén. Kissé – jó és képletes értelemben – fogságszerűen voltam ott. Kedves vendéglátóknál, kis helyen, a házból ki alig mehettem, mert a közelben nemigen volt hová, távolabbi úthoz kocsi kellett, s így vendéglátóimra voltam utalva. A magányra pedig időnkint szükségem volt. Ki-kimentem hát a közeli tengerpartra, már az Atlanti-óceánhoz – a völgybe szorult kis házból látni nem lehetett – és itt, sziklákon üldögéltem a tenger felett. A magány, a szabadság, a távlatok, az erő, az iszonyatos erő képzeitelt keltette bennem; hozzá a tudat is, hogy bármerre nézek, a parttalan távlat nem olyan, mint az Adrián, ahol mégis egy-két száz kilométerre másik part van már, – itt a másik part sok ezer kilométerre van s egy másik földrészé. S ha erő képzetét kelti az óceán, akkor azét az erőt is, amivel valaha emberek nekiindultak, kis hajókkal rajta elsősízen átkeltek, ócska kis repülőgépekkel fölötte átrepültek. Az óceán az emberiségnek más távlatokat ad, mint a mi, tavak mellé szűkült világunk. S ezt az erőt kellett éreznem újra meg újra Debussy művében is – nemcsak a vállalkozását, megszólaltatni, hanem azt is, hogy „meg is csinálni”. Pedig csak elítélni tudnám, ha valaki programként tűzné ki zenében megeleveníteni a szél örökös sívítását, a hullámok csapkodását, ezernyi sok színű cseppre foszlását, a sós, párás képet, a parttalanság, a magány érzetét.

Zenéjében – mint Proust művében is – talán leginkább az hat, hogy egy-

képpen érzem egykorinak, nosztalgiákat keltőnek és mainak, ma is aktuálisnak. Nem az örökké aktualitás, a nagy remekművek értelmében, mint ahogyan örökké azok akár Mozart, akár mások, így Brahms művei – hanem mert itt valami kezdődött is, ami még nem ért véget. Ami Debussynél szól, az nekünk, ma és továbbélőknek is szól, valamiféle aktualitással. Mi ez, nem tudom. Hangzások, szerkesztés, zenei eszközök? Atmoszféra? Mindenesetre azt árulja el, hogy a műveknek legalább annyira fontos a szerkesztésük, mint a témájuk. Ha képzetekre, témára gondolnék, és Debussy-re – éppenséggel szép, szakállas, bús férfifejére is – akkor nekem elsőnek talán Proust mondain világa, a letűnő „belle époque”, Madama Swann szalónja, az okos, a művelt, jólétben, eleganciában élő, de már előre is látó nagyvilági élet juthatna eszembe. Amilyenekben Proust forgolódott, ott a világ – Párizs – közepén, s aminek szélén az impresszionista, majd postimpreszionista festők tengődtek, amikor Párizs fásoros, omnibuszos avenue-i már régen készen voltak, s meg is festették őket. Sőt még újabb dolgok készültek, tudományban, kényelemben. Az Eiffel-torony állt, Metro-jukat akkoriban kezdték építeni, a Basilique du Sacre Coeur-t is a Montmartre tetején. Röntgenjük, központi fűtésük, csőpostájuk volt, gazdagoknak furcsa, ma újra kedvelt alakzatú automobiljaik. Párizs belseje mai képével mindenesetre ezt örzi, városként. Valami újulás magja tehát mégis volt már akkor itt – inkább mint Bécsben – s talán ez érződik – zenei eszközökkel Debussyében is? Ezt én sohasem tudnám megfejteni. Csak szeretem. S megnyugtató, hogy Bartók is szerette. Folytonosságot érzek általa.

Mégis, a melankólia! A Pelleas és Melisande-ban például, a legszebb operák egyikében, mindvégig. Ebben – Proust-hoz, Wagnerhez hasonlóan – a Meroving-i kor mélységéig lenyúló, talán oda vágyó, onnan mindenesetre merítő műben. Voltaképpen szakadatlan fájdalom cseng belőle, több órán és felvonáson át és mégis megunhatatlanul. Genthon István azt mondta röptiben Albinoni fájdalmasságára – „talán egy leány miatt”. Debussy-ében azért több lehet, akár Brahms-ében is, vajon nem szenvedhettek-e ők legalább annyira az ő akkor nyers, új, megváltozott világuktól, annak rohanva fejlődésétől, kétes értékeitől – mint mi nem egyszer a magunkétól? A városoktól, amelyek akkor dagadtak, az avenuektől, a boulevardoktól, amik akkor épültek, – a zajuktól, új-voltuktól, keménységüktől? Mindattól tehát, amibe most már visszapillantva értékeket látunk, amik csaknem nosztalgiákat keltenek, legalábbis erős atmoszférákat. S miért éppen a Meroving korig nyúlt vissza ő – egy városok nélküli, ősi korhoz – akár az „Egy faun délután”-jában – ő, akinek zenéjében már a keletkező újabb világé is megszólal? Azt hiszem meddő dolog zenében, még ilyen tapogatózva is értelmet keresni. A zene álomvilág, s mindenki úgy, annyit érez, hall benne, amit tud. Akár a városokban is. Elriasztót, vagy megbékítő, otthonosat, vagy idegent, s még hozzá mindezeket váltakozóan, – mikor mit. Mindenesetre, ha van, ha létezhet álomszerű zene, akkor Debussy-é számomra egészében az. Az idő feloldódik benne, akkor is, ha szólni lehet korához kötöttségeiről. „A tenger”, az „Egy faun délután”-ja, a „Pelleas és Melisande” másképpen lebegnek az időfelettségben, mint voltaképpen minden szép és ezért maradandó zene, – valamiképpen fogantatásuk lényegében, alkotójuk legbelső rezdülleteiben, vágyódásaiban. Olyan valakiében, aki, ha ma élne, kívül bolyongana a városokon, keresne valamit, ami felülemel rajtuk, és megvigasztalja időközön, korokon, embereken felüli fájdalmában, csaldottságaiban. Különös az, hogy amíg a rádióban zongorázását hallhattam – s ilyent még rádió hallgatásakor sohasem éreztem –, azt hittem csaknem, hogy álmodom.

(Folytatjuk.)

Hiába mondogatom

*Itt van a kő ideje,
az egykedvű fasoré,
a véget nem érő hóesése.*

*A félmúltban még áll a ház,
fut rá a láthatatlan inda,
fődik a semmiség levelei,
az álom pókhálói.*

Nincs, aki gondoljon rá.

*Hó, hó.
Homály.
Mindig csak alkonyat van
és egyetlen láb nem énekel a járdán.*

*Hiába mondogatom egy hegy nevét,
egy városét,
és hiába készülök,
hogy mindent elfelejtsek.*

Láttad-e?

Az integető kéz szomorúságát láttad-e?

*Az anyát,
aki egyedül maradt az állomáson?
Aki
ezután szüntelen a messzire futó vonatot látja,
amint fölötte a füst hófehér sóhaja száll;
aki
ezután ködöket hordoz magában;
csöndöt, ami már fél halál;
havas síkságok dőbbenetét;
magányt,
amit örjítővé tesz a félbeszakadt mondatok suhogó szele?*

Az integető kéz szomorúságát láttad-e?

KÖNYVEK, KÖNYVTERJESZTŐK ÉS OLVASÓK

A hivatalos adatok szerint Magyarországon 1945–1970 között 436 685 nyomtatott kiadvány [füzet, könyv stb.] jelent meg. Ha ezúttal figyelmen kívül hagyjuk, hogy Földünkön jelenleg *percenként* jelenik meg egy kiadvány, s azt, hogy Gutenbergtől 1945-ig sok millió könyv hagyta el a nyomdákat – az idézett hazai adat pusztán önmagában is: áttekinthetetlen könyvdzsungel *számszerű* érzékeltetése. Úgy tűnik, mintha e terület is komputer-igényessé vált volna.

Egyelőre főleg a katalógusokkal, bibliográfiákkal, szakjegyzékekkel s más segédeszközökkel felszerelt könyvtárosok, könyvterjesztők látják el az eligazítás, orientálás, informálás egy bizonyos, emberileg lehetséges – s így csekély – hányadát.

A könyvszakma [a továbbiakban főleg a könyvterjesztőkről szólok] értékes tagja a művelt, *olvasott* eladó. Bár egy év alatt, ha egy ember csak száz könyvet elolvas, az is jelentős teljesítménynek számít, de a könyvek körében otthonos, a fülszövegeket és szakmai közleményeket átböngésző könyves fogalmat alkothat magának olyan művekről is, amelyeket *nem* olvasott. Így aztán információforrássá válhat.

Az antikváriumok veteránjainak tájékozottsága és így tájékoztatási képessége néha misztikus eredetű adománynak tűnik. Ők ugyanis általában nem tartoznak az eltökélt, következetes olvasók körébe [az ilyenek többnyire fiatalok], különleges memóriájuk azonban a címek ezreit őrzi. A tartalom, az érték tekintetében is alaposan tájékozottak. Évtizedek során sokszázezer könyvet vettek kezükbe s úgy tudnak referálni róluk, mintha az *ujjukkal* olvasták volna őket. Bár többnyire csak magyarul tudnak, rejtélyes módon nem probléma számukra egy angol vagy egy spanyol könyv műfajának vázlatos meghatározása; ha vásárolnak, akkor feltehető keresettségükhöz igazodó áruk megállapítása. A netáni kételyeket koruk, tapasztalatuk és rendíthetetlen biztonságról tanúskodó magatartásuk együttes presztízse már csírájában elfojtja.

Sz. Gy. nem öreg antikvárius; még csak 40 éves. Hihetetlenül olvasott; egyebek között minden magyar nyelven megjelenő folyóiratot áttanulmányoz – a novellák kivételével; erre még ő sem képes. Műveltségén kívül memóriája segítségével intézmény lett belőle: a reference-szolgálat tőkélye, gyakorlatilag felhasználható csoda. Az emlékezőtehetség a könyves elengedhetlen erénye, de az ő emlékezőtehetsége szinte félelmetes; a felejtésre való képtelenség mérvét ölti.

Néhány tudományos munka hálás szerzője a sajtóban köszönte meg forrás-feltáró segítségét. Kis túlzással élve: a mai virágzó történelmi irodalom *társszerzője*. Alig akad történészünk, aki ne kapott volna tőle a dzsungel homályában már-már elveszett könyvekre, füzetekre, röpiratokra és kiáltványokra vonatkozó igen hasznos útmutatást.

Rendhagyó egyénisége – a „nagy” antikvárius hagyományos tartozéka – beilleszkedik a légkörbe. Az antikváriumokban magántudósok, mániákus gyűjtők, hobbik megszállottjai, felöltő manierizmusok bukkannak fel. Olyan emberpéldányok, akik mintha nem is az utcáról léptek volna a boltba, hanem mindig is ott tartózkodnának. Csak a polcokról, Dickens vagy Krúdy regényeiből kellett lekapaszkodniuk. A bolt egy-egy sarkában megáll az idő, akár a kolostorban. Furcsa figurák úgy mormolják rögeszméiket, akár a barátok a zsolozsmákat. A különcök és különcségek rezervátumában vagyunk.

Ebben a környezetben az immáron országos hírű Sz. Gy. – Abody Béla kifejezésével élve – „alapember”.

Az alkotókat magas szinten orientáló Sz. Gy. szélsőséges példa. Az átlag eladó is percenként kap próbázható kérdéseket, amelyeket nem a különység, hanem a reális szükséglet tesz fel.

Az alábbiakban következő igények a vásárló és az eladó közös problémáiként mindennaposak: az orientáció és tájékoztatás feladatait s azok megoldásának rendkívüli nehézségeit egyszerre jelzik.

„Mit tudnának adni az angol restauráció drámairodalmából? Mit ajánlana a korai gótikáról, a kibernetikáról, Thaiföldről, a szexuális és homoszexuális életéről, a németalföldi szabadságharcról, az élveboncolásról, Mária Lujzáról, a bőrbetegségekről, a XVIII. századbeli osztrák hadsereg tűzéréségéről, a fekete miséről, Zwingli hittételeiről, a családi jogról, Salvadore Daliról, a barkácsolásról és (súgva) az impotencia gyógykezeléséről?”

A könyvterjesztőnek mélységekig kell hatolnia, nem elég a felület, a „kurrens” ismerete. Tudnia kell, hogy a *Magyar titkokat* Nagy Ignác, *A hazai rejtelmeket* Kuthy Lajos, *A budapesti kalandot* Körörmendi Ferenc, *A balatoni regét* Herczeg Ferenc, a *Barnaby Rudgeot* Dickens írta és az utóbbi magyarul is megjelent a Kisfaludy Társaság kiadásában.

Tudnia kell, hogy a régi vármegyei rendszer legteljesebb, leghitelesebb képe részben Grünwald Béla Régi Magyarországában (történelem), részben Eötvös József Falu jegyzőjében található, hogy Bóka László Adyjának második kötetét hiába is keresné bárki, mert azt a szerző nem írta meg, így nem is adhatták ki. Tudnia kell, hogy az egyetlen alapos Deák-monográfiát Ferenczi Zoltán írta és azt a század elején adta ki a Magyar Tudományos Akadémia.

Tudnia kell, hol keresse Simmel, Tönies vagy Toqueville műveit. Nem szabad elárulnia, hogy ezek a tekintélyes nevek számára esetleg merőben *novumok*.

Ha valaki szórakoztató olvasmányt keres, az igénylő személyéből kell következtetnie arra, hogy vajon *miféle* könyv szórakoztatná. Rá kell jönnie, hogy az a könyv, amelyben a vevő előadása szerint „egy illető tiszt otthagyja a nőt, aki ezért vonattal megöli magát”: a Karenina Anna. Segítséget kell nyújtania egy középiskolásnak, aki forrásmunkát keres egy „Munkásábrázolás a XX. század prózairodalmában” című dolgozathoz. Nyelvtudás nélkül is találnia kell olyan angol irodalomtörténeti munkákat, amelyekre egy egyetemistának lenne szüksége, aki Swift politikai pamfletjeivel foglalkozik.

Ilyen szintű orientáló képesség az eladókkal szembeni követelményként – behajthatatlan. A mai reális követelmények szerényebbek; inkább mennyiségiek, mint minőségiek. Az elérhető cél: az előírt vagy csak a bolt tisztos funkcionálásához szükséges létszám betöltése. Ugyanis a biológia, vagyis az öregek kihalása és nyugdíjazása; a munkaerővándorlás, vagyis a legjobbak és az ígéretek távozása következtében a könyvterjesztés és a könyvtárosság a legtöbb városban „hiányszakma”. [A fizetés nem sok, de erről kár írni, hiszen számos példa arra mutat, hogy minden hiányszakma pusztán azért, mert az: előbb-utóbb fizetésemelést kap. S ez valamit segít.]

Az utánpótlás meglehetősen nehezen jelentkezik. Átlagát vagy – mondjuk – ideáltípusát az alábbiakban határozom meg, elsősorban a könyvterjesztés vonatkozásában: Húsz év körüli, érettségizett leány, igen alacsony pontszáma miatt nem vették fel az egyetemre. Introvertált, érzékeny, kevésbé praktikus, könyvszerető. Bolti tevékenységét az apátia határát súroló közöny, a vevőkkel szemben a se nem udvarias, se nem udvariatlan magatartás, főleg a *lényegi használhatatlanság* jellemzi. [Hiányszakmában van: tehát elbocsájthatatlan.] Valahogy olyan, mint aki inkognitóban jár, de megkívánja, hogy felfedjék azt. Mindenkinek észre kell vennie, hogy egyetemre predestinált lényt íme ide juttatott végzete. Sajnálatraméltó, hiszen szülei, rokonsága és baráti köre által követelt presztizs-rendszer *áldozata*, amely úgy véli, hogy az érettségi a fizikai munka alól való mentesség dokumentuma és egyben automatikus belépő az egyetemre. Az egyetem pedig diplomát ad, az ember a diplománál kezdődik, akár a régi arisztokrácia körében a bárónál.

Azért lépett be eladóként a könyvesboltba s azért lézeng ott a tartós ideiglenesség állapotában és közérzetében, mert a „kulturális szakmát” az *aránylag elviselhető kényszertoglalkozások* körébe sorolja a környezete. Főleg azért lép ki egy éven, fél éven belül, mert igen hamar rádöbben: *kultúra ide vagy oda, mindentéle bolti dolgozó társadalmi presztízse alacsony*. Az egyén kilép, a típus marad s a szakma szintjét meghatározó többségbe kerül, még akkor is, ha az új eladók egy része használható, sőt további kedvező perspektívákat sejtet.

A presztízzsel kapcsolatos előbbi helyzetértékelés pontos. A „könyvterjesztés” nem más, mint a kultúra szakrális jellegét őrző, a profán képzeteket elhárító hivatalos kifejezés. Így is írják, de úgy ejtik s főleg úgy értik: kereskedelem. A mindennapi tapasztalat bizonyossága szerint a könyveket az állami boltok pénzért adják, s nem ingyen terjesztik, mint egykor a lelkes emberek az illegális röpiratokat. A terjesztő vállalatok általában haszonnal szokták zárni a naptári évet, nyereségrészesedést fizetnek ki a dolgozóknak; azok jövedelmének egy része forgalmi jutalék. [A közkönyvtár ingyenes, semmi köze a kereskedelemhez, így dolgozóinak presztízse valamivel magasabb a bolti eladókénál.]

A bolti eladó társadalmi megbecsülésének alacsony fokát főleg a történelmi hagyományok, vagyis a kereskedelem és a kereskedő megítélésével kapcsolatos diszsentroid képzetek határozzák meg. Természetesen a forma a Horthy-rendszerhez képest módosult. A mai bevett illemrendszer előírásai – figyelembe véve a népi demokratikus állam tényét – tiltják, hogy bármely foglalkozás képviselőivel szemben érzett felsőbbrendűségünknek *nyílt*, megalázó kifejezést adjunk. Hozzávéve azt is, hogy egy könyvesboltban – amelyet általában a nagyközönségnek csak egy műveltebb töredéke keres fel – jóval kevesebb konfliktus-helyzet adódik, mint például a Közértnél. De az általános szemlélet szerint a könyvterjesztőre nem az jellemző, hogy *esetleg* magas kulturális szakképzettséggel rendelkezik, hanem az, hogy kiszolgál, csomagol, blokkot ír. Társadalmi presztízse magasabb a közértésénél, alacsonyabb a kezdő adminisztrátorénál.

A presztízis fogalmának mélyebb megértéséhez talán hozzásegít C. Wright Mills amerikai szociológus két megállapítása. Az egyik szerint: „A presztízshez legalább két személy kell: az egyik, aki igényli, s a másik, aki eleget tesz ennek az igénynek.” A „másik” meghatározás rámutat arra, hogy a presztízis igen gyakran *irracionális* tényezőkhöz alapul.

A kereskedelmi dolgozó – vagy bármely közhasznú tisztességes foglalkozást űző ember – lebecsülése természetesen irracionális. Ugyanakkor *reális* közgazdasági tényezőként jelentkezik. Majdnem valamennyi hiányszakma [a napilapok betöltendő állást ajánló apróhirdetéseit kitéve] *alacsony* presztízssű.

A könyvszakma bizonyos tekintetben speciális, és így nem alaptalan az a netán felmerülő kérdés, hogy vajon a szakma dolgozóinak irracionális társadalmi leértékelése – nem a képzetlen, közönyös eladók *racionális* értékelése?

Helyhiány miatt csupán három megtörtént eseménnyel igyekszem ennek ellenkezőjét bizonyítani.

Antikvárius kollégám [tíz esztendeig dolgoztam eladóként az ország legnagyobb antikváriumában] nyugdíjba-menetel után felkereste a boltot és ott találkozott egy orvossal, akit még maszek-korából jól ismert, az idők során számos ritka könyvet szerzett neki; ezen keresztül és másképpen is csaknem baráti viszonyban álltak, évtizedeken keresztül hetenként találkoztak.

Az orvos: Mi van magával, X. úr? Hetek óta nem láttam.

A kolléga: Nyugdíjba mentem, főorvos úr. [Egy régi típusú kereskedőnek minden orvos főorvos, majd minden pedagógus igazgató, majd minden értelmiségi doktor.]

Az orvos: Nocsak. [Rövid megfontolás után.] Akkor hát, azt hiszem, én vagyok az idősebb... szervusz.

Egykori boltvezetőm – aki jelenleg igen előkelő, magas presztízssű kulturális funkciót tölt be – elmondta, hogy azok, akik egykor boltvezetőként *nem* tegezték,

amióta „pozicionált”, még akkor is felajánlják – szabályellenesen – a tegeződést, ha történetesen fiatalabbak nála.

Egykori boltvezetőm, ismert nevű regényíró. Jogi doktorátusa van. Az ország egyik legjobb könyvszakembere. Elhalt apja nevének ma is kitűnő csengése van a tudományos életben.

Példáim azért kapcsolódnak a tegeződés nevetséges, mindenképpen marginális formaságához, mert az éppen olyan dzsentroid hagyomány, mint a kereskedelem lenézése. S akármilyen nevetséges, akármilyen marginális, mégiscsak egy bizonyos társadalmi körbe való befogadás, a körön *belüli* viszonylagos demokratizmus egyezményes társadalmi kifejezője.

De még a tegeződés sem mindig *igazi* befogadás. Kolléganőmet például tegeztek magasállású férje kollégáinak rátarti feleségei. Majdnem elhitte, hogy e „háztartásbeliek” egyenrangúnak tekintik, egészen addig, amíg megdicsérték:

– Rajtad sem látszik drágám, hogy boltban vagy kiszolgáló.

Minden könyves előbb vagy utóbb direkt vagy indirekt értesülést szerez társadalmi megbecsülésével, pontosabban annak hiányával kapcsolatban. Az *elutasított* presztízs-igény légszomjat, rossz közérzetet eredményez. Ha úgy vesszük, akkor Fejes Jóestét nyár, jó estét szerelem című tv-játéka – és sokan csak ezt a vonását vették figyelembe – nem egyéb, mint egy leértékelt foglalkozásból [a főhős a munkáshatalom idején géplakatos!] való, patológikus eszközök segítségével végrehajtott *kitörési kísérlet* története.

Ferge Suzsának a Valóság 1971. évi 11. számában megjelent tanulmánya tudományos kutatás eredményeként arról számol be, hogy a könyvesbolti dolgozóknál vagy könyvtárosoknál jóval magasabb presztízsű pedagógusok és újságírók jórészenek önértékelését jelentős mértékben zavarja a kívánatosnál vagy a megérdemeltnél jóval *alacsonyabb* társadalmi megbecsülésük. Aligha lehet arról szó, hogy a könyveseknél, pedagógusoknál, újságíróknál eluralkodott a társadalmi hódolatot igénylő beképzeltség vagy pedig alacsony presztízsük tudata kollektív hallucináció eredményeként jelentkezik.

Ugyanekkor [s ez meglehetősen irracionális jelenség] maguk az érintett, a kultúrával mindenképpen összefüggő *hivatások* nem lebecsültek. Legalábbis ez tűnik ki abból, hogy a tanulás a társadalmi mobilitás legfontosabb eszköze, az osztályzatokért folytatott harc vérre megy, s egyes lapok sokszázszézes példányszámban fognak. A kulturális érdeklődés [vagy mondjuk, a könyvkultúra] emelkedő tendenciáját pedig mindenekelőtt a könyvterjesztés forint-adatai bizonyítják, az eladásai, még akkor is, ha ezek az árak emelkedésétől nem egészen függetlenek.

A kulturális presztízs-igények fokozódása pedig a kulturális érdeklődés izmosodásának egyszerre egyik bizonyítéka és részmagyarázata.

Néhány antikváriumi tapasztalatom – hitem szerint – bizonyító erővel bír.

Az antikváriumi dolgozók mindennapos élménye – tehát inkább sablón, mint epizód – az ilyenforma párbeszéd.

Vevő: Copperfield Dávidot kérném. Dickenstől.

Eladó: Magyar, angol vagy német nyelven?

Vevő: Nekem mindegy, hogy milyen nyelven, de most talán jobb lenne magyarul.

[A vásárló valószínűleg csak magyarul olvas. Viszont a nyelvtudásnak nálunk ma már tekintélye van.]

A vásárlás indokolása a könyvesboltban is gyakran szükséges információ. A *szükségtelen* indoklás gyakran úgy hat, mintha a vásárló a felmerülhető gyanú elhárítása céljából alibihez folyamodnék.

Kétségtelen például, hogy sokan azért vásárolnak angol nyelvű krimi, hogy nyelvtudásukat bővítsék, vagy hogy kikapcsolódjanak. Am ha ezt *közzlik* is az eladóval, az arra vall, hogy érzésük szerint a krimifogyasztás mentségre vagy magyarázatra szorul.

Igényesebb [hiszékenységre-igényesebb] alibi, amikor a vásárló el akarja hitetni az eladóval, hogy nem azonos önmagával: a tulajdonképpeni vásárló egy távollevő

személy, ő pedig csak annak megbízottja. Courts-Mahlert és hasonlót „öreg néninek” szoktak vásárolni. Aki akt-albumot keres, az „vidéki nagybácsi” megbízásából, szíveségből lép a boltba.

Az utóbbi alibi gyakorisága, meglepő egyöntetősége alig magyarázható. Legföljebb azzal a köztudott ténnyel, hogy az idősebb korosztály – akár a kártyás, akinek a pénze hamarabb fogy el, mint a játékkedve – jobban érdeklődik a meztelen képek iránt, mint a fiatal férfiak. Az alibi tehát a valószínűséget sűrolja.

Gyakran előfordul, hogy az erotikus ponyva címét – akár a fogamzásgátló szert vásárló szemérmes nők a patikában – az eladó fülébe súgják. Van, aki súgás után hangosan hozzát teszi: főnökének, barátjának, házmesterének, vagy az elmaradhatatlan vidéki nagybácsinak van rá szüksége. Ő maga kezébe se vesz ilyen szemetet. Éppen azért kéri, csomagolják azt vastag papírba. (Nem csomagolják, a bolt nem tarthat ilyesmit.)

A mentegetőző indokolás, az alibi egy *vadidegen* ember rosszállásának elhárítására irányuló igyekezet, amelyben *nem a groteszk elem a felöltő*. Sokkal inkább az, hogy az esztétikai értékrend bizonyos szintű ismeretét, sőt eszentül tiszteletét tükrözi, ha valaki „nem vállalja” azokat a könyveket, amelyek nem illeszthetők az értékrend tág kereteibe.

A magas értékszintet – Kantot, Lukácsot, Proustot, Thomas Mannt – az apró jelek megbízható tanúsága szerint büszkén, sőt elismerésre számot tartóan vállalni – ennek a viselkedési formának másik oldala. Úgy tűnik, a „vidéki nagybácsi” egyáltalán nem érdekli Kant.

A kulturális presztizsét óvó ember bolti viselkedése következetességet, beidegzettséget tükröz. Egészen nyilvánvaló, hogy az antikváriumban *ugyanúgy* viselkedik, mint megszokott társadalmi közegében.

A közönség egy bizonyos, személyileg nem mindig meghatározható hányada nem önmagának, hanem *másoknak* vásárol könyvet, de abban az értelemben, hogy „nehéz” munkákat azért tesz könyvespolcán feltűnő helyre, hogy azokat vendégei óhatatlanul megpillantsák.

Egy 4–500 kötetes nivós könyvtár a közepesen meggyőző erejű státusz-szimbólumok közé sorolható. Tulajdonosának izléséről, tájékozottságáról tanúskodik. Nem minden esetben, de elég gyakran kulturális presztizs-igény materializálódása.

A kiscsoportnak, a mikro-közvéleménynek jelentős része van abban, hogy a könyvtár nivós. Láthatjuk a Balzac-sorozatot, Dantét és Homeroszt. Szép bőrkötésben. A magyar könyvpiac inkább kurrens, mint klasszikus, de tagadhatatlan értékeivel együtt.

Aki ismeri a házigazda valóságos igényeit, szellemi profilját és potenciáját, az tudja csak, hogy a könyvtár „őszinte” avagy a könyvek egyrésze: *fel nőttek kötelező olvasmánya*.

A kötelező olvasmányokat pedig az értéktisztelet és a változó divatáramlatok együtt jelölik ki. Hogy mi az érték s mi a követendő vagy tisztesen követhető divat, azt – a véleményirányítóval az élén – a kiscsoport határozza meg.

A véleményirányító foglalkozása többnyire távol áll az irodalomtól. Mondjuk nagyvállalati osztályvezető, orvos vagy „külkeres”. Sok esetben személyes kapcsolatban áll írőkkel, kritikusokkal, irodalmárokkal. [Minden irányító irányított is egyben; a szükségyszerű, sőt gyakran üdvös korrekciók beleértendők.] Folyóiratokat olvas, esetleg nemcsak magyarul. Gyakran izlése is, svádája is van. Néha *csak* svádája. Általában érdemes őt követni. Fejes *Rozsdatemetőjének* híre már megjelenése előtt kiszivárgott. A véleményirányítók biztosították, hogy beszéltek, sőt vitatkoztak egy kéziratról, amelyet jó ha egy tucat ember olvasott. Mailer *Meztelenek és holtaikj*át néhány százan eredetiben olvasták. Prognózisuknak volt némi része a könyv sikerében. Ha a vásárlók közt három tekintélyes embernek tetszett egy adott új könyv – mérget vehettünk rá, hogy két hét múlva hiánycikk lesz belőle. A könyvek egy részét a „kulisszák mögött” adják el olyan emberek, akik ezért nem kapnak jutalékot.

A kiscsoport a dzsungel egyik iránytűje. S nem is akármilyen, mert azokat, akik igényt tartanak kulturális presztízszükre (vagy körük esztétikai rosszallásának megakadályozására) úgyszólván rákényszeríti a *minőségi* vásárlásra, olvasásra. Főleg azért, mert bizonyos értelmiségi körben az irodalom gyakori téma. Az egyént a társalgás folyamatosságának fenntartása rákényszeríti véleményének megfogalmazása után a hozzászólásra.

A közvélemény értékrendje – ha úgy vesszük – kiscsoporti vélemények összegzése. Színvonala attól függ, hogy milyen mértékben igazodik a reális értékrendhez.

A fentiekben vázolt viselkedést nem egy ember izlésterror következményeként jelentkező konformizmusnak minősíti. A vélekedés vitatható. A konformizmus meg- és elítéléséhez tudni kell, hogy *mihez, kihez* konformizálódik valaki. Szubkultúrához vagy igazi értékekhez? Művelt vagy műveletlen emberekhez? A konform egyén álláspontot adott fel, vagy végre életében először álláspontot *kapott*? A mostanában gyakran használt „izlésterror” gyanús fogalom és fogalmazás. Aki ír vagy beszél róla, az többnyire *az övével ellentétes* izlés társadalmi befolyása ellen protestál.

Konformizmus és terror ide vagy oda – az értékes művek meghatározhatatlan, de feltehetően jelentős hányada nélkülük nem kerülne be a kulturális vérkeringésbe. Akárhogyan minősítjük e kiscsoporti viselkedést: ha valaki kulturális tájékozottsága révén társadalmi megbecsülésre tehet szert, arra mutat, hogy társadalmunk egyik szelete többre becsüli a kultúrát, mint azt a gyakran felületes látszat tudni véli.

A kulturális presztízsz elérésére irányuló törekvés általában nem *külön* verseny. Szoros összefüggésben van – mint azok kiegészítője – más, lényegesebbnek tűnő presztízsz-törekvésekkel.

Egy nagyvállalati osztályvezető vagy egy orvos például kétségtelenül státusa jogán igényli a társadalmi megbecsülést. Am ambiciózus emberként újabb, mássíki igényt jelent be. Azt akarja, hogy *irodalmi műveltséggel rendelkező* orvosnak vagy osztályvezetőnek tartsák.

Hangsúly még ebben a vonatkozásban is a társadalmilag megbecsült foglalkozáson, az előkelő státuson van. A műveltség csupán díszítő elem.

Természetes, hogy a presztízsz-foglalkozás [többnyire szellemi munka, amely magas jövedelemmel s gyakran az emberekkel való rendelkezés lehetőségével párosul] csak úgy kaphat társadalmi rangot, ha ugyanakkor nagyjából presztízszmentes foglalkozások is léteznek. Egy olyan utópisztikus társadalomban, ahol nincs foglalkozási rangskála, ahol mindenkinek van presztízse, ott tulajdonképpen *senkinek sincs presztízse*. Történelmi példával élve: a nemesség fogalmának értelmét a nem-nemesek léte adja.

A tapasztalat szerint a megalomániások és a sztoikus filozófusok kései követőinek elenyésző kivételével a társadalmi megbecsülés majdnem minden ember természetes igénye, amelyet benyújt, de igen gyakran *elutasítják* azt. Nem meglepő, hogy sokan vándorolnak át olyan foglalkozásokba, amelyek az előzőnél alacsonyabb jövedelmet, de valamivel magasabb presztízst biztosítanak. A kilépő könyvterjesztők úti célja többnyire a könyvtár vagy az iroda.

A presztízstudat hatása a könyvszakmában kettős. A kulturális presztízsz fokozza a keresletet. A szoros értelemben vett társadalmi presztízsz pedig nehezíti a kereslet kielégítésének lehetőségeit. Éppen akkor, amikor a szinte áttekinthetetlen könyvpiac egyre inkább megköveteli az informálás és orientálás fontos funkciójában a *minőségi* munkaerőt.

Talán paradoxonnak tűnik, de a tömegközlelési eszközök könyveket ajánló „üzenei”, [amelyek elől alig tudunk kitérni, s alig tudjuk őket emlékezetünkben tartani] nem csökkentik a pult mögött álló „személyi tényező” funkciójának fontosságát, sőt *növelik* azt. Mert hiszen ha a könyvpiac: dzsungel, akkor a könyvekre vonatkozó szóbeli, írásos és képi információ a szakszerű vagy népszerű kritikai elemzéstől, a rövid, csupán tartalmi jellegű ismertetésig – óhatatlanul ugyancsak dzsungel. S számos jel mutat arra, hogy a közönség jórésze igényli a tájékoztatás bőségében való tájékozódást, az eligazítások sűrűjében való eligazodást.

Példaként említhetném a Kritika 1972. évi 3. számában megjelent *Öt munkás véleménye* című írásban Zsudi István nyilatkozatát, akit érdekel a történelem, „de nem túlságosan nehéz feldolgozásban”. Amint elmondotta, nemrég megvásárolt „egy tudományos könyvet a két világháború közötti magyar diplomácia egy rövid korszakáról. Tévedés volt, szakembernek való. Ha tájékozottabb és műveltebb eladók volnának a könyvesboltokban, meg lehetne velük beszélni előzőleg. De hát tapasztalataim szerint nem ez a helyzet. Kislányok, kiszolgálják a vevőt, de nem tudják eligazítani, irányítani.”

Joggal feltételezhető, hogy a nyilatkozó kapott valamiféle, a szóbanforgó könyvre vonatkozó „üzenetet”. Ám az nem tartalmazott annak *szintjére* vonatkozó információt. Kiegészítő információra lett volna szüksége, de – a vásárlók jórészevel együtt – nem bízott abban, hogy a tapasztalatlan eladótól megkaphatja azt.

Pedig a *rátermett* eladóhoz (aki egyébként gyakran „kislány”) sokféle szempontból teljes bizalommal fordulhat a vásárló, még a tapasztalatlan is. A könyves szakmai becsülete például nemigen engedi meg, hogy tudatosan ajánljon olyan művet, amelyből – feltehetően – kevés öröme telik majd az olvasónak. A közvélemény egységes s többnyire indokolt elutasításának következményeként a könyvkereskedések raktárainak polcai szinte roskadoznak azoktól a példányoktól, amelyeket a szakmai nyelv inkurenciáknak minősít. A kereskedelmi érdek, a forgalmi jutalék, esetleg a célpremiüm arra késztetné az eladót, hogy éppen a tájékozatlanok nyakába varrja ezeket a könyveket. A szakmai becsület – ami az adott esetben a *kulturális érdekl*lel azonos – majd mindig visszatartja ettől. Nem is próbálkozik a lehetetlennel, azzal, hogy az íróasztal mellett eleve elvesztett csatákat a pult mögül megnyerjen.

Tehát a vásárlóval szolidáris. Ismeri ízlését, igényét, amely jóval egységesebb az elutasításban, mint az elfogadásban. Nem nézi *kívülről* a vásárlót; a könyves *nem* különálló, zártrendű elit-csapat tagja. Az irodalmi közvélemény viszolygásai és előszeretetei nem hagyják őt érintetlenül. A maga viszolygásaira és előszereteteire ismer bennük. Vagy pedig a csaknem állandó, valamint a gyakran változó ízlésáramlatok erős sodra magáévá ragadja őt is.

A tapasztalat szerint nemcsak az eladó tájékoztatja és befolyásolja a vásárlót; az állandó közvetlen kapcsolat körülményei között a vásárló is az eladót. Ebből pedig talán önként adódik az a gyakorlati síkján is hasznosítható következtetés, hogy a könyvesbolti eladók és könyvtárosok körében végzett tudományos szintű közvéleménykutatás az, amely legjobb – hozzávetőleges – képet tud adni a vásárlók tényleges igényeiről. S ezzel is hozzásegítené könyvkiadásunkat ahhoz, hogy megszabaduljon néhány makacs illúziótól, téves előfeltételezéstől és úgyszólván szentesített gátlástól. Anélkül, hogy megsértené kultúrpolitikánk főbb irányvonalait.

Újra hangsúlyozom: a könyvesbolti eladó – a „termelés” és a „fogyasztás” közötti híd, *mindkettő* tájékoztatója – a kultúr-információs struktúra egyik kulcsembere. Ám funkciójának fontossága és társadalmi megbecsülése között szakadék tárog. Ördögi körhöz értünk, mert a jogos presztízs-igény megtagadása elriasztja e területről a rátermetteket és azok egy részét, akikben a rátermettség ígérete rejlik. A „minőségromlás” következtében az eladó presztízse természetesen nemcsak tovább süllyed, hanem ezenfelül megokoltnak is tűnik.

A diagnózis e téren is könnyebb a terápiánál. Vajon hogyan lehet rávenni a társadalmat arra, hogy megbecsüljön egy olyan foglalkozási ágat, amelyet eddig nem becsült meg? Vajon hogyan lehet rávenni e foglalkozási ág képviselőit, hogy mondjanak le presztízs-igényükről, ha jól ismerjük azt a lélektani alaptörvényt, amely szerint önbecsülésünk jelentős részben mások irántunk tanúsított megbecsülésének függvénye?

A személyes tájékoztatás, eligazítás színvonalának hanyatlása – s ez még inkább aláhúzza a tárgyalt kérdés fontosságát – természetesen főleg a kevésbé képzett vásárlót érinti; azt, aki nem mozog elég otthonosan a könyv- és információs dzsungelben s akinek az irodalmi közvéleménybe való integrálásáról oly sok szó esik.

A DERÉKHAD ÍRÓI

ÉRTELMISÉGI ÖNKERESÉS

A derékhad íróinak egyrésze értelmiségi-kispolgári környezetből érkezett, élményeik, tapasztalataik is ezekhez a rétegekhez fűződtek, nem véletlenül az ő helyzetük sorsuk vizsgálatában vállaltak feladatokat. A magyar értelmiség és kispolgárság eléggé megosztott volt a felszabadulás idején; a konzervatív és jobboldali ideológiák, a polgári liberalizmus, a szociáldemokrácia és a marxizmus vonzása-vállalása viszonylag éles határokat húzott e rétegeken belül. Az újjászülető irodalomnak egyaránt feladata volt az, hogy feltárja az értelmiségi-kispolgári rétegek belső tagozódását, belső ellentéteit, s hogy segítsen megkeresni ezeknek a rétegeknek az új társadalomban betöltendő helyét. Hogy önvizsgálatot tartson, s orientáljon a szocializmus vállalása érdekében. Amikor tehát az értelmiségi-kispolgári környezetből származó írók a derékhadhoz csatlakozva keresték helyüket, adott volt számukra a feladat: ezt az értelmiségi önkeresést és orientációt kellett szolgálniuk. Feladataik és lehetőségeik azután a hatvanas években sokasodtak meg csak igazán. Az értelmiséggel, főleg a szocialista társadalomban élő értelmiséggel foglalkozó regények megszabadultak a sematizmustól, hitelesebben és vallatóbb őszinteséggel szólhattak az értelmiség önkereséséről, tájékozódásáról és a szocialista társadalom belső konfliktusairól.

Az értelmiség nagy része még a felszabadulás előtt nevelkedett, világképét egy korábbi történelmi korszak szabta meg. Múltja szervesen beépült jelenébe, tájékozódását, vonzalmait gyakran a régi tapasztalatok határozták meg. Ábrázolásukban fokozottan kellett érvényesíteni Lukács Györgynek azt a tételét, amely a múlt fontosságára, az átmeneti korban élő hősök tudatának átmeneti jellegére figyelmeztetett. Az ötvenes évek irodalma azonban gyakran adós maradt ennek az „átmenetiségnek” a vizsgálatával, s nem világított rá arra, hogy a múlt miképpen szövi át az értelmiség jelenét, mai közérzetét, mai konfliktusait. Az értelmiség helyzetét vizsgáló regények közül azok értek el tehát sikert, amelyek figyelembe vették az átmeneti állapotnak ezeket a belső összefüggéseit. Elsősorban Boldizsár Iván, Palotai Boris, Bárány Tamás és Nemes György regényeire gondolok. Boldizsár Iván széleskörű tapasztalatok birtokában és kiterjedt szépirodalmi tevékenységet folytatva (regényei mellett igen népszerűek riportkönyvei, útirajzai és színművei is) foglalkozott a magyar értelmiség sorsának és világképének változásaival (*Reggeltől reggelig, Születésnap, Az éjszaka végén*).

Palotai Boris a magánélet: a családi, szerelmi, emberi kapcsolatok mozgásában ragadta meg az értelmiségi réteg életének korszakos változásait. *Ünnepi vacsora* című regénye a sematizmus ellen folytatott küzdelem egyik fegyverténye volt, *A madarak elhallgatnak* és *A férti* című könyvei pedig a fasiszmus és a háború emlékével küzdöttek meg, az emberség megőrzéséért folytatott harc drámáit ábrázolták. Palotai Boris a jelenben továbbélő múlt rejtett hatását vizsgálta; az emberi személyiség körzetében, vagyis a lélektani szférában kutatta fel a súlyos történelmi tragédiák következményeit.

Bárány Tamás ugyancsak a magánélet körében mutatott rá a történelmi változások belső konfliktusaira (*Csigalépcső*). *Apátlan nemzedék* című regényében pedig saját értelmiségi generációja sorsának összegező felmérésére vállalkozott. Egy érettségiző osztály diákjainak tájékozódását, útkeresését, szétszóródását és időnkénti találkozásait írja le. Jó alkalom ez arra, hogy nemzedékének politikai és emberi típusait vizsgálja, értelmezze: a kalandor jellemű fasisztától a baloldali mozgalmakban részt vevő humanistáig és a kommunista forradalmárig terjednek a változatok. Az egykori diákközösség útja történelmi fordulókön át vezet, sorra feltetszenek a háborús készü-

lódés, a fasiszta rémuralom, a felszabadulás, a „személyi kultusz” és az 1956-os események képei. Bárány a nemzedék regényét akarta megírni s egy összeütközésekkel terhes történelmi korszakkal akart számot vetni, művében a derékhad nagyobb igényessége van jelen.

Nemes György több évtizedes újságíró, szerkesztő tevékenység után már a hatvanas években vált sikeres regényíróvá. A közelmúlt tanulmányai és a napjainkban felvetődő társadalmi-morális problémák foglalkoztatják. Az író a kor tanújának tekintti, akinek az a feladata, hogy hű és részletes képet adjon egy történelmi időszak és egy társadalom mozgalmairól, emberi konfliktusairól. A tanúvallomás igénye természetesen vezette érdeklődését a kor nagy fordulóihoz és válságaihoz, például *Tizenkét elbeszélés* című kötetének novelláiban. *Kánaán* című regénye az elsők között vetett számot a szocialista társadalom gazdasági fellendülésének következményeivel; *Egyetlen pillanat* című könyvében a közélet sodrába került kommunista értelmiség önvizsgálatára vállalkozott; a *Hálóban* pedig a művészeti világ belső vitáit, akadémikusok és újítók konfliktusait mutatta be.

Rajtuk kívül még sokan szolgálták az értelmiségi önvizsgálatot, a középrétegek helyzetével foglalkozó számvetést. Thury Zsuzsa *A jó fiúban* és a *Bűvös körben* ábrázolta az értelmiség különféle rétegeinek útját, magatartásformáinak változását; Hegedűs Géza egész regénysorozatban, az *Európa közepén* tizenkét kötetében vizsgálta a felemás hazai polgárság viselkedését, történetét; Erdős László a kommunista mozgalomba férközött karrieristákat leplezte le *Veszélyes művészet* című regényében, s a mozgalmi ember magatartását elemezte a *Szökevényben*. F. Rác Kálmán a párizsi magyar emigráció életéről festett tarka képet *Szent Mihály útja* és *Csak Párizsban történhetett* című könyveiben, Gera György *Pokoltánca* és Nemes László *Eltűnt Európája* a háborús időköt idézte, Palotai Erzsike *Igenje* a színházi világba, a művészértelmiség figurái közé vezetett, Rubin Szilárd *Szélvert porták*, *Földobott kő* és *Csirkejáték* című könyveiben pedig a vidéki kisváros patricius polgárságának hanyatlását mutatta be. Az új, már a felszabadulás után felnövekvő népi értelmiség sorsával elsősorban Mesterházi Lajos regényei (pl. a *Férfikor*) vetettek számot. De ezzel a témával foglalkozott Fehér Klára (*A tenger*), Reményi Béla (*Szembesítés*), Katkó István (*Félszívű apostolok*), Gergely Mihály (*Atlasz, mire rendeltettél?*) és Varga Imre (*Bicegő próféta*) néhány műve is. A derékhad írói terjedelmes anyagot gyűjtöttek össze, egész szociográfiai körképet adtak az értelmiségi-kispolgári rétegek múlt és jelen körülményeiről.

AZ IFJÚSÁG HELYZETE

A hatvanas évek a viták évtizede volt, s e vitákban egyre nagyobb hangsúlyt kapott az ifjúság helyzetét, magatartását és lehetőségeit érintő polémia. A fiatal nemzedék körében jelentkező világnézeti, etikai és akcelerációs problémák, valamint az az idő haladtával egyre sürgetőbb szükségszerűség, hogy a fiatalságnak kell „átvennie a stafétabotot”, kell folytatnia a szocialista társadalom építését, egész sereg vitát és nyilvános töprengést bontakoztattak ki az ifjúság körül. Ezekben a vitákban természetesen az irodalomnak is szava volt. Veres Péter megjegyzései, Kolozsvári Grandpierre Emil, Szabó Magda és Moldova György regényei mellett elsősorban a derékhad írói vettek részt a hullámzó polémiákban, igaz, legtöbbször nem epikus-szépirodalmi formában, hanem a publicisztika keretei között.

A vitában azonban néhány kitűnő irodalmi alkotás is hallatta szavát. Elsők között Vidor Miklós *Szökőár* című regénye, amely nyilvánvaló makarencói ihletéssel, minden didaktikus sallang nélkül beszél el egy kamaszbanda történetét. Ugyancsak kamaszközlő szól Cseres Tibor *Pesti háztetőkje*, amely megjelenése idején friss hangjával, életszerűségével hívta fel magára a figyelmet. Urbán Ernő *Árnyak és sugarak* című könyve egy fővárosi kamasztársaság, amolyan csinyektől bűncselekményekig jutó „galeri” történetét meséli el. Ennek a „közösségnek” ellenpéldáját a már említett cementgyári regény: *A nagy kaland* mutatja be, azoknak a fiataloknak a rajzában,

akik az alkotó munkában, a munkásszolidaritás etikájában keresik örömeiket és méltóságukat.

Ezekben a regényekben az ifjúsági rétegek egy-egy sajátos övezete nyert ábrázolást. A későbbiek folyamán azután már nem a szélsőségeket, vagyis nem a galérik kalandjaiban és a munka örömeiben feloldódó ifjú közösségek életét ábrázolta az irodalom, hanem a nemzedéki eltérések és ellentmondások leírására törekedett. Vagyis azt a másfajta világképet, erkölcsi meggyőződést és életvitelt kívánta felderíteni, amely már a hatvanas évek második felében terjedt el a fiatalok között. Elsőnek talán Palotai Boris népszerű kamasz-ábrázolásában: a *Zöld dióban*. Ez a regény az ifjúság körül zajló élesebb viták idején szólalt meg, s bár a fiatalok külön világát derítette fel, nem volt benne semmiféle nemzedéki elfogultság. Palotai Boris egyértelműen kamasz hősei mellé állt, azt bizonyítva, hogy a szertelen gesztusok mögött valójában az igazság keresésének, a saját világkép kialakításának szenvedélye lobog. Bárány Tamás *Velünk kezdődik minden* című regénye ugyancsak a fiatalok életfelfogását vizsgálja, a fiatalok és az idősebbek összeütközésének okait keresi. Kritikája két irányba vág; egyrészt az idősebbek felé, akiknek önzése, harácsolása jogos lázadásba hajtja a fiatalokat, másrészt az ifjabbak türelmetlen ultraforradalmisága felé. Az elsőők között próbálta leírni az új generáció egy részének őszinte lázadásból és észpadias türelmetlenségből szerveződött gesztusait. Erről a nemzedékről és erről a közérzetről – s a közérzet tragikus következményeiről – szól Bihari Klára talán legjobb regénye: a *Miért?* Ez a könyv arra keres feleletet, hogy egy jó körülmények között felnövekvő fiatal magyar lány miért vegyül el a nyugati hippik és beatnikék közé. A felelősséget vizsgálja, s arra is rámutat, hogy családi és iskolai nevelésünk gyakran nem tud vizsgálati eszményeket és célokat állítani a fiatalok elé. Vagyis a fiatalság problémáinak leírásától a társadalmi felelősség kritikus megfogalmazásáig jut el.

SZÁMVETÉS A TÖRTÉNELEMMEL

Közismert, hogy a hatvanas évek magyar irodalmának egyik középponti vállalkozása a történelmi számvetés. Erre a számvetésre a változó idő, a politikai konszolidáció és a szocialista társadalom alapjainak lerakása kényszerítette a tudományos életet, az irodalmat és a közgondolkodást. És aztán maga a számvetés is hozzájárult, hogy a társadalmi közérzet nyugodtabb, a politikai konszolidáció biztosabb legyen. A történelmi számvetés két irányban érvényesült: a munkásmozgalom és a nemzeti történelem közelmúltja felé. Nem véletlenül, hiszen mindkét terület felmérésében, értékelésében voltak zavarok. A magyar szocialista mozgalom közelmúltjából például akár a két háború közötti korszak mozgalmai ellentmondásai, torzsalkodásai, frakcióharcai, akár a „személyi kultusz” időszakának politikai torzulásai és bünei szembenézésre vártak. A nemzeti történelem pedig olyan önvizsgálatra és felelősségvállalásra intő problémákat kínált, mint a második világháború és a magyarság magatartása e háború eseményei között.

A derékhad mindkét feladat elvégzésében oroszánrészt vállalt. A magyar szocialista mozgalom és a nemzeti történelem összefonódását: az 1919-es proletárforradalmat és honvédő háborút Molnár Zoltán és Fábian Zoltán regényei dolgozták fel. Molnár Zoltán művei közül az *Egy vöröskatonai emlékei* kalandos közegben, *A verekedés* elmélyültebb összefoglalásban tekintett vissza 1919 emlékeire. Fábian Zoltán könyve: a *Déltől hajnalig* a magyar Vörös Hadsereg májusi szolnoki ütközetét idézte fel, felvillantva a történelmi esemény tipikus emberi sorsait és helyzeteket. Erdős László több regényben, legnagyobb erővel az *Egy éjszaka történetében* nézett vissza a munkásmozgalom illegális korszakára, e korszak konfliktusaira. A mozgalom negyedszázados történetének tanulságait igyekezett feltárni és megvilágítani. Ugyancsak a mozgalmi történet eseményei vannak jelen Major Ottó regénysorozatának, a *Magyar Atlantisz*nak néhány kötetében. A *Testamentum* a forradalmakat, az *Idők rostáján*, a *Megöszül a föld* és *A hetedik pecsét* a két háború közötti kort és a második világháborút mutatja be. Mindegyik kötetben kitüntetett módon van jelen a hazai munkásmozgalom története.

A „személyi kultusz” korszaka ugyancsak vallomásra és számvetésre készítette a derékhad íróit. Mesterházi Lajos írásai mellett Szeberényi Lehel *Lépcsők a felhőbe* című regénye a néptől elidegenedett bürokratizmust mutatta be, Palotai Boris *Keserű mandulája* pedig a szocialista törvényesség megsértésének témájához nyúlt. Az önkény szorításában vergődő emberi sorsokat ábrázolta, szerencsés művészi ötlettel nem az ártatlanul börtönbe vetett férfi, hanem az egyedül maradó, gondokba és megaláztatásba taszított asszony életét beszélve el. És ebben az övezetben talán még erőteljesebben tudta felmutatni a korszak tragikus eseményeit.

A történelmi számvetés másik nagy témáját: a magyarság háborús mulasztásának, felelősségének körülményeit, okait és következményeit elsősorban Cseres Tibor, Dobozy Imre, Fekete Gyula és Szeberényi Lehel dolgozta fel. Cseres *Hideg napok* című könyve elsők és sok vitát kavartva nyúlt hozzá egy olyan problémához, amelyről a legkülönbözőbb vélekedések, előítéletek és mítoszok forognak a közvélemény különböző köreiből. E mellett a híres könyv mellett Cseres még egy sereg novellában és néhány regényben kísérelte meg a téma feldolgozását. Dobozy Imre *Kedd, szerda, csütörtök* című kisregényében (a népszerű *Eljött a tavasz* című dráma epikus párjában) fejtette ki véleményét a háborús felelősség kérdéseiről. Dobozy nem csatlakozik azokhoz, akik a magyarságot a fasiszta háború hívének ábrázolják. Szerinte nem aktív tevékenység, hanem inkább passzivitás: a mulasztás és a tehetetlenség, a „nemzeti méretű dekkolás” okozta a nemzet hibás elhelyezkedését, rossz „történelmi reflexeit”. És ennek a passzivitásnak a körülményeire is rámutat: a 19-es forradalom leverésére, a trianoni békére, a negyedszázados elnyomásra és demagógiára. És az ellenállás elmulasztásának, az összeomlásra vezető téletlenségnek történelmi vétkeire figyelmeztet humoros formában *A tizedes* című kisregénye is.

Fekete Gyula magatartástípusok elemzése révén közelít a számvetés feladataihoz. *Ezeregyedik esztendő, Csördülő ég* és *Vallomás hajnalig* című regényei sorra jelenítik meg a személyében német-ellenes, ám tétlen és tehetetlen katonatiszt, a szélsőjobboldali demagógiától megszédített kispolgár és a sorsában tragikus, eszméiben azonban győzelmes ellenálló alakjait. E regények magatartástípusokat vizsgálnak, a vizsgálat nyomán azonban a történelem fordulataira vetődik fény; Fekete arra világít rá, hogy a hibás magatartások miként váltak egy történelmi méretű mulasztás motivumaivá. De magatartástípusokat vizsgálnak Szeberényi Lehel regényei: a *Jeromos, a kőfejű* és a *Tibike Tartaroszban* is. Az első az önállótlan és szolgálalkú kisember típusát ábrázolja, a – József Attila kifejezésével élve – „hol lehet altiszt, azt kutatja” mentalitást. A második hasonló magatartást leplez le: a történelem elől menekülő kispolgárt, aki azt hiszi, ki tudja játszani a fenyegető eseményeket, holott végül áldozatukká válik ő maga is. E magatartás-vizsgálatokban társadalomkritika, a nemzeti önvizsgálat igénye jelentkezik.

A háború számos regény, sokszor önéletrajzi elemekkel átszőtt történet témája lett. Említsük meg közülük Fábián Zoltán (*Ítélet*) és Sipos Gyula (*A senki földjén*) regényeit. A derékhad általában ebben a témában találta meg a számvetés lehetőségét, az önvizsgálat alkalmait.

A TÁRSADALOM ÖNISMERETE

Az imént emlegetett regényekből az új magyar társadalom önismerete bontakozott ki. És ez az önismeret, ez a társadalomkép nem nélkülözte a kritikai szempontokat sem. A sematizmus irodalma nem ismerte ezt a kritikát, hiszen egy problémák nélküli, idilli világot ábrázolt, s ha valamilyen gondot észrevett, azt a dolgozó nép és az osztályellenesség ellentétére akarta egyszerűsíteni. Holott a fejlődés nemcsak eredményeket hozott, hanem megoldásra váró problémákat is, az átmeneti társadalom gondjait. És ezekhez a gondokhoz (amelyek még egy szerencsésebb fejlődés esetén is elkerülhetetlenek lettek volna) még hozzájárultak a „személyi kultusz” torzulásai. Az ideológiai és politikai élet egyre inkább felismerte az átmeneti társadalomban termelődő belső ellentmondásokat, leginkább a hatvanas évek elején bekövetkezett konszo-

lidáció után. Ezek a felismerések ösztönözték kritikai állásfoglalásra az irodalmi életet.

Már az ötvenes években is jelent meg néhány olyan regény, amelyben a derékhad írói a társadalom gondjait, belső ellentmondásait mutatták be. Például Sarkadi Imre novellái, Palotai Boris *Ünnepi vacsorája*, Bárány Tamás *Csigalépcsője*, később Mestersházi Lajos és Cseres Tibor regényei. A derékhad újabb termése azután gyakrabban és teljesebb művészi érvényességgel hangoztatta ezt a kritikát. Így Urbán Ernő, Bárány Tamás és Nemes György regényei. Urbán *Irott malaszt* című könyve a bürokrácia és a korrupció fertőzése ellen tiltakozik. Voltaképpen egy riporteri nyomozás története, amelynek során egy világmegváltó szándékkal telített, naiv asszony – ahogy az író mondja: „szent örült” – kálváriájára derül fény. Arra, hogy a bürokratikus közöny, a protekcionista visszaélés, a hatalmaskodás miként teszi tönkre a jóakaratot. Vagyis olyan konfliktusra utal, amely az átmeneti társadalom jellegéből, morális bizonytalanságából ered.

Bárány Tamás *Város esti fényben* című munkája „álszociográfikus” regény. Am „esszeregénynek” is mondhatnók, amely a nyilvános gondolkodás révén térképezi fel a szocialista társadalom jelenlegi gondjait. Az író képzelt beszélgetésekben, fiktív riportokban mutatja be egy szocialista város életét. „Laboratóriumi” környezetet választ: egy új várost, amelynek lakossága az ország valamennyi táját és szociális réteget képviseli. Az ábrázolt képnek, a leírt gondoknak így általános jelentése van. Bárány az önkényeskedés, az anyagiasság és a korrupció példáit világítja meg. Az önző nyereszkedési vágy, a pénzimádat, az intrika, a protekció, a közöny és cinizmus fojtogató hálóként feszül a város életére, s az író azt keresi, hogy milyen erők téphetik szét ezt a hálót, milyen emberi magatartás és közgondolkodás teremthet egyensúlyt a társadalom és az egyén érdekei között. Vagyis ebben a regényben már az új gazdaságirányítási és elosztási rendszer problémái kapnak hangot és töprengő válaszokat. Bárány véleménye szerint a társadalomnak módot kell találnia arra, hogy a megnövekedett igények és a nagyobb szabadság ne visszaéléseket eredményezzen, hanem a fejlődés erőforrása legyen.

Nemes György regénye: a *Kánaán* ugyancsak a gazdasági fellendülés morális következményeivel, az ún. „fridzsider-szocializmus” mentalitásának veszélyeivel foglalkozik. Még a hatvanas évek elején nézett szembe a kispolgárisodás, a közéleti közöny fenyegetéseivel. *Tettenérés* című regényében pedig egy másik közéleti problémával: a hatalom és a felelősség viszonyával vet számot. Azt bizonyítja, hogy a hatalommal történő visszaélés miként rontja meg az emberi kapcsolatokat, a személyes boldogságot is. Katkó István *Szent Bertalan délutánja* című regénye hasonló problémára világít rá, csak egy másfajta látásmóddal: a szatira erejével. A bürokratává züllött egykori forradalmár arcképét festi meg.

A RIPORTREGÉNYTŐL A PARABOLAIG

Az új magyar irodalom kritikusai gyakran írnak arról, hogy a regény a legváltozatosabb alakzatokban jelentkezik. Hogy a hagyományos epikus formát a szociográfiai dokumentumregény, az esszeregény és a parabola egészítette ki. Az ötvenes években persze még nem volt ilyen gazdag a terep. Elsősorban két alakzat uralkodott: a publicisztikai elemekkel átszőtt riportregény és a hagyományos realista nagyregény. (Az más kérdés, hogy ezeket az egyébként funkcionálisban gazdag, a kor mondanivalóinak alkalmas keretet adó formát miként korlátozta a felülről sugalmazott torz esztétika és a sematikus gyakorlat.)

A társadalom korszakos változásait elsősorban a riport és a publicisztika elemeiből építkező regényalak közvetítette. Ilyenek voltak Sarkadi Imre, Cseres Tibor, Urbán Ernő, Doboz Imre, Szeberényi Lehel regényei. Ezek a regények a gyárban vagy a faluban végbemenő változások krónikáját adták, természetesen úgy, hogy a krónikaíró valóságábrázolását a publicista és politikus író szenvedélye egészítette ki. Ezeknek az írásoknak kétségtelenül van egyféle dokumentum-jellege, a művek a szociog-

ráfiával, az irodalmi riporttal, a szovjet irodalom népszerű műfajával: az „öcserkkel” érintkeznek. A hatvanas évek „tényregényéhez” azonban vajmi kevés a közülük: az esetek, történetek a hagyományos anekdotizmus kereteibe illeszkednek, az író mesélő kedve szövi át őket. Mindez a korábbi irodalmi népiesség (a Mikszáth-, Tömörkény-, Móricz-hagyomány) folytatásáról tanúskodik. Ezt a hagyományt jelzik a konfliktusok gyakran idillbe játszó megoldásai, a humoros előadás, a népies fordulatokat használó nyelv. Egy egész korszak regénytermése követte ezt a modellt.

A másik hagyományos alakváltozat: a nagyregény. Ez a forma a tizenkilencedik század realizmusának szerkesztő tradícióját követte, a Lukács György által kidolgozott „nagyrealista” koncepciót kívánta megvalósítani. A társadalom teljes képének vagy legalább egy övezet totális ábrázolásának, egy történelmi korszak megragadásának igénye mozgatta az írói vállalkozásokat. Az ötvenes években hivatalosan támogatott program volt ez a „nagyrealista” igény, sorra születtek a széles ívelésű regények, a trilógiák, a regényfolyamok (pl. Déry Tibor, Veres Péter, Sándor Kálmán, Illés Béla, Kolozsvári Grandpierre Emil művei). Közülük sok befejezetlenül maradt. A derékhad soraiból Hegedüs Géza és Major Ottó nevéhez fűződik a két legnagyobb vállalkozás. Hegedüs regénysorozata: a tizenkét kötetből álló *Európa közepén* egy értelmiségi generáció néhány tagjának sorsát, konfliktusát, különféle képpen alakuló pályafutását mutatja be. Egyszerre kíséri figyelemmel a társadalom szociográfiai térképét és a történelmi változásokat. Az ábrázolt időszak színesen, ügyesen feldolgozott, extenzív teljességű krónikáját kínálja ez a sorozat. Major Ottó *Magyar Atlantisz* című, eddig hét különálló regényt felölelő sorozata a millénniumi „békekortól” a felszabadulásig kíséri nyomon polgár- és munkáshőseinek életét. Major a regényciklus tágas ívelésű alakzatát dolgozta ki, egyszersmind azonban meg is akarta újítani a nagyrealizmus módszertanát, technikáját. Az elbeszélés folyamatát nem-epikus formákkal bontotta meg: monológokat, szimpoziószerű beszélgetéseket, naplót és esszé-szöveget alkalmazott. E mozaikos változatossággal is egy korszak totalitását akarta megragadni, fél évszázad nagyszabású freskóját akarta megfesteni.

A hatvanas évekre azután a riportregény és a „nagyrealizmus” formáit egyre inkább a lélektani regény, az etikai jelképek megteremtésének igénye és a modern intellektuális próza különféle eljárásai váltották fel. A korábban ható klasszikus hagyománnyal, a Móricz Zsigmond- vagy Nagy Lajos-művekből érkező hatásokkal szemben érvényesülni kezdett a Kosztolányi-, Tamási Áron-, Gelléri Andor Endre-próza befolyása is. Az egyoldalúan szovjet irodalmi orientációt a modernizmus, az egzisztencializmus és az abszurd vonzása egészítette ki. A közéleti érdeklődés áttételesebb módon: a lélekrajz, a magánélet, az etikai kérdések iránti figyelem közegében jelentkezett. Sarkadi Imre késői regényei (pl. *A gyáva*), Karinthy Ferenc új elbeszélései, Urbán Ernő, Palotai Boris, Bárány Tamás, Nemes György és Fekete Gyula regényei sora az emberi lélek és a morális problémák vizsgálata révén számoltak be az új társadalom korszakos változásairól, azokról a változásokról, amelyeknek az emberi tudat volt a terepe (pl. *Írott malaszt, A madarak elhallgatnak, Zöld dió, Csigalépcső, Velünk kezdődik minden, Kánaán, Egyetlen pillanat, A fiatalasszony, A falu szépe, A hű asszony meg a rossz nő*).

E lélektani és morális vizsgálat nyomán jött létre a derékhad egyik legjobb regénye: Fekete Gyula műve, *Az orvos halála*. Ez a regény egy köznapi, szürke élet súlyát és értékét méri fel. A modern irodalom ritkán ábrázolja az élet névtelenjeit, a közép-szerű embereket. Fekete Gyula érdeme, hogy éppen a névtelenségben, a köznapiságban rejtőző értéket kereste meg. Orvos-hőse „anti-hős”, egyszersmind tragikus alak. Tragikumát az adja, hogy néma helytállását még szűkebb környezetében sem jutalmazza megértés és elismerés. A regény ennek a jeltelen, és elismerés, nyilvánosság nélkül maradt életnek szolgáltató elégtételt. Az író annak a meggyőződésének ad hangot, hogy valójában az ilyen jeltelen sorsok, a névtelen milliók munkája viszi előre az emberiség ügyét. Elkerüli a didaktikus ábrázolást, nem beszél szocialista erkölcsről és emberről, hanem életre kelti ezeket a fogalmakat.

A lélektani-morális érdeklődés eredményeként létrejött formákat azután még számos egyéb alakzat egészítette ki. Megjelent a modern szociográfiai regény (Bárány

Tamás: *Város esti fényben*), a riportázs eszközeivel dolgozó dokumentum (Gergely Mihály: *Ez a mi korunk*), újra szerepet kapott a szürrealista technika (Tardos Tibor: *Tűcsök*), terjedni kezdett az epikus cselekmény kommentárokkal való lazításának módszere és az esszéregény alakzata (Nemes György, Major Ottó, Erdős László regényei, Fábíán Zoltán: *Íme, Európa* című útirajza). Új életre kelt a lírai útinapló műfaja (Füsi József: *Tengeri szél*, Devecseri Gábor: *Homéroszi utazás, Epidauroszi tücsökök szóljatok*) és a lírai-költői önéletrajz (Devecseri Gábor: *A hastelmetszés előnyei*).

És a derékhad formái, eredményei között is megjelent a történeti-társadalmi tapasztalatokat általánosító, jelképszerű fogalmazással dolgozó, filozófiai (történelemfilozófiai) vizsgálatra törekvő parabola. Ez a parabolikus jelentés öltött alakot Örkeny groteszkjeiben, Karinthy Ferenc kitűnő *Epepe* című regényében és Major Ottó „áltörténelmi” könyveiben (*Tiberius Justus, Nagy Heródes, Szent Kelemen vallomásai*). E regények mindegyike „pseudomemoár”; Major úgy tesz, mintha Tiberius Justus, Damaszkuszi Nikolaos, illetve Clemens Romanus pápa szavait, emlékezeit közvetítené. Valóban, kivételes tárgyi tudással és történelmi hitelességgel dolgozik. Krónikái látszólag történelmi regények ezért, de csak látszólag, valójában parabolák. A történelmi témák jó alkalmat adtak arra, hogy írójuk általános és korszerű kérdéseket: az egyes ember és a nagy történelmi erők összeütközését, a hatalom és az erkölcs konfliktusait faggassa, történetfilozófiájának adjon megfogalmazást.

HUMOR ÉS IRÓNIA

Új irodalmunkban gyakran jelentkezik a szatíra, az irónia és a humor. Van ennek társadalmi jelentősége is. Marx mondása szerint az emberiség nevetve búcsúzik múltjától, s a magyar történelemben is volt éppen elég búcsúztatni való, akár a háborús idők megpróbáltatásaira, vétkeire, akár a „személyi kultusz” korára gondolunk. Ezt a mosolyogva, humorral búcsúztató gesztust fejezi ki például Dobozy Imre népszerű munkája: *A tizedes* is. Ez a kisregény a második világháború utolsó hónapjaiba vezet (láttuk, hogy ugyanezt a témát Dobozy feldolgozta elemző és tragikus formában is). De amíg az elemző forma a számvetés komorabb hangját szólaltatta meg, tanulságot keresett, ez a mű az összeomlás komikumát ábrázolja, ironikusan számol le a háború emlékeivel. A tizedes kalandjait, apró kudarcait és szerencsését bölcs humorral beszél el, s ezzel az ironikus-humoros ábrázolással segít megszabadulni a háború nyomasztó emlékeitől.

A szatíra és az irónia a társadalom egészségügyét szolgálja: leleplezi a visszaéléseket, nevetségessé teszi a nagyképűséget, a józan ész aspektusából értékeli a fonákságokat. A derékhad íróinak tollához is számos szatirikus-ironikus regény és elbeszélés fűződik, közöttük néhány kitűnő is. Gondoljunk csak Örkeny István novelláira és „egyperceseire”, Karinthy Ferenc humoros írásaira, Palotai Boris és Fehér Klára karcolataira (*A színésznő és az oroszán, Nem vagyunk ördögök*), Hegedüs Géza és Széberényi Lehel szatirikus regényeire (*Az életművész hagyatéka, Szalmácska*) és Nemes György utópisztikus-fantasztikus könyvére (*Nincs titok*). Vagy az irodalmi élet ironikus ábrázolására: Széberényi irodalmi történeteire (*A költő és őrangyalai*) és Bárány Tamás karikatúráira (*... és így írunk ki*). Végül pedig a derékhad humoristáinak: Darvas Szilárdnak, Gádor Bélának és Tabi Lászlónak humoreszkjeire és karcolataira, amelyek ironikus szemlélettel és sajátos szövegumorról mutattak rá a társadalom fonákságaira, az élet kisebb-nagyobb bosszúságaira.

ALKALMAZOTT IRODALOM ÉS BELLETRISZTIKA

Az irodalmi termés nagyobbik részét mindig olyan könyvek adják, amelyek voltaképpen nem tartoznak szorosabb értelemben az esztétikumot kifejező szépirodalomhoz. Ennek ellenére nem rosszul sikerült munkák és nem a dilettantizmus termékei. Leghelyesebb, ha az „alkalmazott irodalom” és a „belletrisztika” csoportjaiba soroljuk

őket. Alkalmazott irodalomnak azt a tevékenységet nevezhetjük, amely szépirodalmi eszközök, technikák felhasználása révén lát el ismeretterjesztő vagy pedagógiai feladatokat. Valójában értékes, nemes munka ez, hiszen egy jól megírt életrajzi regény például sokkal hasznosabb funkciót teljesít, mint egy nagy igényű, de esztétikailag értéktelen munka. Egészen más terület a belletrisztika. Ez a tevékenység inkább az ismeretterjesztő célzatosság nélkül készült, olvasmányosságra törekvő „lektűr”-műfajt jelöli. Ennek a műfajnak inkább olvaszociológiai jelentősége van, habár a belletrisztikától sem lehet eltagadni némi izlésnevelő szerepet.

A derékhad számos írója – az irodalmi életben kialakult munkamegosztásnak megfelelően – az alkalmazott-ismeretterjesztő irodalommal foglalkozik. Ennek a műfajnak a legnagyobb mestere Hegedűs Géza lett. Hegedűs mozgékony érdeklődésű, széles műveltségű író, költő, műfordító és esszéista, de mindenekelőtt és mindegyik műfajában ismeretterjesztő és pedagógus, akinek igen nagy szerepe van a történelmi műveltség, tájékozottság elterjedésében. A mesélő kedv és az oktató igény elválaszthatatlan műveiben. Ez a kettősség szabja meg írói törekvéseit. Témáit fürge szellem, a mesterség iránti érzéke s görcsöket nem ismerő, böven patakozó íráskedve révén dolgozza fel. Olvasmányos könyveket ír, érdekes történeteket kínál, szívesen mesél. Egyik fő témája az antik mítosz, ezzel foglalkozik *A milétoszi hajós*, *Régi istenek*, *A végzet sógora* című könyveiben. Másik népszerű témája a történelem, a magyar és világtörténelem nagy korszakai és jeles személyiségei. Történelmi érdeklődése mutatkozott meg a többi között *Az istentelen Kulin bán*, *Az erdőntúli veszedelem* és *Az írástudó* című regényeiben, valamint Vergiliusról, Cromwellről és Károlyi Mihályról írott életrajzaiban. Különösen a fiatalabb nemzedék tanult sokat Hegedűs Géza műveitől.

Ezekon kívül is számos népszerű történelmi és életrajzi regény született. Fűsi József Garibaldi, Bajomi Lázár Endre Saint-Just, Koroda Miklós Reviczky Gyula, Batsányi János, Kossuth Lajos és Budai Nagy Antal, Barát Endre Tánics Mihály és Paganini, Erdődy János Aretino, Hunyady József Zrinyi Miklós és Hunyadi János, Földes Péter Stromfeld Aurél életét dolgozta fel. De nemcsak életrajzi regények, hanem művelődéstörténeti és történeti regények is születtek. Erdődy János a reneszánsz Itáliáról, Körössényi János a Hunyadiak koráról, Bárány Tamás a Rákóczi-szabadságharcról, Földes Péter a magyar Vörös Hadsereg harcairól és a spanyol polgárháborúról írt.

A belletrisztika, a lektűr irodalom az 1956-ot követő időszakban vált általánosabbá. A kulturális rétegződés, a közönségigény iránt megnyilvánuló fokozottabb figyelem tágabb teret adott a belletrisztika hagyományos formáinak. Változatos közönség-irodalom alakult ki ebben az időben, olvasmányos, szórakoztató könyvek keresték és találták meg olvasóikat. A siker vonzása időnként igényes írókat is arra ösztökélt, hogy belletrisztikus írásokkal lássák el a piacot. Így Hegedűs Géza, Palotai Boris, Thury Zsuzsa, Fehér Klára és Bárány Tamás sorra jelentetett meg közönségsikerre számító, olvasmányos műveket.

EREDMÉNYEK ÉS LEHETŐSÉGEK

A derékhad írói mögött általában két-három évtizedes írói tevékenység áll. Igazi szerepüket, irodalomtörténeti rangjukat azonban inkább csak az elmúlt évtizedben sikerült megtálatniok, megalapozniok. A szocialista társadalom kezdeti harcairól, konszolidációjáról és történelmi sikereiről éppúgy lényeges mondandóik voltak, mint ennek a történelmi korszaknak a megtorpanásairól, gondjairól, belső konfliktusairól. És hiteles képet adtak az átmeneti korszak emberi, erkölcsi viszonyairól, a történeti mozgalmak általánosabb tapasztalatairól. Munkásságukhoz egész sereg értékes és sikeres könyv fűződik, a magyar szocialista irodalom sikerei. Sarkadi, Örkény, Cseres, Karinthy és Mesterházi munkáin kívül olyan könyvek, mint Urbán Ernő *Írott malaszt*, Szeberényi Lehel *Jeromos, a kötejtű*, Palotai Boris *Keserű mandula* és *A madarak elhallgattak*, Nemes György *Tettenérés*, Bárány Tamás *Város*

esti fényben és Fekete Gyula *Az orvos halála* című regényei, Dobozy Imre, Boldizsár Iván, Molnár Zoltán néhány novellája. (Nem is beszélve most arról, hogy a derékhad íróinak: Sarkadi Imrének, Örkénynek, Karinthynek, Mesterházinak, Dobozynek és Urbánnak milyen nagy szerep jutott a modern magyar drámairodalomban is.)

Az elvégzett munkánál, a teljesítménynél azonban nem kisebbek a lehetőségek és az elvégzendő feladatok. Ha meggondoljuk, hogy olyan történelmi és közösségi tapasztalatokról, mint a fordulat éve, a „személyi kultusz” időszaka, 1956, a hatvanas években bekövetkezett nagy társadalmi változások, az új gazdaságirányítási rendszer, irodalmunk még csak töredékes képet adott; ha arra gondolunk, hogy végül is hiányzik a magyar munkásság sorsának korszakos változásairól képet adó (a *Felelethez* hasonló igényű) nagy regény vagy az értelmiség eszmetörténeti útját végigkísérő (Simone de Beauvoir és Nourissier regényeihez hasonló) ábrázolás, be kell látnunk, hogy a derékhad előtt még igen sok munka áll. Méltó munka, egyben kötelezettség, hiszen az idősebb nemzedék nagy veszteségei (Tersánszky, Veres Péter, Szabó Pál, Tamási Áron halála) után nekik kell folytatni az elődök munkáját; nekik kell történeti érvénnyel kifejezniök a mai magyar társadalom tapasztalatait, megfogalmazni gondolatait. A derékhad maga is tudatában van felelősségének, alig volt év, midőn ne kínált volna valamilyen meglepetést. (Például két éve Bárány Tamás a *Város esti fényben*, tavaly Karinthy az *Epepét*.) Ezek az eredmények és sikerek további várakozást keltenek.

FUTAKY HAJNA

KÖLTÉSZET ÉS MEGISMERÉS

(Somlyó György, Devecseri Gábor és Szécsi Margit új kötetéről)

Somlyó György meséiben nem az az eredeti, hogy a legújabb természettudományos fogalmakat vezeti be költői beszédébe, s hogy tudós költeményeit meséknek nevezi. Ez még póz is lehetne, de nem az: a mesék egy különösen tiszta költői tudatosság szülöttei. Pontosan annak az ellentmondásnak (néha már skizofrén hasadtságnak) a kifejezői, mely az életről, anyagról szerzett tudományos ismereteink egzaktsága és az emberi létezés, az emberi viszonyok gyakorlatának szinte áthatolhatatlan szövevénye között van. Nem a természeti törvények versbe-szedéséről van itt szó, hanem velük és általuk az ember felderítetlen tartamainak, személyes és társadalmi kapcsolatainak ellentmondásos lényegéről. Végső tárgyát, az embert a mozgó anyag totalitásában szemléli a költő; lényegét a fejlődésben látja („Nem az ami történt velünk / Nem is az ami vagyunk / ... / Mindig az amivé lehetünk”), mint *résznek* így formulazza a sorsát a „legfőbb mesében”: „... egyszer volt hol volt hol nem volt / ... És akárhogy volt / Egyszer bizonyosan sohasem lesz többé ...” Benne is és környezetében is az ellentétesség szüntelensége ihleti meg Somlyót.

A meséket egy ambivalens ismeretelméleti élmény is működteti: az előretörő megismerés egyre több és biztosabb ismeretet szerez, de egyre szélesebben érintkezik az ismeretlennel. Adataink lehetnek hajszálpontos-egyértelműek („... a Gergely-naptár i. sz. 1968-adik éve 2-odik hó 16-odik napjának középeurópai időszámítás szerinti 23 óra 00 percében”), de meddig érvényesek? („milyen dátum ez a Tau Ceti vagy a *műmez*on időszámítása szerint”). A valóságnak ezer arca, értelme van, hisz a megismerő szubjektuma is hozzáadódik, mégis van tőlünk függetlenül létező, objektív valóság, mely „Ha másképp mesélném el ugyanezt / ... / Ugyanez mássá változna-e / S mássá változva is / Nem maradna-e mégis ugyanez”.

Könnyű meglátni, hogy ez a szemlélet eleven dialektika, s az emberi létezés

ellentmondásosságát a legegyetemesebb mozzanatokban mutatja, létünk meghatározó polaritásaiban. Pl. a halandóság és élni-akarás antagonizmusát a „vegetáció és tudat összeütközésének mindennapos katasztrófaiban” [*Mese a (az) ... ról (ről), Mese egy L. Gy.-nél tett látogatásról*], a tudat nagyszerűségét és nyomorúságát a lét tudatának és a halál tudatának egységében (*Mese az alvó kutyáról*). Az emberek közötti viszonyok, a társadalmiság lényegét is az ellentmondások és a relatív érvényűség oldaláról közelíti eszméink és magatartásunk konfrontálásában [*Mese a többszázról, Mese – Radnóti nyomán, Mese (zárójellekkel)*], kapcsolataink felszínét és tartalmát összevetve (*Mese a jogokról, Mese a szűzről, Mese a hotelszobáról*). Az egyén és a külső valóság kapcsolatát a relatív idő és abszolút idő szembesítésén keresztül ragadja meg (*Mese most és itt, Mese 1968. november 28-ról*). A legemlékezetesebb verspillanatokban a természeti törvény fonálán indulva az emberi különösségre vált át, e „mozgásforma” specifikumát, a humanitást kiemelve, mint a *Mese arról, amiről nem beszélünk*-ben; az ember biológiai lényéből kivirágztatja az erkölcsi, közösségi lényt: „Hánynak az utolsó ránkó szívét pótoltam a magaméval / S hányan pótolták már az enyémet / bemosdott asszisztencia és komputér-ceremónia nélkül.”

Somlyó legfőbb törekvése: átvilágítani az ellentmondásokat a ráció fényével, lefoszlalni róluk a misztifikáló metaforákat. Ősi babona és papírforma szerint a racionalista világmegfejtés csak költőietlen lehet. S a mesék ebben az újabb gyűjteményben éppenséggel lényegükre kristályosodtak. Korábban az élmény szélesebben, a szavak romantikusabb bőségével ömlött, most a tényfelismerés ereje, szikár pontossága dominál. Már csak az ellentétekre, a relativumokra figyel. Ahol ezek belső viszonyai, a felismerés, vagy maga az elmondás elég újatmondók – ott Somlyó képes bebizonyítani, hogy az *értelem vállalkozásainak is van, lehet költészete*, (persze egészen más, mint a pazar képekben, látomásokban megnyilvánuló). Néha túlfeszíti a versek fő szervezőelvét, az ellenpontozást, oldóképletszerűen él vele, ilyenkor nem jön létre vers, csak hideg mutatóvány. De ez jóval ritkább Többnyire maradéktalanul érvényre juttatja az ismeretelméleti feszültségek „természetes” költészetét, ami a kimondottak és megnevezettek mezőjében az ellentétek pólusait, az új látászöveget és összefüggést mindig körülveszi. Somlyó racionalista költőisége ezeket a kifejtetlen diszpozíciókat explicitté, közvetlenül átélhetővé teszi. A gondolatrítmus és a bujkáló enjambementok eszközével szinte „leképezi” és irányítja a hol tág asszociációkban, hol sűrűsödő konzekvenciákban haladó megismerést. A párhuzamos ritmusok az erősödő-emelkedő gondolatot, a kontrasztokban egymásnak feszülő vagy fragmentált, torlódó sorok a megosztott, ellentétes mozzanatokot, illetve kombinációik a spirálisan egymásból fejlődő gondolatszinteket fejezik ki hallatlan szuggesztíven. Somlyó György kitűnő formaérzéke egészen közismert, de amit a belső kötöttségű „szabad” versformákban itt megvalósít – különleges teljesítmény. A *gondolat drámaisága* lép elő ezekből a versekből.

A kötetben lévő *Cantata tremendá-t* azonban nem így és ennyiben érezzük drámának. Szinpadai megjelenésekor szinte egyöntetűen oratóriumnak értékelték, ami finom megkerülése a műfaji minősítésnek. Pedig, ha a szokványos dramaturgiai előítéletek nélkül nézzük – valódi dráma; az ókori misztériumokból előlépő legkorábbi drámákhoz áll közel szerkesztésében, előadásmódjában. Tartalmilag a Birák Könyve utolsó fejezeteinek parafrázisa. „Ezekben a napokban nem vala Király Izraelben / Azért ki-ki azt cselekedte ami jónak tetszék / Az ő szemei előtt / Ezekben a napokban nem vala / Törvény az emberek között” – vagyis: a törvénytelenység paraboláját látjuk. Azt az erkölcsi-társadalmi állapotot – „Oly korban éltem...” – ami előáll, ha a világ elveszti központi rendjét, értékeit. Azok között, akikben elszabadulnak az aljas ösztönök, bűnök, meg azok között, akikben még nem halványult el a törvény – ott vannak az áldozatok. A szerző szigorúan tartja magát a Bibliához, az áldozat ott is, nála is a Levita és a Levita asszonya. Csupán egyetlen mozzanat megerősítésével, előtérbe állításával – hogy ti. a Levita és asszonya *idegen* – ad különösen XX. századi, mai értelmet a történetnek. A faji megkülönböztetések tébolya idején a szimbolikus felismerés pontosan értelmezi a mítosz képmásait. Időről időre előálló szituációt jelenít meg a dráma a bűn, bűnhődés, kiengesztelődés tagolásában.

Somlyó György költészete a szüntelen szellemi mozgás példája: hatásokra mindig nyitott, újra, kísérletre mindig kész, nincs előtte lezárt terület, lezárt lehetőség. Vállalkozásai új költői irányokat nyitnak.

Legörökebb élményünk a múlandóság; a művészet nagy része erről „szól”. Most itt van egy vékonyka kötet ezzel a címmel a homlokán: *A múlandóság cáfolataul*. Devecseri Gábor „A születő halálnak tudatá”-ban írta ezeket a verseket; keletkezésük helyzete is megrendít. A versekben megszólaló magatartás emberi-erkölcsi és költői-esztétikai mozzanatai tökéletesen elválaszthatatlanok, de az előbbi előtt meghajló kegyeletünk szándéktalanul is leértékeli az utóbbit, ha nem jegyzi fel külön jelentősége szerint. Morális zavarban vagyunk, mint mindig, ha olyannal találkozunk, aki különb. A hátrahagyott versek tanúsága, hogy az erkölcsi érték különlegessége költői különösséggel is párosult.

A jóbarát Somlyó György írja a versek elé, hogy „a szenvedés körülményei között születtek; de nem szenvedésből, hanem annak ellenére, a fölötté kivívott győzelemből”. Dehát mit győzött le Devecseri Gábor, mivel cáfolta a múlandóságot, mely – tényszerűen – őt is elsodorta? – A Biblia nyelve *megismerésnek* nevezi az emberi élet nagy, minőségi átmeneteit; a halál megismerése ölést, halál-adást vagy meghalást jelentett. Minden megismerés érintkezés az ismeretlennel, s a halál a legfőbb ismeretlen. Az archaikus világban ez az érintkezés szigorúan szabályozott volt, szertartás, mely a történetet fölemelte a köznapi színtről, mivel az aktus hátterében az istent sejtette. Halálunkat ma többnyire köznapi szerencsétlenségnek érezzük, mely annyira elfogadhatatlan, amennyire kikerülhetetlen. Ha mondjuk is, bensőnkben alig-alig éljük valóságosan, hogy a halál *az élet része*; inkább az élet tagadásának érezzük, hisz teljesen megszünteti a létet. Settembrini úr jól sejtette, hogy „A halál . . . ha elválasztjuk az élettől, kísértetté válik, torzképpé, vagy még annál is rosszabbá”. Devecseri Gábor azzal győzte le ezt a kísértetet, hogy halálélményét esztétikumává szublimálta; a maga halálát-haldoklását megismeréssé tette, a költészetbe emelte egy esztétikai „szertartásban”.

Az ókori sztoikusok maguk választották a halálukat, Devecseri megformálta. Éppen ez az emberi – legmagasabban: művészi – teremtés; megformálni a valóság tényeit. A „feladatot” így adta fel magának:

„ . . . ha érzed a sikerben a kudarcot,
mért nem próbálsz megfordítva is?
Míg lélegzel, addig vagy boldog;
próbáld meg fuldokolva is.”

És megpróbálta: nemcsak az életből félni a halált, de a haldoklásból megismerni az életet, a végső pillanatból az addig volt folyamatot. A befejezettségnek esztétikai értéke van; egy élet a halálkor befejezett. A hősök a drámákban nem véletlenül halnak meg sokkal gyakrabban, mint a köznapibb műfajokban; haláluk szerves része az életüknek. Devecseri Gábor haldoklása heteiben, az „elbújt idő” exlex dimenziójában *az élet lényegéről* beszélt: „örök gyönyör”, „mely azáltal van, hogy múlik”, „ . . . idő, mely így játékosan, / szelid-vadul . . . / hol lombbá bomlik, hol avarrá omlik: / akkor is tündér!” Szépsége, öröme megéri, hogy meghaljunk érte („ . . . ha élsz, / minden napod halál!”) Nehogy valaki kompenzált eufóriára gyanakodjék, meg kell mondani, hogy az élet örömének, szépségének fölragyogtatása e versekben nem tagadja le a szenvedést, a kint, csak éppen nem ezt látja végső lényegnek („ . . . a könnyű kint / marasztald, mert gyönyör; / . . . / torkod szorítja, hogyha van; s magad se vagy, ha nincs”.). Akár régi boldog pillanatok az emlékezésben, úgy marad meg az életből is mindig a legjava: emlékekben, hatásokban, utódokban, alkotásokban – az emberi maximum. Boldogságunk: részt venni a létezésben, a létezés lehetőségeiben. Innen nézve valóban nem számít az élet időtartama, minden élet teljes: „ . . . virág, ha egy napig van itt, / egy nap van itt örökké”. Nem véletlenül szerepel verseiben annyiszor a *virág*. Számára a lét manifesztálódott gyönyöre, a boldogság megtestesülése: a *szépség*. „A földön annyi szép / dolog lehelli ránk ígését . . .”

Legtisztabb megjelenéseiben éli át: virágokban, tavaszi fában, sárga-arany napban, csillagos égben, de könyvben, versben, emberi szellemben (Thamos), derűben, sőt a maga különleges helyzetének borzongató lehetőségében. Élvezni tudja minden sanyargató mazochizmus nélkül, „objektív-boldogan, / esztétikailag” az életet, ahogy éppen elsuhan tőle. Mert csodálatos mélyen éli át, hogy a „tíró idő” múlttá teszi, de a szépség kivirágzása, megismerése bekapcsolja az időtlenbe. Múlандóságunk (életünk) révén ismerjük meg a múlthatatlant.

A kötet utolsó versét így kezdi: „Befejezni a napot szépen...” Ugyan kinek sikerülhet szebben? A halálos ágyon kiteljesülő költészet nem a helyzetből következően nagyszerű, hanem, mert abban a helyzetben ilyenné tudott lenni. Az erkölcsi és költői fölmagasodás egységéből született. Halál hitelesíti, mely – tanúságát tekintve – semmit sem hasonlít a „kísértetre”, inkább egy tündöklő, értelmes beavatás, titoktalan misztérium:

„Átváltozik a világ önmagává, éggé magasodik az én.
Ott ülsz a tetején.”

Több kép, több szimbólum kopirozódik egymásra, míg kiadják a Madaras Mérleg jelét. Alapformája: kitárt kar – öröme, ölelésre; kereszt – a szenvedésre és megváltásra; mérleg – mértékre és igazságra; madár – a fölemelkedésre és „hulló szárnyunk”. Úressé vált, letépett jelvények helyébe tűzi ki Szécsi Margit, olyanok nevében, akik tudják, hogy „nem magunknak repülünk, / de mi halunk meg igazából.”

A *Madaras Mérleg* versei mérlegre teszik a világot. Az Édent siratják, az elvesztetet, aminek reménye tüzes bizonyosság volt a gyermek- és ifjúkor idején, de „csak ez a pokol-tornáccá vedlett menyország”, „A Paradicsom nyomorúsága” jött helyette. Akiben a két-három évtized előtti élmények, célok, emlékek oly mozdíthatatlan-meghatározóan élnek, mint Szécsi Margitban („a legnagyobb realitás / az öröklődő látomás”), annak a gyermekség elsősorban nem életkor, inkább Fénykor (vers is szól róla), nagyot és igazat akaró, ártatlan emberség „kora”. Össze van kötve „szűz álom”-mal, dalokkal, „amiket daloltak / meny-szemű családfők és varrólányok” „a nagy eperfa világosságában”, a csodavilág vurstli „Trombitás Angyalá”-val, „kihajtott-inges Petőfi”-vel, „árvácskafejű költőhad”-dal. Gyerekként szeretettel és haraggal ismerjük a világot, tisztán és kegyetlenül. Csak annak hiszünk, ami megfogható és ami fáj. Később minden latra kerül, józanul és érzelemmentesen. „... oda a jäték”; megtanulunk napi érdekekért tülekedni („Aki él maga-magáért tolong”), lopva megcsalni a sugaras eszméket, kényelembe csomagolni az életünket. („Kövérek és fehérék és / farzebük kiáll. / Borotvált is, nyakkendős is / a három király.”) – A konformitásba süppedt „kövér seregek”-re gyilkos megvetéssel néz az a csufondáros angyal, aki eufémizmusok nélkül csepüli „Elherdált emberiség”-ünket. „Kiköp az ember az édes földre, / kiköp, elsírja magát...”, mert neki a tűz tüzesen, a jég jegeken kell, az ének akkor, ha szívből fakad, a szabadság limit nélkül, tisztán és kizárólagosan, mint a gyerekek. És mint azoknak, akikkel rokonnak tudja magát „Koldusi multon állni / aranyportól vacogva –”

..... Ó, mert vagyunk még,
örültek, kevesek, a rózsá szirmain kiszámolható árvák,
akik a tűzbe merülünk, a jégtavakba bátran beleállunk,
és lángolunk elkékvülve, mert meggyulladt bennünk a beszéd.
de ne büntessen ezért minket a menybe-tolongó méltatlan horda...”

„Ezek a világot-elkockázó fivérek,
ezek a királyfik, ezekkel indultam hódítani?”

Egy „igazi” prófétát szólítva mondja:

„Éhesebb a bendő, csattogóbb a fog, a vadak, prófétám, nem ugyanazok.	elrontja a mámort a te jós-igéd – s babiloni síkon szájbaver a nép.”
--	---

.....

Csóori Sándor jól látta, hogy mégsem proféta-átkok szólnak itt. Egyrészt, mert Szécsi Margit nem kívülálló, de együtt-javitani-akaró is („A kék hajót nem futtattam roncsá, / mert a földnek vége kell legyen. / Tétlenül, de szivetekre várva / ácsorog az Ararát-hegyen” – mondja), másrészt – és főképp! – garabonciás humorának csalán-ostorával nemcsak a kívüllagon húz végig, de akárhányszor saját magán is. Tökéletesen hiányzik belőle saját fontosságának proféta-tudata: „... szép ígémet számtalan fül / hallgatja: a fű”. – Társadalombíráló szenvedélyének nagy pozitívuma, hogy nem valami ultraforradalmiságból fakad, hanem „bátor fővállalása a letiprott sorsnak”, a szegények és fiatalok hajdani forradalmi evangéliuma szerint. Ez a mértéke. A Madaras Mérleg erre van hitelesítve. Némileg gyengíti viszont bírálata hitelét, hogy általános marad. Szavainak mindig van szubjektív fedezete, ami nem kevés, de mégsem mindig elegendő. Tárgyias ábrázolást, érzéki konkrétságot nem ismer ez a líra. Az érzelmek tagolatlanságában szétválaszthatatlan ok és okozat, valóságos tény és személyes reflexió. Előbbi csak az utóbbi áradó közegében, a közérzetben feloldva rajzolódik ki, elvont-általánosan.

Az összefoglaló igényű, nagy versek – főképp a *Bitaraj* – valószínűleg ezért sem sikerülhettek igazán. A személyesség túlhabzása elmosza az élmény közösségi csomópontjait; a gondolat- és érzet-fragmentumok, képek, utalások torlódása nem rendeződik olyan erővonalak mentén, hogy kollektív látomássá fejlődhessék. A *Paradicsom nyomorúságának* Dantét perszifláló, asszociáló keretei, képei nagy közlés-előnyt jelentenek, a téma összefogásában is tisztább ez a költemény. Más kérdés, hogy a direkt-fogalmi és látomásos elemek között itt is jelentkező diszkontinuitás néha zavarja a versélményt. Úgy tűnik, Szécsi Margit költészetének sokkal teljesebb megnyilvánulása a dalforma. Sőt: *dalaiban* mutatkozik igazán független, eredeti költőnek. Modern gyehennák fájdalma, a „megfizetek magamért” szegénylegény-öntudata, betlehemi-csillogos nosztalgiaák hite olyan elemi szilajsággal, csengő tisztán szól ezekben a versekben, mint a hajdani *vágáns* költők dalaiban. A világ korlátozatlan átéléséből fakadó ihletben is rokon velük Szécsi.

„Se oroslán, se olajág,
se cifra mező –
cimeremben Uram, Uram,
se pénz, se erő,
de én hálók a világgal,
nem énelem ő.”

Valami elemezhetetlen, szikrázó egység rejlik itt a belső élmény, költői gesztus és megszólalás között; mintha a zene, kép, szó nem is lenne külön minőség. (Legalább néhány ilyen versnek a címét le kell írnom: *Szerelmeim, Vers, A hetedik napon, Cso-da, A Trombitás Angyal, A juss, Mondóka*.) A világról való szuverén látomást is ezek közvetítik. Szécsi akkor tudja kifejezni a világot, ha magába olvasztja, elkeveri a maga „anyagával” és fékezhetetlen feszültségeiből csapódik ki közvetlen szemléletességekbe, elemi ritmusokba. Ez határozza meg költészete igazi lehetőségeit. A megismerthez való személyes viszony a költői megismerés elidegeníthetetlen része; van, amikor épp ebben élhető át a megismerés.

A magyar költészet legszebb dalait ma – nagyon kevesek társaságában – Szécsi Margit írja.

*

Azt hiszem, semmiféle műalkotás nem támaszthat érdeklődést és nem alakíthat magával rokon élményt a közönségében, melyből hiányzik egy – többé-kevésbé objektív – *novum* mozzanata, vagyis a megismerés lehetősége. Ami valahogy úgy jelentkezik, ahogy „... egy jó illatú kertben az illat egyszerre csak – ... – határozottabban érezhető válik, mert a szellő ... átsuhan rajta” (Devecseri Gábor). Magam részéről ezért olvasok verset: az átsuhanó szellőt várom. Somlyó György, Devecseri Gábor, Szécsi Margit verseiben a költészet – oly különféle – megismerés-lehetőségeivel találkozunk. Mindegyikük tud, tudott valamit a világról, amit és ahogy csak ő tudja.

Ténagy Sándor:

SÓHAJOM VÉREM

Tűnődés, ön-, és világvizsgálat – megfí-
asodott hangon. Talán ezek jellemzik leg-
inkább Ténagy Sándor harmadik verseskö-
tetét. A visszaszorított indulatú töprengése-
ket első két könyvéből is megismerhettük,
finom ecsetvonású, tájleíró verseiből. Ebben
a korszakában az önfeledt csodálkozás örö-
me telítette a lelket s gyűjtött belső töltést
a versek megszületéséhez. Az édes és sza-
bad kamaszkor lüktetett a sorokban. Teli-
találat volt önjellemezésre is az első könyv
címe: Jámbor lázadás. Ténagy Sándor váló-
ban szelíd, jámbor lázadó maradt a költé-
szetben is. Ez adta és adja jórészt ma is ver-
seinek magukhoz kötő báját. S míg az első
könyvében a gyerekkor, a szülőföld és em-
berei ajándékozták meg az emlékezősek él-
ményeivel, második kötetében már otthon-
osságot nyert a város és a gyár is (Vas-
kenyér). És a költő is elfogadta az új ott-
hont, noha sose válik igazi városlakóvá.

Nem a séma kedvéért állítjuk, hogy költő-
i útján bizonyos összegzéshez érkezett.
Megmaradt ugyan a tűnődés, mint a világ-
gal, a dolgokkal való kapcsolat elsődleges
viszonya, de tudatosabb lett s keményedtek
a korábbi ecsetvonások. Mind jobban kény-
szeríti magát az önvizsgálatra, sorsának
érett elfogadására, egyúttal a világ józa-
nabb megismerésére.

haragos század
pizskál zaklat
terheim néha
megrikatnak
de aki sajnál
elbuktathat

(Vastól, koromtól)

E sorokból már süt az elszántság is, hi-
szen nem panaszt mond, hanem törvényt
szól. Nem hangzatosan, látványosan, hanem
egyszerűen és pontosan. A tűnődések hatá-
rozott gondolattá, útfelmérésé töményültek
és új formákat is követeltek maguknak. E
tekintetben, önmaga számára is szokatlan
közegbe lépett Ténagy Sándor, különösen
szembetűnik ez új könyve Keresések, el-
vesztések ciklusában, amely szigorú lélek-
leltár, érzés és gondolat költői átvilágítása
konokan, néhol kegyetlenül:

Nevetésed fényes köveiből
raktam ki az utat
– úgysem sokáig járok rajta

Tested gyönyörű hóesését
megéneklek és elfelejtem
– annyi a dolgom

Fájdalmas ez a vizsgálat: „csak a levegő
folyik el ujjaim között, / mint a hajad, / s
ha megérintenél, / csak kő csikorog.”
Majd a nagyszabású versfüzér végén: „És
utoljára marad / az élet, amit már nincs
időnk leélni.” De a következő versben ta-
lán még jobban nyomon követhető, hogy
milyen nehezekéek súlyosítják a gondolato-
kat, és a felismerések nyomán miképpen
edződnek keményebbre a verssorok: „Már
azt se bánom: / legyen könnyű, / vereke-
désben / virág-öklű. / Vagy akár a kő: /
nehéz, nehéz. / Simogatásom / csontrepe-
dés.” – írja Azt se bánom című versében.
A harmadik könyvében tehát a korábbi
jámborság inkább csak belső mérték, sem-
mint meghatározó jelző.

Nem lezárt pálya Ténagy Sándoré, útja
sem végleges. Sőt, bizonyosak lehetünk ab-
ban, hogy „lassúsága” önkéntelen óvóhely.
Kevés hatás éri kívülről, belső változásai
érellelik. De nemcsak emberileg edződött az
élethez, költői eszközei is acélosodtak. A
Találkoztunk című versében így fogalmaz:
„Találkoztunk a tekintetben, / a szem vízé-
ben úszva . . .” – eddig szép, lírai versnek
vehetjük az indítást, akár egy Chopin-etűd,
úgy zengnek a sorok. Megható, simogató
a kép. Ez még a régi hang. De a folytatás
érdesebb, a valódi életből szakadt ki: „Ke-
vés volt, ez is kevés volt: / elindultunk a
húsba.” E két szakaszos vers első négy sora
is mutatja a változást, a váltást. Kis tükör-
képet ad Ténagy további lehetőségeiről is
egyben. Érdemes a második versszakot el-
olvasni, és akkor láthatóvá válik, amire ed-
dig utaltunk. Hogyan ível, tömörül a gon-
dolat s jelenítődik meg magas költői izzás-
sal valami végleges emberi érzés:

Fényből, sötétből így vagyunk
ördögön összegyúrva.
Megcsillanunk a szem vizében,
beleégünk a húsba.

Ez már öntörvényű pálya, amely magába
építette mindazt, ami a korábbi kötetekben
megkapó volt s egyúttal tudatosan kimun-
kált eszközökkel, látásmóddal gyarapodott.
Ne is mi, a költő foglalja össze a Mondó-
gató vers első szakaszával, eddigi legfon-
tosabb emberi, költői felismeréseit, amely
a további utakon is igazítja majd lépéseit:
„lépni lerogyni / indulni újra / magát az
ember / holtig tanulja.”
(Magvető Könyvkiadó)

KISS DÉNES

Bede Anna:

KELJ FEL ÉS JÁRJ

Bede Anna a létezés drámájából a személyiségében megkapott szerep (tehát sorsának) monológját mondja el az olvasónak; önmaga hermeneutikáját rögzíti versbe, a lét éneke helyett egyéni életének, saját létének énekeit. Amikor a közvetlen én-közlésnél többre vállalkozik, versei kevésbé meggyőzőek. Ez a tény az irodalomtörténeti viszonyítás szempontjából lényeges ugyan, de nem csökkenti az életmű önértékét. Olyan dolog ez, mint az énekesnél a szűkebb hangterjedelem, az orgonánál a kevesebb regiszter: nem minden dallamot tud megszólaltatni, de amely megfelel lehetőségeknek, az helyt áll magáért. A költőnő versei eddig a saját sorsának, vívódásainak, csalódásainak, szerelmének lélekhangjait tolmácsolják a legszebben, a leghívebben.

A lét drámája helyett a lélek drámáját írja Bede Anna? Nem lenne pontos így a fogalmazás. Inkább ellentétéktől hullámzó lelkiállapotairól tudósít, semmint egy drámai küzdelem folyamatának stációiról. A bizonytalanság, a céltalanság, a csalódottság, a félelem, a gyengeség érzése, tudata ellen küzd, a szenvedés ellen a szenvedély, a humanizált vitalizmus erejével. A harc tétje, célja az önmegvalósítás. De ez a küzdelem – a versek tanúsága szerint – kissé az absztrakció közegében folyik, és konkrétumoktól elszabaduló általánosságokban fejeződik ki. Talán ezért nem látjuk a lelki kibontakozás előre haladó irányát, s ezért nem érezzük a közeli célba érkezés ígértét, ehelyett az érzelmek kilengő, ide-oda csapódó ingamozgását észlelhetjük. Ha kilép is a szomorúságból a vágy lendítő, röptető erejével, újra visszatér oda. Ha ismét elolvassuk a megelőző három kötetet, akkor sem tapasztalunk határozott belső fejlődést, lényegileg hasonló lelki helyzetekről vallanak a korábbi versek, mint a mostaniak. Úgy látszik, költőileg sem valósította meg még teljesen önmagát.

Amennyire jellemző a bizonytalanság, a tétováság az érzelmi tartalomban, annyira bizonytalan, egyenetlen a művészi színvonal is. (Bár ez a két jelenség nem feltétlenül függ össze.) Néhány gyenge, jelentéktelen vers is helyet kapott a félszáznál alig több költeményt tartalmazó kötetben (*Fakardosok, Fiamhoz, Az utolsó ishi, Hideg haj-*

nal). Pedig Bede Anna nem tartozik a szopora termékenységgű, könnyű (és könnyelmű) kézzel író poéták közé. Olykor a túlmagyarázó szándék sápasztja meg a verseit, a didaktikus kihelyeztettség apasztja el a hatást (*Megütöttél*). Érdekes szint, és a költőnő eddigi hangjától eltérő törekvést képvisel hatásosan a groteszk, szatirikus ciklus (*Még kétszer kétdecit*), különösen a *Delegáció* címűt gondoljuk sikerültnek. Nem lenne érdektelen tovább kísérletezni ezen az úton. Nemcsak a viszonylag kis terjedelmű költői világ kitágítása, gazdagítása érdekében lehetne hasznos a szatirikus hajlam, véna felerősítése, a szatirikus írásmód alkalmazása, hanem az általánosságban mozgó cselekvésvágy is így kaphatna valóságos teret, közeget, s így a költőnőt igéző „Minden” konkrétabb értelművé válnék, s líráját életesebbé tenné a valóság behatolása a maga nyersebb ízeivel, színeivel. És egyúttal ezzel is csökkenthetné az egyhangúság jelenleg kísértő veszélyét. A monotóniát a dikció motorikus hajszoltsága, zsúfoltsága idézi fel. Leginkább a konfessziós hevületű versek tetszettek (*Teremtés, Nyugtass kertedben, Már nem várom, Szerelmes levél, Vers és dadogás, Tárgyak jósága, De nevérek*). – S végül egy egészen szubjektív megjegyzés: úgy érezzük, hogy régebbi kötetéből több vers marad meg emlékezetünkben, mint amennyire majd e mostaniból fogunk emlékezni.

(*Magvető, 1971*)
SIMON ZOÁRD

Lázár Ervin:

A FEHÉR TIGRIS

„A kávéházban tartózkodók egybehangzó állítása szerint a fiatalember után aznap egy hófehér szőrű tigris surrant be az ajtón” – olvassuk Lázár Ervin regényének első mondatai között. Mondandónk kifejtése kedvéért a regény meséjével kell kezdenünk s kissé hosszasan kell a cselekményt idéznünk... A tigris megjelenése izgalomba hozza az embereket, megriadnak és félnek tőle. Am hiába vonul föl az erőszak és szervezkedik ellene egyre magasabb színvonalon puskával, géppisztollyal, tankkal és szírényával, a fehér tigrisnek csodálatos képességei vannak, nem eszik, nincs szaga, nem fogja a golyó, szétmorzsolja a páncélcocsikat, átharapja az

ágyúcsöveket, s gyufaszálként roppantja össze a dorongnyi vasakból köréje emelt rácsokat. Az állat csak Makos Gábornak engedelmeskedik, minden utasítását megérti és végrehajtja. A tigristől azonban ő sem tud szabadulni, mindenütt vele van. Amikor Makos Gábor megsebesül, egy áldozatos lelkű lány, Szolga Erzsébet ápolja. Később mindhárman a hegyen egy erdőszházba költöznek. Híre érkezik, hogy a várost teljhatalmú ura, a Főnök rettegésben tartja. Makos Gábor most fölfedezi a tigrisben rejlő lehetőséget: hatalma van az állat szörnyű ereje fölött s a tigris által az embereken. Visszahelyeztetni állásába az elcsapott főerdészt, majd elűzi a Főnököt. Makos Gábor az emberek igazságtevőnek tartják, istenítik. S a megízelt hatalom Makos Gábor természetét megváltoztatja. Aki korábban az erőszak áldozata volt, most az erőszak hívévé válik. A változást egy furcsa rögeszme jelentkezése vezet be: ideges buzgalomban valóságos gyalogút-gyűrűket tipor a ház körül. Nagyképű, fensőbbeséges lesz, érzi, hatalma van az emberek fölött, játszik velük, gúnyt űz belőlük, önkényeskedik, erőszakoskodik. Az emberek menekülnek előle. Szolga Erzsébet elhagyja. A tigris se olyan készséges többé, s az állat oldalán egy lemoshatatlan szürke folt jelenik meg. A regény végén a hatalmában megrészegetett, magánossá vált Makos Gábor öklét rázza menekül a világból. „- Megváltottalak benneteket” - üvöltötte. S a hajdan csodálatos képességű állat színét vesztve kullog utána, ereje elhagyta, vizet iszik, és csípős büzt áraszt. . .

Ha csak a regény meséjét nézzük, az sem csekély írói képességről tanúskodik. A regény cselekménye önmagában is szép, kerek történet. Lázár Ervin gazdag képzeletű, játékos kedvű író. Az alapszituációt – a csodálatos képességű fehér tigris és Makos Gábor kapcsolatát – remekül kamatoztatja, kibontja, s újabb és újabb ötletekkel fejleszti tovább. Az állatnak például nemcsak szörnyű ereje van, de lefényképezni sem lehet: a fotóriporterek képein a tigris helyén csak egy üres folt látszik.

A regény cselekményébe egymás után lépnek be a szereplők: a rókaképű, leveleket felbontó Káptalan rendőr főhadnagy, Marian, Makos Gábor szállásadónőjének a lánya, Szolga Erzsébet, a későbbi feleség, Bácski Ferenc, a hetykebajszos fővadász, Lestyán Sándor, a város élére állított új Főnök. Ezek az emberek mind élnek, néhány

vonással is kitűnően jellemeztek. Különösen nőalakjait rajzolja nagy szeretettel és me'egséggel: mindent megtesznek, önfeláldozók, tiszták. Makos Gábor sorsának oltalmazói, amíg esendőségében rájuk szorul. S egymás után fordulnak el tőle, ahogy az erőszak, a gyanakvás, az üldözési mánia ver fészket benne.

A regény szinte két, egymásnak megfelelő részre oszlik. Az első felében megjelenő motívumok a regény második részében újból visszatérnek. A cselekmény felépítésében így a fokozatosság (crescendo), majd a visszafejlesztés (decrescendo) érvényesül. A fordulat valahol az erdőszházba költözés mozzanata körül történik. Ez terjedelmileg is körülbelül a regény közepe. Addig Makos Gábor volt az üldözött, ezután ő válik egyre kegyetlenebbé. A regény szereplői is rendre-sorra visszatérnek, megváltozott „jelentéssel”. Káptalan, aki eleinte a Makos Gábor és a fehér tigris ellen felvonuló erőszakot vezette, most Makos Gábor önkényeskedésének áldozatává válik. Szolga Erzsébet, aki azért utazott a városba, hogy „bő, puha gondosságával” a fiatalembert körülvegye, Makos Gábor változását látva megszökik előle, és a megkínzott rendőrfőhadnagyot választja. Újra lépnek a cselekménybe Marian és Fartus Ilona, egy másik lány, Makos Gábor távoli csodáló. S Makos Gábor is visszatér a cselekmény első színhelyére, a Sárkány szálló kávéházába, ahol a fehér tigris először melléje szegődött.

Lázár Ervin kitűnően ír, sok-sok írói finomsággal és érzékenységgel. Így jellemzi például egyik hősenek „mögöttes tartalmait”, mindjárt a bemutatkozásnál: „- Káptalan főhadnagy. - Kis szünetet tartott, mintha latolgatna valamit, egy lépéssel közelebb ment a rácshoz, és hozzátette: - Káptalan János.” Mondatai mindig pontosak, célba találóak, minden cifraságtól, keresettségétől, stílus-cicomától mentesek. Rövid közlésekből építi föl bonyolult, többszörösen összetett - többnyire mellérendelő - mondat szerkezeit. Szükszavú párbeszédei ott szólanak meg, ahol funkcionálisan szükség van rájuk. A szépprózában eluralkodó pongyolaság és öncélú párbeszéd-kultusz idején nem elhanyagolható írói erények ezek. Stílusának külön, egyéni ízt ad finom humora. Egy-egy meghökkentő jelző, szokatlan helyzetben szereplő ige, váratlan hasonlat elegendő ahhoz, hogy a derű vagy az ironia halk fényét megcsillantsa. Például

itt: „Megszaporázta s vidám bakugrásokkal fűszerezte lépteit, olyan lett, mint a tar erdőben bujkáló rügylakasztó illatok.”

A *fehér tigris*: mese, lehetetlen helyzetek sorozata. Alapszituációját a képzelet teremtette. A regényben valóságos és rendkívüli dolgok, fantasztikum és köznapiság, szokatlan és kézzel fogható, költőiség és realizmus, játékoság és komolyság keverednek egymással. Az abszurd hatást azzal fokozza az író, hogy a hihetetlennek látszó eseményeket végtelenül tárgyilagosan és eszenvtelenül mondja el, s a legképtelenebb dolgokról úgy beszél, mint realitásokról. A pontos, realista stílus, a szabatos, dísztelen mondatok a történet képtelenségét még jobban kiemelik. Az abszurd helyzetre épített cselekmény a legrealisztikusabb hangon előadva – a modern irodalom újfajta írói módszere. Hamarjában két friss példát is idézhetünk az újabb magyar prózából, melyhez Lázár Ervin vállalkozása – a megközelítés módját és színvonalát tekintve – egyaránt mérhető: Szántó Tibor *Bálnákról is beszéltünk*, valamint Hernádi Gyula *Az erőd* című regényét. S természetesen ide kívánkozik az „ősapa”, Kafka *A kastély* című munkájának említése.

S ezzel a regény alapproblémájának is a közelébe érkeztünk. A mese szépségén, a cselekmény gazdagságán és fordulatoságán, az alakok szemléletességén, a szerkezet arányosságán, az írói ábrázolás tökéletességén túl van-e valami „üzenete” *A fehér tigris*nek? Egyáltalán: „ki” ez a fehér tigris? Ki Makos Gábor? Milyen közlendőt bízott az író regényének hőseire?

A szimbólum attól szimbólum, hogy fogalmilag nem behelyettesíthető, mint egy matematikai képlet, hogy többértékű (többértelmű), hogy talányos. S *A fehér tigris* is azért jó szimbólum, mert megmozgatja az olvasó képzeletét, asszociációs gondolatsort indít el benne, és nem ad kész megoldást. (Milyen jellemző, hogy míg az író Makos Gábort mindig teljes nevén említi, a tigrisnek a regényben nincs neve!) Alighanem egy különös lélektani folyamat ábrázolásának, egy pszichológiai „kísérletnek”, talán így is mondhatnám: egy személyiségvizsgálatnak vagyunk a tanúi a regényben. Minek a jelképe lehet a fehér tigris? Amivel az ember mindig össze van zárva: másik énjének a kivetítése, az ember jobbik énjének a szimbóluma. Mindnyájan egy fehér tigrissel vagyunk összezárva. Ezek a lehetőségeink. Mi a fehér tigris? Az, amitől nem

szakadhatunk el soha, ami őrzünk és terhünk egyszerre. Makos Gábor lehetőségei kezdetben korlátlanok voltak, habár nem tudott róluk. A fehér tigris kihívás volt az erőszakkal szemben: félnek szokatlanságától és tisztaságától, a hatalom erőszakkal védekezik ellene, fogollyá akarja tenni. De teher is a fehér tigris, mely minden emberi kapcsolatot lehetetlenné tesz. S legfőképp kockázat: „a melléje szegődött csodálatos állat kezdetől fogva valamilyen feladat teljesítésére szeretne utasítást kapni”. Makos Gábor fölismeri ezt a lehetőséget, de amire a fehér tigris képességét használja, az rossz, s a hős romlását okozza. Mi ez a rossz? A dicsőségben megrészegülő hatalom, mely gyanakvást, kényszerképzeteket, rögeszméket, üldözési mániáit szül. S amilyen mértékben válik erőszakossá Makos Gábor, úgy veszti el képességét az igazi, tartalmas emberi kapcsolatokra, eltávolodnak tőle az ancilla-lelkű nők is, magánossá lesz, s a tigris hófehér oldalán megjelennek a szürke foltok. Ezen a ponton a regény irodalmunk egyik központi problémájával, a hatalom (és a vele való visszaélés, a fanatizmus, a mindennemű „személyi kultusz”) kérdésével érintkezik.

Ez volna a regény egyetlen lehetséges értelmezése? Aligha hisszük. Legföljebb az egyik lehetséges értelmezése. S ez is beépül a regény többi értékei és lehetséges gyengéi közé. Mert gyengéi is vannak. Ilyennek érezzük például, hogy helyenkint a regényben nagyobb a homály, mint a homály által támasztott feszültség. A regény közepe táján mintha az író elvesztené kedvét: az erdészházban töltött idő leírása kissé hosszadalmasnak hat, a tigris szerepe elhalványul a továbbiakban. Elégge megfejtetlen marad (illetve fölöslegesen ismétlődik) a révületben végzett gyaloglás motívuma. Általában kevesebbnek látszik az írás „hajtóereje”, mint amennyire a regényhez szükség lenne. Ezt érzékeltettük azzal, hogy dicsértük a megírás szépségét, de hiányoltuk a regény feszültségét, átütő erejét, szuggesztivitását.

A fehér tigris első regénye az írónak. Lázár Ervin bűbájosan szép és igaz mesék, érzékeny és hiteles novellák után fogott megírásába. Ami benne érték, még a novellistát juttatja eszünkbe. Ami benne új, az a saját lehetőségeit tágítani próbáló író kísérlete. Mit kívánhatnánk neki szebbet, mint hogy az ő fehér tigrise sose veszítse el a színét... TŰSKÉS TIBOR

Thierry Arpád:

GLADIÁTOROK KORA

Egyik vallomásában arról ír Thierry Arpád, hogy a munka szeretetét Pécs irodalmi miliójétől kapta. „A pécsi évek alatt sok mindent megtanultam. Olyat is, ami hasznomra szolgált, olyat is, ami elkeserített, de főként a kemény, zokszó nélkül végzett munka szeretetét.” A vallomás realitását a gyarapodó életmű adja. Regényei, elbeszélései jelennek meg rövid időhatárokon belül. Tavaly *Bábel volt, Véménd!* c. szociográfikus regénye jelentett sikert. Az idén pedig két könyve jelent, illetve jelenik meg. S az elbeszélések sorozatáról még nem is beszéltünk.

Műveinek kiindulópontja mindig a jelen, a mából *analizálja* az eseményeket, a tényeket, bármelyik írását vesszük kézbe, ezt tapasztaljuk. Máté, az *Évszakok* hőse, az ellenforradalom utáni találkozás hatására gondolja újra végig saját életútját, ezzel mintegy magyarázatot adva tetteire. *Bábel volt, Véménd!* c. szociográfikus regényében szép példa erre a székelyek sorsát bemutató fejezet. Kétszáz éves múltban mutatja meg Thierry Arpád a megrázó székelysors okait. Az 1764-es „mádéfalvi veszedelem”-től követi végig útjukat azért, hogy a jelen gondjaira magyarázatot adjon.

A magyarázó, okkereső írói szándék a *Gladiátorok* korában is kitapintható. Előbb cselekszenek Wolf Antalék, végrehajtanak egy meggondolatlan akciót, amire a magyarázat csak később következik. Wolf Antal és huszonnégy társa vöröskatona, akik a délnyugati demarkációs vonalon állnak szemben a szerbekkel. Teljesen tétlenül figyelik egymást. A semmittevésre reakció az a görcsös tettvágy, ami elindítja a szakaszt – a visszavonulásra utasító parancs ellenére – az ellenséges állások irányába. Az akció, a szerb löszerraktár felrobbantása sikerül, s a tett után inkább már a cselekvés morális összefüggései kötik le az író figyelmét. Forradalmárok-e, akik parancs ellenére mentek az ellenségre? Szükséges-e minden helyzetben a fegyelem? Lehet-e fegyelmezett katona a parancs-megtágadóból? Az alternatív helyzettel az író a dandár politikai biztosán keresztül néz szembe, aki maga is kétségekkel küzd, és

katonáiban, Wolfék különítményében keresi tetteinek igazolását, magyarázatát.

Wolf Antal szakasza fiatal bányászokból áll, a háborús nemzedék képviselőiből. De nem Remarque-féle elpusztított-megnyomortított, lelki defektusokkal terhelt, túlságosan hamar felnőtté vált emberekből, hanem a hadifogoly-táborokban a szocialista tanok hatására eszmélő, a világot tudatosan szemlélő fiatalemberekből, akik megtanulták, mi a jó és a rossz, mi az igazságos és a forradalmi. S ezért választják inkább a harcot, szöknek át az ellenséges vonalakon, pedig a demarkációs vonalon túl, az ellenséges megszállás alatt viszonylagos nyugalomban élhetnének. Vöröskatonaként újra meg kell tanulniuk azt, amiről bizonyosak voltak, mert az arcvonalban nem olyan egyszerű a helyzet, hogy ott az ellenség, oda kell löni. Sőt – mint már említettem –, nem mindig lehet löni. Ez az, ami érthetetlen, felfoghatatlan számukra, s ezért robbantják fel a parancs ellenére az ellenséges löszerraktárt. Az író Wolf Antal személyében keres magyarázatot a cselekvés okaira, rajta analizálja az eseményt: „És egyszerre feltörték a mélyből a gyerekkora óta benne dolgozó könyörtelen erők, amelyek eredetéről semmit sem tudott, csak érezte: megszületett benne a vágyakozás, hogy az igazságért harcoljon, s ha kell, gondolkodás nélkül fel is áldozza érte az életét. Egy idő óta tudta már, hogy maga a forradalom született meg benne, amelyet időről-időre átélt magában, és azt is tudta: előbb-utóbb kegyes lesz hozzá a sors, és részese lehet egy csodálatos forradalomnak, ahol a legfontosabb, hogy halálba küldje az igazság ellenségeit, lehetőleg minél többet, de a legszebb mégis az lesz, amikor eljön az idő, és képes lesz meghalni a forradalomért...” A morális azonosulás tényéből bontja ki az író a fiatal bányászok cselekvését, helyzetük dilemmáját, amelynek fonákja éppen az, hogy akkor forradalmárok, ha nem lőnek az ellenségre, ha engedelmeskednek a parancsnak, ha nem a *látszólagos igazság* kedvéért cselekszenek.

Egyszerűsítve azt mondhatnók, hogy a forradalmi elmélet és gyakorlat dilemmája ez. Wolf is sokat töpreng azon, hogy tette után forradalmárnak érezheti-e magát? A legtöbb gondot a fegyelem jelenti számára, és társainak is. Érzik, tudják, mindannyian, hogy a harc mindenkitől fegyelmet, rendet követel, s mégis megszegik, mert a tett-

vágy erősebb, mint a visszahívó parancs. A parancs nélküli cselekvés, az anarchia káros voltáról győzi meg a szakaszt a dandár politikai biztosa. Meggyőzi őket, hogy ne csak külsőségekben, formákban engedelmeskedjenek, hanem egész lényük azonosuljon az üggyel. S mindjárt következik a próbatétel is. Wolfnak egy volt bányász-cimboráját, aki zászlóalj-parancsnokként szít anarchiát, kell letartóztatnia. Majd később szakaszbeli legjobb barátja felett mond ítéletet a fegyelem megszegéséért.

Moralizáló, kevésbé hús-vér alak Wolf Antal, ha a korábbi művek hőseihez hasonlítjuk. Emberközbe nem is annyira cselekedetei, hanem inkább érzései hozzák. Idilli szál a kisregényben Wolf és Milka egymásra találása, kevésszavú, mély szerelme. Milkára, az idilli szátra, a cselekmény szempontjából nincs szükség, személye mégis nélkülözhetetlen az írónak. Így mutatja meg, hogy a tudatos fegyelem, az állandó parancsteljesítés nem öli meg az érzelmeket. Másfelől is így válik *teljes* emberré, akinél az egyéni boldogság elérése gránitalapot teremt a további harcokhoz. Megmutatja Thierry Árpád, hogy a forradalom hősei is *emberek* voltak; indulatokkal, érzelmekkel, kétségekkel, gondolatokkal teli emberek.

Áldozataik is ebben az összefüggésben érthetők. Mélyen rejlő okok magyarázzák például a futár *látszólag* értelmetlen áldozatát, aki egymagában indul kétszázfőnyi ellenforradalmi lázadó ellen, s félúton lelővik. Az író ezt a betétszerű részletet is analitikus módszerrel teszi érthetővé; az áldozatra korábbi családások sorozata készíti a futárt, s tette úgy nyer értelmet, hogy a halála okozta megdöbbenést kihasználva Wolfék szétkergetik a lázadókat.

A harc – a történelem szükségszerűsége ez – elbukik. A Wolfékban egyre fokozódó tanácstalanságokat, kétségeket ismét a biztos szavai oszlatják el: „a mozgalomnak is tovább kell élnie, Wolf Antal! Nemcsak nekünk, személy szerint. Egy kis lélegzethez jutunk ott kint Bécsben, és újra kezdjük, mert életünket tettük fel erre. A forradalom elbukott, de nem halt meg”.

A moralizáló, inkább az ember belső világára figyelő tematikához sajátos stílust teremtett az író. A Bábel volt, Véménd! és még néhány korábbi alkotás riportszerű, helyenként naturalizmushoz közelítő stílusával szemben a Gladiátorok korában több-

nyire a belső monológok eszközét alkalmazza. Thierry Árpád pontosan ügyel arra, hogy a megszakitások és újraindítások belső ritmus szerint váltakozzanak. Így valósítja meg a mondanivaló és forma egységét, s teremt önmagának alapot a továbblépéshez.

(*Táncsics, 1972.*)

LACZKÓ ANDRÁS

Csuka Zoltán:

„MERT VÉN SZABADKA, ÁLDALAK...”

A szabadkai *Életjel* könyvsorozatában jelent meg Csuka Zoltán emlékezése a bácskai városban töltött gyermekkori éveire. Szülőhelye ugyan a bánáti Zichyfalva (a mai Plandište) volt, pénzügyőr apját azonban sűrűn helyezték ide-oda, s így jutott el a család Obecsére, majd Bajára, végül Szabadkára. Csuka itt járta ki az elemít, kezdte el a gimnáziumot, s csak egy súlyos tüdőcsúchurut készített arra, hogy 1912-ben szülei-vel együtt az erdélyi Topánfalvára költözék. Egy év múlva – felgyógyulása után – aztán Mohács következett, majd Pécs. Csuka városunkban érettségizett, itt is aratta első irodalmi sikereit; exponált baloldali politikai szerepe miatt 1921-ben el kellett hagynia a várost, a Baranyába bevonuló Horthy-hadsereg elől menekülve. 1933-ig – ekkor költözött Erdligetre, ahol most is lakik – Újvidéken élt, Szabadkára gyakran eljutott, mint a vajdasági magyar irodalom egyik vezető egyénisége és lelkes szervezője. Joggal írhatja tehát: „Élményeim gyökerei mindig Szabadkáig, a gyermekkorig nyíltak vissza.”

A kis könyv – mindössze kilencvenöt lap – első fejezetének címe: „Gyermekkor”, a másodiké „Legénykor”. A gyermekkor még a „régibácskát” idézi: a palicsi nyaralásokat, a szabadkai iskolákat és játszópajtásokat, a várososon végigcsörömpölő villamost, az utcákat járó rezesbandát, a nemzetiségek békés egymás mellett élését. Csuka könyvecskéjét olvasva, úgy érezzük: a Vajdaság földjén a tények erejénél fogva, szinte spontán módon kialakult valami nemzetiségi harmónia, s ezt csak a külső erők (Sándor király nagyszerb diktatúrája, Hor-

thy fasiszta sovinizmusa) tudták ideig-óráig megzavarni.

1921 és 1933 közt Újvidéken élt Csuka, azonban ekkor is gyakran járt Szabadkán: néha napokat töltött ott, az irodalombarát nyomdászcsalád, Fischerék vendégeként. „Fischer Móric bácsi familiája” gondoskodott Csuka számos irodalmi vállalkozásának nyomdai kivitelezéséről is, valóban nagyvonalú, minden krajcároskodást mellőző módon.

Fischerék mellett sok más érdekes alak jelenik meg Csuka emlékezéseiben: Szattlerék, az irodalmat kedvelő, humanitárius érzésű kamenicai orvos-család, az expreszszionista költő Mikes Flóris, a költő és szerkesztő Szenteleky Kornél, a verseci múzeum igazgatója, Milekker Félix, a cigányprimás Kökény Dezső, a bohém festő, Farkas Béla. Közülük sokan lettek a tragikus kor mártírjai, az erőszak és terror áldozatai; él és alkot azonban a két festőművész: a magyar Balázs G. Árpád és a szerb Milán Konjović, s csak nemrég halt meg az a két kiváló író, akik neve szintén fel-felbukkan

Csuka emlékezéseiben: a szerb Veljko Petrović és a magyar Kodolányi János.

Dokumentum és vallomás ez a kis könyv. Dokumentuma egy kornak, amikor a „régibácska” még szinte változatlanak tűnt, hiszen a jugoszláv állam sokáig nem avatkozott be erőszakosan a fejlődésbe; és vallomás egy olyan pályáról, amelyet mindig a humanizmus és a haladás eszméi határozzák meg. Tudjuk: Csukának kétségtelen sikerei mellett sok megalázásban, sőt szenvedésben is volt része; sokszor került az élet árnyékos oldalára, sokan akarták őt „képzelt bűnéről faggatni”. Mindezt – ha jelzések, utalások formájában is – közli velünk az író: ez is hozzájárul könyvecskéjének értékéhez.

Szeretnők, ha munkáját folytatná. Csuka élete nem volt könnyű, azonban éppen mozgalmassága, gyakori peripetitái teszik tanulmányossá. A XX. századi irodalomnak és a magyar–délszláv művelődési kapcsolatoknak tenne nagy szolgálatot Csuka, ha a tőle megszokott nyíltsággal megírná memoárját, teljes önéletrajzát.

ANGYAL ENDRE

REGÉNYPÁLYÁZAT

A Szépirodalmi Könyvkiadó két regénypályázatot hirdet: egy kisregény pályázatot, kb. tíz ív (kb. 200 gépelt oldal) terjedelemben, és egy nagyregény pályázatot, kb. húsz-huszonöt ív (kb. 400–500 gépelt oldal) terjedelemben.

Mindkét pályázat célja: egyéni sorsokban, magas művészi színvonalon ábrázolni, miképp alakult a társadalom alapvető osztályainak (munkásság, parasztság) élete, életmódja a szocialista fejlődés utóbbi másfél évtizede során.

A pályázat jelíges. A kéziratok a Szépirodalmi Könyvkiadóhoz (Budapest, VII. Lenin krt. 9–11.) küldendők be, két gépelt példányban.

Határidő: Kisregény pályázat – 1973. július 1.

Nagyregény pályázat – 1974. január 1.

A kisregény pályázat díjai: I. díj 30 000 Ft., II. díj 25 000 Ft., III. díj 15 000 Ft., *A nagyregény pályázat díjai:* I. díj 50 000 Ft., II. díj 30 000 Ft., III. díj 20 000 Ft. –*Eredményhirdetés:* a kisregény kategóriában 1974. január 1-én, a nagyregény kategóriában 1974. október 1-én.